

**OSMANLI DEVLETİNDE NİŞANCILIK
KURUMU**

İsmail POLAT
(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir 1999

OSMANLI DEVLETİNDE NİŞANCILIK KURUMU

İsmail POLAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tarih Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Halime DOĞRU

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Nisan 1999

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZÜ**OSMANLI DEVLETİNDE NİŞANCILIK KURUMU****İsmail POLAT****Tarih Anabilim Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nisan 1999****Danışman: Doç. Dr. Halime DOĞRU**

Osmanlı Devleti'nin karar organı Divan-ı Humayun'dur. Rütbe bakımından olmasa da işlev bakımından Divan-ı Humayun'un üyelerinden birisi nişancıdır. Farsça bir kelime olan nişanın Türkçe karşılığı olarak tuğra, Arapça karşılığı olarak tevki kullanılmıştır.

Nişancının bilinen görevlerinden birisi öncelikle padişahın imzası olan tuğrayı padişahın iradesi adına çıkarılan resmi belgelere çekmektir. Sonra, yeni fethedilen toprakları deftere kaydetmektir. Belli aralarla yinelenen toprak yazımlarının kayıtlarının saklandığı defterhane onun emri altındaydı. Nişancının çok bilinen bir görevi de dış ülkelerle yazışmalardır. Bir çeşit dışişleri görevini de yürütüyordu. Nişancının pek ön plana çıkmayan bir görevi de sivil kanunların, şeriat alanı dışında kalan örfi kanunların hazırlanmasıdır. Bazı Osmanlı kanunnameleri kendisinden bu görevinden dolayı Müfti-i Kanun diye söz etmişlerdir. Nişancının bir başka görev alanı ise devlet bürokrasisinin şefi olmasıdır. Emrindeki katipler aracılığıyla devlet işlerini yürütmekte kendisine bağlı reisülküttab aracılığıyla Divan-ı Hümayun toplantılarının hazırlanması ve yürütülmesinde rolü olmaktadır.

Nişancı, XVII. yüzyıl ortalarında devlet işlerinin Divan-ı Humayun'dan, sadrazam konağına taşınması ile önemli görevleri reisülküttaba kaptırmıştır. Görev olarak önemini zamanla yitiren nişancı, mevki olarak yerini korumuş, XVII. yüzyıl ortalarından, 1836'da görevinin sona erdirilmesine kadar Divan-ı Humayun'daki yerini, mevkiini şeklen de olsa muhafaza etmiştir.

ABSTRACT

The Imperial Chancery of State Under the direction of the Ottoman (Divan-ı Humayun) was the Ottoman Empire's decision organisation. Nişancı was the most important functional member of the Divan-ı Hümayun rather than his high rank. Nişancı is a word of Persian but in Turkish meaning is tuğra (the Sultan's monogram-the Imperial Signature) and in Arabic meaning is tevki.

One of the most important duties of nişancı was the imperial's signature which is called tuğra, was to inscribe to the imperial's imperial monogram over all imperial letter's patent. Then he registered new conquered lands to the register book. The office of the registry of landed property was under the command of nişancı. He was in charge of the foreign affairs like the minister of foreign affairs. A minor duty of him was to prepare the civilian laws, consuetudinary laws (common laws) except conanical laws. In some of the Ottoman law books he is defined as Mufti-i Kanun because of this duty. The other duty of nişancı was the chief of the statesmen. Nişancı, worked together with reisülküttab who is depended on nişancı. They prepared Divan-ı Humayun's meetings and arranged them. He arranged the state works with his clerks.

As the state works were given to Sadrazam's Palace from Divan-ı Humayun, reisülküttab was given the most important tasks of nişancı in the middle of XVII. Century. Nevrtheless, nişancı was un important but he mointained his place and circumstances in apparence until his duty came to end in 1836.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

İmza _____

Üye (Tez Danışmanı) : Doç.Dr.Halime DOĞRU
Üye : Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ
Üye : Yrd.Doç.Dr.Kemal YAKUT

İsmail POLAT'ın "**Osmanlı Devletinde Nişancılık Kurumu**" başlıklı tezi **9 Haziran 1999** tarihinde, yukarıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Tarih Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	iv
ÖZGEÇMİŞ.....	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

NİŞANCILIK KURUMUNUN OSMANLI MERKEZ TEŞKİLATINDA YERİ

1. NİŞANCILIK KURUMU VE TANIMI	3
2. NİŞANCININ MERKEZ TEŞKİLATINDAKİ YERİ.....	5

İKİNCİ BÖLÜM

NİŞANCILIK KURUMUNUN TARİHİ KÖKENİ

1. ABBASİ İDARİ TEŞKİLATINDA NİŞANCILIK VE NİŞANCININ YERİ.....	8
2. İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE NİŞANCILIĞIN KÖKENİ	10
3. İSLAMİYETTEN SONRA KURULAN DEVLETLERDE NİŞANCILIK.....	12
3.1. Mısır'da Kurulan Devletlerde Nişancılık Görevi.....	12
3.2. Karahanlılar.....	13
3.3. Büyük Selçuklu Dönemi	13
3.4. Anadolu Selçuklu Dönemi.....	15
3.5. İlhanlılar Dönemi.....	17
3.6. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Dönemi.....	18
3.7. Anadolu Beylikleri Dönemi.....	18

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE NİŞANCILIK KURUMUNUN GELİŞİMİ

1. OSMANLI DEVLETİNDE DİVAN-I HUMAYUN ÜYELERİ VE DİVANDA NİŞANCININ YERİ.....	20
1.1. Vezir-i Azam ve Vezirler.....	21
1.2. Kazaskerler.....	22
1.3. Defterdarlar.....	22
1.4. Kaptan-ı Derya'nın Durumu.....	22
1.5. Divan ve Görev Alanları.....	22
1.6. Şeyhülislamın Divan Karşısındaki Konumu.....	24
2. OSMANLILARDA NİŞANCILIK GÖREVİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GÖREV ALANLARI.....	25
2.1. İlk Tuğra ve Tuğraların Gelişimi.....	26
2.2. Toprak Yazımları.....	33
2.2.1. İstanbul'un Tahriri.....	38
2.2.2. Tahrir ve Defterler.....	38
2.2.3. Tahrir ve Yanlış Beyanlar.....	40
2.2.4. Tahrir ve Merkezi Otorite.....	40
2.2.5. Tahrirde İzlenecek Yöntem.....	41
2.2.6. Defterde Değişiklik Yapılması.....	45
2.2.7. Tahrir Komisyonları.....	46
2.2.8. Tahrirlerde Bazı Sorunlar.....	48
2.3. Devlet Bürokrasisinin Şefi Olarak Nişancı.....	50
2.3.1. Reisülküttab.....	56
2.3.1.1. Beylikçi veya Divan Kalemî.....	59
2.3.1.2. Tahvil Kalemî.....	59
2.3.1.3. Amedi Kalemî.....	60
2.3.1.4. Rûus Kalemî.....	60
2.3.2. Defterhane ve Bölümleri.....	61
2.3.3. Müfti-i Kanun Olarak Nişancı.....	62
2.3.4. Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Yetkisi.....	69
2.3.5. Nişancıların Diploması Görevleri.....	73

2.3.6. Nişancının Protokoldeki Yeri ve Ünvanları.....	76
2.3.7. Nişancıların Gelirleri.....	81
2.3.8. Nişancılar Kimlerden Seçilirlerdi.....	83
2.3.9. Paye Olarak Nişancılık.....	86

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİŞANCILIK KURUMUNUN SONA ERMESİ

1. TIMAR SİSTEMİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER.....	87
2. REİSÜLKÜTTABLIĞIN NİŞANCILIK KURUMUNDAN AYRILMASI.....	88
3. NİŞANCININ TUĞRA GÖREVİNDEN AYRILMASI.....	91
4. NİŞANCILIK YAPMIŞ BAZI ÖNEMLİ KİŞİLER.....	91
4.1. Karamani Mehmet Paşa.....	91
4.2. Tacizade Cafer Çelebi.....	92
4.3. Celal-zade Mustafa Çelebi.....	93
4.4. Feridun Bey.....	94
4.5. Nişancı Abdi Paşa.....	94
4.6. Elmas Mehmet Paşa.....	94
4.7. Nişancı Hamza Hamid Paşa.....	95
SONUÇ.....	96
EKLER	
Ek 1 Hatt-ı Humayun, Numara: 9461 ve Açıklaması.....	99
Ek 2 Hatt-ı Humayun, Numara: 10.662 ve Açıklaması.....	100
Ek 3 Hatt-ı Humayun, Numara: 11.021 ve Açıklaması.....	103
Ek 4 Hatt-ı Humayun, Numara: 9475 ve Açıklaması.....	104
Ek 5 Hatt-ı Humayun, Numara: 10.811.....	105
Ek 6 Hatt-ı Humayun, Numara: 11.302.....	106
Ek 7 23 M Numaralı Kastamonu Mufassal Tapu Defteri.....	107
Ek 8 Feridun Bey Münşeatı, Varak I.....	108
Ek 9 Kanuni Sultan Süleyman'ın Tuğrası.....	109
Ek 10 Fatih Sultan Mehmet'in Tuğrası.....	110
KAYNAKÇA.....	111

KISALTMALAR

a.g.y.	: Adı geçen yapıt.
a.g.m.	: Adı geçen makale.
A.Ü.D.T.C.F.Y.	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayını.
A.Ü.S.B.F.D.	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi.
b.	: Basım
B.O.A.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bk.	: Bak
B.O.A.D.B.Y.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Haz.	: Hazırlayan
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
İ.Ü.Ed.Fak.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
K.B.Y.	: Kültür Bakanlığı Yayınları
M.E.B.	: Milli Eğitim Bakanlığı
M.E.B.Y.	: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını
Medhal	: Osmanlı Devleti Teşkilatı'na Medhal
O.T.A.M.	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi (Dergisi)
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
S.B.F.	: Siyasal Bilgiler Fakültesi
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu
T.T.K.B.	: Türk Tarih Kurumu Basımı
T.T.K.Y.	: Türk Tarih Kurumu Yayını
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
Yay.	: Yayınlayan
y.a.g.y.	: Yukarıda adı geçen yapıt
y.a.g.m.	: Yukarıda adı geçen makale
y.y.	: Yüzyıl
vd.	: Ve devamı

GİRİŞ

Nişancılık kurumu Osmanlı merkez teşkilatında çok önemli bir yere sahiptir. Bu kurumun Osmanlı merkez teşkilatında tuttuğu yere ve nişancılığın tanımına birinci bölümde değinilmiştir. Yapılan araştırmada nişancının sorumluluk ve görev alanlarının hepsine ulaşılmaya çalışılmıştır.

Nişancılık kurumu Osmanlı Devleti ile başlayıp Osmanlı ile sona eren bir kurum değildir. Bu durumun tarihsel kökenleri Abbasilere kadar uzanmaktadır. Abbasilerden Selçuklular aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne geçen bu kurum, Osmanlı Devletinde özgün bir kimlik kazanmıştır.

Tarihsel köken olarak Osmanlılara gelene kadar, Osmanlılardaki nişancının yaklaşık olarak her bir görevi ayrı bir kurum olarak örgütlenmiştir. Bundan dolayı nişancılık kurumunun, tarihsel kökeninin ele alırken düz bir çizgi takip etmek mümkün olmamıştır. Örnek vermek gerekirse, Osmanlılardaki nişancının toprak yazımı görevi Anadolu Selçukluları'nda pervaneci yerine getirirken, yine Osmanlılardaki nişancının tuğra çekme görevini, Anadolu Selçukluları'nda Tuğra Divanı'nın yerine getirdiğini görüyoruz.

Osmanlı Devleti teşkilatında nişancılık kurumunun ve nişancının görevlerini şöyle sıralamak mümkündür. 1- Tuğra Görevi, 2-Tahrir Görevi, 3-Devlet bürokrasisinin şefliği, 4- Sivil kanunnamelerin hazırlanması görevi, 5- Diplomasi görevleri. Görüldüğü gibi nişancılık kurumunun çok görev ve sorumluluk alanı bulunmaktadır. Bunlar içinde defterhane ve reisülküttablığın sonraları nişancının sorumluluk alanlarından ayrılıp ayrı birer kurum olarak örgütlendiği düşünülecek olursa nişancının görev ve sorumluluk alanlarının genişliği hakkında bir fikir edinilebilir.

Bir önceki paragrafta değinildiği gibi Osmanlılardaki nişancının bu görev alanları, Osmanlılardan önceki Türk devletleri ile İslam devletlerinde ayrı kurum ve görevler olarak yer almışlardır.

Konunun akışı içinde birinci bölüm nişancılık kurumu ve tanımı ile, Osmanlı merkez teşkilatındaki yerine ayrılmıştır. İkinci bölümde, nişancılık kurumunun tarihsel kökeni ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Osmanlı Devleti'nde nişancılık kurumunun gelişimi, görev ve sorumluluk alanları işlenmiştir. Dördüncü bölümde ise nişancılık kurumunun sona ermesi ile bazı önemli nişancılara yer verilmiştir.

Araştırma sırasında karşılaşılan sorunlardan biri önce kurumlar oluşuyor, sonradan onlarla ilgili kurallar yazıya geçiriliyor. Kurumlar kuralları ve sorumlulukları ile doğuyor ancak bunların yazıya geçirilmesi çok sonraları oluyor. Örneğin, Osmanlı Devleti'nde Orhan Bey'den itibaren tuğra kullanıldığını görüyoruz. Osmanlı devletinin ilk zamanlarından başlayarak dış ülkelerle yazıştığını biliyoruz. Ancak bu görevleri yerine getiren nişancı hakkında ilk yazılı belgeye Fatih Kanunnamesi'nde rastlıyoruz. Orhan Bey'in ilk tuğrasından neredeyse bir buçuk asır sonra karşılaşılan bir başka sorun da Osmanlı tarihinin beyni sayılabilecek Osmanlı Arşivi'nden uzakta oluşumuz. Bu durum, İstanbul dışında yaşayanlar için daha uzun süre dezavantaj oluşturacak gibi görünmektedir.

Konu içinde nişancı için kullanılan Müfti-i Kanun tabiri onun din adamı ya ya kanunların hazırlanmasında tek yetkili olarak ele alınması anlamında kullanılmamıştır. Bu deyim onun sadece toprak hukuku alanında uzman oluşundan dolayı kullanılmıştır. Tevkii Kanunnamesi'nde de bu anlamda ve bu şekilde geçmektedir.

Ulaşılan kaynaklar değerlendirilerek nişancının sorumluluk ve görev alanları ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Nişancı sahip olduğu görevlerin tümünü ilk günden son güne kadar üzerinde taşımış değildir. Önceleri tuğra ile sınırlı olan görevinin sonraları arttığını, yükselme döneminde görev ve sorumluluklarının yoğunlaştığını belgelerden yola çıkarak tahmin ediyoruz. Duraklama ve gerileme dönemlerinde ise görevlerinin başka görevlilere verildiğini onunu görevlerinden değişik görev ve kurumların oluştuğunu görüyoruz. Nişancı ve nişancılık kurum olarak sona ererken onun görevleri başka kurumlarda devam edecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

NIŞANCILIK KURUMUNUN OSMANLI MERKEZ TEŞKİLATINDA YERİ

1.NIŞANCILIK KURUMU VE TANIMI

Nişancıyı tanımlayan Hammer, onun, “Padişahın adının ve alametinin sekreteri” anlamına geldiğini yazmaktadır. Ona göre nişancı devletin danışmanı ve bu danışmanlık niteliği ile de Divan-ı Hümayun’un üyesidir¹.

Nişan Farsça bir kelimedir ve anlamı yukarıdaki tanımı doğrulamaktadır. İşaret, bir belge üzerindeki hükümdarın alameti anlamına gelmektedir². Arapça’da aynı anlamda tevki, Türkçe’de ise tuğra kelimeleri kullanılmıştır³.

Osmanlı Devleti teşkilatında nişancı için üç isim yaygın olarak kullanılmıştır; nişancı, tuğrai, tevkii. zaman zaman muvakkî kelimesi de nişancı yerine kullanılmıştır⁴.

Osmanlılarda nişancı ve Nişancılık Kurumu bir çok görevi yerine getirecektir. Anadolu Selçuklularında hükümdarın alameti yani tuğrası yazılı belgelere tuğrai tarafından çekilirdi. Buna karşılık arazi işlemleri pervaneci tarafından yerine getirilirdi. Anadolu Selçuklularında pervane, büyük divanda bulunan arazi defterlerinde has ve ikta yani dirlik olan tımara ait tevcihatı yapar, bunlara ait menşur ve beratları hazırlardı⁵. Anadolu Selçuklularında iki ayrı kurum olarak karşımıza çıkan bu görevleri, Osmanlı Teşkilatında, nişancılık kurumu yerine getirecektir. Nişancı Osmanlılarda bir taraftan yazılı belgelere padişahın alameti olan tuğrasını çekecektir- ki bu Anadolu Selçuklularında tuğrainin görevidir- bir taraftan da arazi işlemlerini tımar, has dağıtımını ve bunlara ilişkin belgelerin hazırlanması görevini yerine getirecektir⁶.

¹ Joseph Von Hammer; *Osmanlı Tarihi* Çev: Mehmet Ata (C. I, İstanbul: M.E.B.Y., 1991), s.285.

² Tayyip Gökbilgin; “Nişancı” *İslam Ansiklopedisi* (C. IX, İstanbul: M.E.B.Y., 1964), s.299.

³ Jean Deny; “Tuğra” *İslam Ansiklopedisi* (C. 12/2, İstanbul: K.B.Y., 1988), s.5.

⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (3. B., Ankara: T.T.K.Y., 1988), s.214.

⁵ Refik Turan; *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması* (İstanbul: M.E.B.Y., 1995), s.61-66.

⁶ Gökbilgin; “Nişancı”, s.299.

Nişancıların, Hammer'in yukarıda belirttiği danışmanlık görevleri de bulunmaktadır. Bu danışmanlıkları şer'i hukuk alanı dışında kendini göstermektedir. Örfi hukuk alanında nişancılar uzmanlaşmakta ve bu konuda kanunnamelerin hazırlanması sırasında kendilerine görev verilmektedir⁷. Nişancıların bu görevlerine kendisi de nişancılık yapmış olan ve Tevkii adı ile ünlenmiş olan Tevkii Abdurrahman Paşa'nın Kanunnamesinde de değinilmiştir: "Kavanin-i Osmaniye ve Merasim-i Sultaniye nişancıardan sorula gelmiştir. Sabıkta bunlara Müfti i Kanun itlak oluna gelmiştir"⁸.

Buraya kadar nişancıların üç görevine değindik. Bunlar, padişahın tuğrasını yazılı belgelere çekmek, arazi işlemlerini yerine getirmek bir de örfi hukuk alanında kanunnamelerin hazırlanmasına yardımcı olmak. Ancak nişancının görevleri bundan ibaret değildir. Osmanlı Devletinin dış işleri görevi ve bu konuyla ilgili yazışmaları uzun süre nişancı tarafından yerine getirilmiştir⁹. Saydığımız bu dört görevinin dışında nişancının beşinci bir görevi daha bulunmaktadır. Devlet bürokrasisinin şefi durumundadır. Nişancı, bütün divan-ı hümayun kalemlerinin şefi olup divanın etkin görevlilerinden reisülküttab ve devletin önemli görevlilerinden defter emininin de şefleri durumundadır¹⁰.

Görüldüğü gibi nişancılık kurumu ile ilgili beş değişik görev ve sorumluluk alanı belirlemiş durumdayız. Konumuzun ilerleyen bölümlerinde bunlar ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Nişancı için belirlediğimiz son görev yani devlet bürokrasisinin şefi oluşu onun merkez teşkilatındaki yeri ile ilgilidir.

⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; "Tosyalı Celal zade Mustafa ve Salih Çelebiler" *Belleten* (C. XXII, Sayı: 85-88, Ankara: T.T.K.Y., 1958), s.397.

⁸ Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi, *Milli Tettebular Mecmuası*, (C. I, Sayı: 3, İstanbul: Temmuz-Ağustos 1331), s.515.

⁹ Gökbilgin; "Nişancı", s.300.

¹⁰ Uzunçarşılı; *Merkez Teşkilatı*, s.216.

2.NİŞANCININ MERKEZ TEŞKİLATINDAKİ YERİ

Osmanlı Merkez Teşkilatının karar organı olan Divan-ı Hümayun çeşitli konularda padişah adına karar alırdı. Padişah adına alınan kararlara hüküm denilmektedir. Divandan çıkan hükümler iki nüshadır. Bunlardan orijinal olanı kararların muhatablarına gönderilmektedir. Kopya yani surt olanları ise merkezde saklanmaktadır. Bu kayıtlar sonradan bir anlaşmazlık durumunda belgelerin karşılaştırılmasında kullanılmaktadır¹¹. Bu belgelerin üzerine nişancı padişahın tuğrasını çekerdi. Gerek bu belgeler, gerekse arazi işlemleriyle ilgili belgeler defterhanede saklanırdı. Defterhane Divan-ı Hümayun toplantıları sırasında sadrazamın mührüyle açılıp kapanan bir arşiv konumundaydı. Ve ilk zamanlar nişancı bu bölümün şefi durumundaydı¹².

Görüldüğü gibi nişancı gerek merkez teşkilatındaki yazılı evrakın suretlerinin saklanması gerekse taşra da yapılan arazi sayımları dahil yazılı işlemlerin suretlerinin saklanması görevlerini üstlenmiştir. Bu görevleri defterhanenin başındaki defter emini aracılığıyla yerine getirmektedir. Bu yönü ile Divan-ı Hümayunun yani merkez teşkilatının arşivciliğini yapmaktadır¹³.

Nişancının merkez teşkilatındaki bir diğer etkinliği de reisülküttab aracılığıyla yerine getirilmektedir. Reisülküttab harici işleri bir yana Divan toplantılarının düzenlenmesi ve yürütülmesinde de etkilidir¹⁴.

Osmanlı Divan-ı Hümayununda nişancı bu kadar çok görevi bir arada yürütürken Abbasilerde bu görevler Resail Divanında yerine getirilmiş sonradan Harun Reşid zamanında Tevki Divanı kurulmuştur. Bu iki divan Osmanlılarda nişancının yaptığı görevleri yapmışlardır. Tevki divanı Abbasilerde yazışma işlerini üstlenmiştir. Halife

¹¹ İlhan Şahin- Feridun Emecen; *Osmanlılarda Divan Bürokrasisi Ahkam-II. Bayezid Dönemine Aid 1501 Tarihli Ahkam Defteri* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994), s.XX

¹² Mehmet İpşirli ve diğerleri; *Osmanlı Devlet ve Medeniyeti Tarihi "Merkez Teşkilatı"* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 1994), s.174-176.

¹³ *y.a.g.y.*, s.174-176.

¹⁴ Uzunçarşılı; *Merkez Teşkilatı*, s.243.

adına yazıları bunlar kaleme almaktadırlar. Resail Divanında ise devletin yurt içi ve yurt dışı yazışmaları yerene getirmiştir. Devletin dış ilişkilerini bu divan planlamıştır. Yurt dışına elçilerin gönderilmesi gelen elçilerin karşılanması, misafir edilmesi bu divanın görevleri arasındadır¹⁵.

Anadolu Selçuklu teşkilatında yine aynı şekilde iki görevli olarak karşımıza çıkan nişancılık, Osmanlılardaki şekli ile ortaya çıkmamıştır. Osmanlılarda nişancının beş farklı sorumluluk alanı bulunurken Anadolu Selçuklularındaki tuğrai ve pervaneci, Osmanlılardaki nişancının tüm bu görevlerini karşılamamaktadır. Tuğrai yazılı belgelere hükümdarın tuğrasını çekerken, arazi işlemlerini pervaneci yerine getirirdi¹⁶.

Nişancı merkez teşkilatında en önemli görevlilerden birisi durumundadır. Devletin dışişleri uzun süre onun üzerinden yürümüştür. Osmanlı, Divan-ı Hümayun'unda yabancı dil bilen tercümanlar bulunurdu. Nişancılar büyük bir olasılıkla bunlardan yararlanırlardı. Osmanlı Divanında XV. yy'da Slavca mektup yazacak katipler bulunuyordu¹⁷. Divandaki bu katipler sonradan müslüman olmuş kişilerdir. Örneğin Kanuni'nin I. Ferdinand'a yazdığı 1527 tarihli mektup Bab-ı Ali tercümanı Yunus Bey tarafından İtalyanca olarak yazılmıştır¹⁸. İster kendi kaleminden çıksın, isterse başka katiplerce yazılsın bu dış yazışmalara da hükümdarın tuğrasını nişancı çekerdi. Nişancılar müslüman ülkelerin hükümdarlarına bizzat kendileri de name yazmışlardır. Çünkü nişancılar, Arapça ve Farçaları iyi olanlar arasından seçilirlerdi¹⁹.

Nişancılığın Osmanlı Devleti teşkilatında ne zaman yer aldığı tam olarak belli değildir. Fatih kanunnamesinde nişancının kimlerden seçileceği, görevleri belirtilmiştir. Nişancılığın devlet teşkilatında yer alması Fatih devrine izafe edilir. İster aynı isimle olsun, isterse başka isimle olsun nişancıya benzer bir görevlinin daha önce var olduğu

¹⁵ Mehmet Aykaç; *Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar (132-232/750-847)* (Ankara: T.T.K.Y.; 1997), s.41-45.

¹⁶ Refik Turan; a.g.y., s.61-66.

¹⁷ M. Guboğlu; "Fatih Sultan Mehmet'in ve Yavuz Sultan Selim'in Boğdan Voyvodalarına Yazdıkları Slavca Mektuplar" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (Sayı: 19, İstanbul: Menteş Kitapevi, 1969), s.31.

¹⁸ Abdurrahman Güzel; "Kanuni Sultan Süleyman Hanın Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Mektuplarından Bazılarının Muhteviyatı Hakkında" *XI. Türk Tarih Kongresi* (C. III, Ankara: T.T.K.B., 1994), s.1000.

¹⁹ Hammer; a.g.y., C. I, s.374. s.291.

düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren yabancı devletlerle ilişkileri başlamış, haberleşmeleri olmuştur²⁰.

Tuğrai görevi olarak ise daha Orhan Bey zamanında Orhan Beyin ve haleflerinin tuğraları böyle bir görevlinin olduğunu göstermektedir²¹.

Divan-ı Hümayunda yerleri vezir-i azamın sağında ve vezirlerin alt tarafındaydı. Divan üyesi olmalarına karşın vezir rütbesinde değilse arz günleri padişahın huzuruna çıkamazdı²².

Nişancı, vezir ya da beylerbeyi rütbesi ile nişancılık yapıyorsa defterdardan üstündür. Sancakbeyi rütbesi ile nişancı ise defterdar ondan üstün olurdu. Nişancı, Divan-ı Hümayun üyesi olarak diğer üyelerle, vezirler, defterdarlarla birlikte sofraya otururdu. Merasimlerde, padişah, vezirlere, kazaskerlere, baş-defterdara olduğu gibi nişancıya da ayağa kalkardı.²³

Nişancılar, Divan-ı Hümayun'un düzenli toplandığı dönemlerde, protokolde önde geldiler ve bütün devlet törenlerinde yer aldılar²⁴.

Nişancılık kurumu zaman içinde görevlerini yitirmiş fakat yukarıda değindiğimiz gibi 1836'da lağvedilene kadar protokoldeki yerini korumuştur²⁵.

²⁰ İsmail Hami Danişmend; *Osmanlı Devleti Erkanı* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), s.312.

²¹ Gökbilgin; "Nişancı", s.299.

²² Yusuf Halaçoğlu; *XIV ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Merkez Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (2.b., Ankara: T.T.K.B., 1995), s.18.

²³ Gökbilgin; "Nişancı", s.300.

²⁴ İpşirli ve diğerleri; *a.g.y.*, s.175.

²⁵ Gökbilgin; "Nişancı", s.302.

İKİNCİ BÖLÜM

NİŞANCILIK KURUMUNUN TARİHİ KÖKENİ

1. ABBASİ İDARİ TEŞKİLATINDA NİŞANCILIK VE NİŞANCININ YERİ

Nişancı terimi Türkçe tuğranın Farsça karşılığı olarak teşkilat tarihimize girmiştir. Bunun Arapçadaki karşılığı ise tevki'dir. Tevkii ve nişancı karşılığı olarak kullanıldıkları Türkçe tuğraiden daha geniş anlam ifade ederler. Tevki; hükümdarın işareti, mühürü ve imza karşılığı olarak kullanıldığı gibi hükümdarın verdiği kararların yazılması için de kullanılmıştır²⁶. Abbasilerde bu görev karşımıza Tevki Divanı (Divan al tavki- Divanü't Tevki) olarak çıkmaktadır.²⁷.

Divanü't Tevki, Resail Divanından gelen vezirin görüş ilave ettiği yazıları Divan Reisi aracılığıyla halifeye sunar, halifenin cevabı huzurda not edilirdi. Daha sonra tevki divanı katipleri, reislerin kendilerine havale ettiği notları usulüne göre yazarlardı²⁸.

Osmanlı devleti teşkilatında sonradan göreceğimiz gibi önceleri nişancının emri altında bulunan reisülküttablık, Abbasilerde ayrı bir divan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu divana Abbasilerde Divan al Rasail denmektedir²⁹. Divan al Rasail her nereden gelirse gelsin, halifeyi ilgilendiren yazıların ilk görüşüldüğü yerdir. Divan al Rasail'in Reisi gelen yazılara kendi görüşünü ekler ve yazıyı vezire iletirdi. Vezir bir ön araştırma yapar görüşlerini ekler ve yukarıda değindiğimiz gibi yazıyı halifeye iletmek üzere Divanü't Tevki Reisine verirdi³⁰.

Yine Osmanlı devlet teşkilatında nişancıya bağlı görevlerden biri de taşraya veya kişilere gönderilen yazıları saklamak ve ihtilaf durumunda bu yazı ile saklanan

²⁶ Nejat Göyünç; "TEVKİ" İ.A, (C. 12/1, 1. b., İstanbul:M.E. B.,1974), s. 217.

²⁷ y.a.g.m., s.217. Mehmet AYKAÇ; Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar (132-232/750-847) (Ankara: T.T.K., 1997), s.45.

²⁸ AYKAÇ; a.g.y., s.45.

²⁹ Halil İNALCIK; "Reisülküttab" İ.A (IX. C., İstanbul: M.E.B., 1964), s.671.

³⁰ AYKAÇ; a.g.y., s.45.

yazıyı karşılaştırmaktır. Abbasilerde bu görevi üstlenen makam olarak karşımıza Divanü'l Hatem çıkmaktadır³¹. Barthold'da evrak ve mühür işleri ile ilgili olarak Divanü Hatem'den bahsetmektedir³².

Osmanlı Devletinde önceleri nişancılık görevinin sorumluluk alanlarından olan dış yazışmalar, diplomatik işlerin düzenlenişi, Abbasilerde Divanü'l Resail'in görevlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır³³.

Görüldüğü gibi Osmanlılardaki nişancının görevlerinin karşılığı olarak Abbasilerde değişik divanlar karşımıza çıkmaktadır. Divanül Hatem, Divanül Resail ve Divanül Tevki olarak belirlediğimiz bu divanlardan Divanül Tevki hükümdarın (halifenin) yazılarını yazması ve yazılara imza anlamında işaretini koyması yönünden nişancılık makamı ile daha çok örtüşmektedir. Tevkinin ortaya çıkışı bizzat halifenin yazılara eklediği kendi el yazısı alamet'e yani imzaya dayandırılmaktadır³⁴.

Sasanilerden Abbasilere geçtiği düşünülen bu yöntem zamanla şöyle gelişmiştir: Divanlarda hükümdara sunulan arzlar katiplerce okunmuş, hükümdarın konu ile ilgili verdiği kararlar sonradan katiplerce usulüne uygun olarak yazılmıştır. Bir ara vezirlere verilen bu görev X. yüzyılda, ayrı bir divan şeklinde Divan ül Tevki olarak yeniden örgütlenmiştir³⁵.

Tevki Divanı halifeye sunulacak yazıları yazdığı gibi, halifenin verdiği kararları da usulüne uygun olarak yazmakla görevliydi. Bu divanda görevli kişilerin çok güzel yazı yazmaları gerekiyordu. Pek çok katibin görev yaptığı bu divan görevlilerinin bir kısmı inşa, bir kısmı tahrir, bir kısmı da istinsah işinde çalışmışlardır³⁶.

³¹ AYKAÇ; a.g.y., s.47.

³² W. BARTHOLD; *İslam Medeniyet Tarihi* Çev: Fuat KÖPRÜLÜ, (Ankara: T.T.K.B., 1973), s.30

³³ y. a.g.y.,s.30. AYKAÇ; a.g.y., s.41.

³⁴ GÖYÜNÇ; a.g.m.s.,217.

³⁵ y.a.g.m., s.217.

³⁶ AYKAÇ; a.g.y., s. 45-46.

2.İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE NİŞANCILIĞIN KÖKENİ

İslamiyet öncesi dönemde Türklerde, Osmanlı Devletinde gördüğümüz haliyle bir nişancılık kurumu oluşmamıştır. Ancak bu dönemde karşımıza tuğra çıkmaktadır. Tuğra ileride görüleceği gibi nişancının bir çok görevinden birisini ancak önemli birisini oluşturmaktadır. Nişancı kelimesi köken olarak Farsçadır ve tuğranın karşılığıdır³⁷.

Tuğranın Türkçe bir kelime olduğu bir çok kaynakta kabul görmüştür. Jean Deny İslam Ansiklopedisindeki tuğra maddesinde kökenini Oğuz hakanlarına dayandırmaktadır³⁸.

Osmanlı Türklerinde tuğra isimli eserinde Midhat Sertoğlu tuğranın Uygurca olduğunu ve çok eski Türk hükümdarlarından başlayarak, kendisiyle doğrulanan, tasdik olunan anlatımında kullanıldığını yazmaktadır. Yazar aynı yerde Divan-ı Lugat it Türk'ü kaynak göstererek, tuğra'nın tuğrağ'dan geldiğini (ğ) harfinin Uygurca'da sonda ise düştüğünü belirterek, Oğuz Han'dan beri Türk hükümdarlarının işareti olarak kullanıldığının belirtildiğini aktarmaktadır³⁹.

Deny'e göre tuğra Oğuzlarca kullanılmakta olup diğer Türklerce bilinmemektedir. Bunun hem hükümdarın emirlerindeki işaretinden, mühründen hem de atlara vurulan işaret yani damgadan geldiğini bildirmektedir⁴⁰.

Suha Umur ise Osmanlı Padişah Tuğraları isimli eserinde yukarıda verdiğimiz bilgilere ilaveten ayrıca tuğranın tuğdan geldiğini de ileri sürmektedir. Buna göre tuğ ra eki ile fiil, (ğ) harfini de alarak isim haline gelmiştir⁴¹. Tuğra'nın tuğdan ra eki alarak türediği bilgisi Deny'nin makalesinde de yer almaktadır⁴².

³⁷ Jean DENY; "Tuğra" İ.A., (12/2 Cilt, İstanbul: M.E.B., 1988), s.5.

³⁸ y.a.g.m., s.5.

³⁹ Midhat SERTOĞLU; Osmanlı Türklerinde Tuğra, (İstanbul: Doğan Kardeş Matbaacılık A.Ş., 1975), s.3.

⁴⁰ DENY; a.g.m., s.5.

⁴¹ Suha UMUR; Osmanlı Padişah Tuğraları, (İstanbul: Cem Yayınevi, 1980), s.13.

⁴² DENY; a.g.m., s.6.

Hükümdarın fermanlarında hükümdarın işaretini gösteren Türkçe, tuğra kelimesinin Farsçası nişan ve Arapçası tevki'dir⁴³. İleride görüleceği gibi Osmanlılarda bu üç isim de kullanılmıştır. Fakat Osmanlılarda bu isimleri taşıyan görevli, sadece padişahın fermanına onun işaretini çekme görevi değil; tahrir görevi, katiplikler, kanun hazırlama görevi gibi görevleri de üstlenecektir.

Ayrıca Pakalın'ın sözlüğünde de tuğra'nın kökeni hakkında çeşitli görüşlere yer verilmekle birlikte Türkçe olduğu vurgulanmakta, Farsçasının nişan, Arapçasının tevki olduğu belirtilmektedir⁴⁴.

Tuğranın kökeni hakkında kaynak göstermeyen bazı görüşler bu tabirin efsanevi bir kuş olan Toğru'dan geldiğini ve bu kuşun Oğuzların büyük hakanının arması olduğunu da ileri sürmektedirler⁴⁵.

Tuğra'nın İslam öncesi Türklerdeki kökenine ilişkin, tuğ'dan paye ve mevki belirten at kuyruğundan gelmiş olabileceğine değinilmişti. Bir başka görüşte tuğranın kökeni olarak atlara vurulan damgayı göstermektedir⁴⁶.

Kökeni konusunda değişik görüşler olsa da İslam öncesi Türklerde, özellikle Oğuzlarda bir emrin hükümdara ait olduğunu gösteren işaretler kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu işaretin tuğra olarak adlandırıldığı genel kabul görmüştür. Bir görüş ise bunun kökenini atlara vurulan damgayı kadar götürmektedir.

Jean Deny Tuğra makalesinde tuğra'nın Arapça olduğu yolundaki görüşleri şöyle karşılamaktadır: " Tuğra ile halk Arapçasında bir kumaşın, bir evrakın üst tarafı anlamına gelen turra karıştırılmıştır... Tuğra tamamiyle Türkçe bir kelimedir"⁴⁷.

⁴³ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; "Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyrulduklara Dair" *Bellekten*, (İstanbul: Maarif Matbaası, 1941), (Tıpkıbasım), s.101.

⁴⁴ M. Zeki PAKALIN; "Tuğra" *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (C.III, İstanbul Maarif Basımevi, 1954), s.526.

⁴⁵ *y.a.g.y.*, s.525.

⁴⁶ Jean REYCMAN; *Osmanlı Türk Diplomatiği El Kitabı* Çev: Mehmet Fethi ATAY, (İstanbul: B.O.A.D.B. Yayını, 1993), s.163.

⁴⁷ DENY; *a.g.m.*, s.5-6.

3.İSLAMİYETTEN SONRA KURULAN DEVLETLERDE NİŞANCILIK

3.1. Mısır'da Kurulan Devletlerde Nişancılık Görevi

Osmanlı teşkilatında Uzunçarşılı'nın nişancı için kullanılan isimlerden biri olarak belirttiği muvakkî Abbasi döneminde nişancılık görevinden farklı olarak ve Berid Divanının bir alt birimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemdeki muvakkî, müretteplerin işlerine vaktinde gidip gitmediğini kontrol eder ve onların görevlerini gereğince yapmalarını sağlardı⁴⁸. Muvakkî'nin, Uzunçarşılı'nın kullandığı anlamı Mısır'da Fatimiler döneminde kazandığını görüyoruz. Bu görev, divan ismi olarak değil, hükümdarın verdiği kararları yazan katibe verilen isim olarak karşımıza çıkmaktadır⁴⁹.

Nişancılık makamının sorumluluklarını içeren iki ayrı divan olarak Abbasilerde gördüğümüz Divan ül Resail ve Divanül Tevki Mısır'da Tolunlular devrinde Divan al İnşa ismini almıştır⁵⁰. Fatimiler ve Memlükler devrinde bu görev sürmüş Divan al İnşa reisinin emrinde hükümdarın verdiği kararları yani tevkileri yazan katiplere ise muvakkî denilmiştir.

Uzunçarşılı'nın verdiği bilgilere göre de Mısır'da Memlükler devrinde Abbasi geleneğine uygun olarak Divanı İnşa ismi kullanılmıştır. Divanın reisine Sahib-i Divanı İnşa ismi verilmiştir. Yazıları yani tevkileri yazan katiplere ise muvakkî ismi verilmiştir. muvakkiler yazdıkları tevkiden tevkilerin derecesine göre para alırlardı. Divan-ı İnşa bazı dairelere bölünmüştü. Ferman ve menşurlar burada hazırlanır, diğer ülkelerle ve eyaletlerle yazışmalar burada gerçekleştirilirdi. Yabancı ülkelere gelen mektuplara hükümdarın verdiği cevap burada hazırlanırdı. Ümera ve memurların görev, atama yazıları da burada hazırlanırdı. Hazırlanan yazıların üzerine hükümdarın işareti alameti ve duadan oluşan tevkii'de burada yazılırdı⁵¹.

Tuğra, Memlüklere, Eyyubiler aracılığıyla Büyük Selçuklulardan geçmiştir⁵².

⁴⁸ Aykaç; a.g.y., s.58.

⁴⁹ Göyünç; a.g.m., s.218.

⁵⁰ İnalçık; "Reisülküttab", s.671.

⁵¹ UZUNÇARŞILI; Methal, s.378. vd.

⁵² Sertoğlu; a.g.y.,s.10.

3.2. Karahanlılar

Karahanlılar ise Gaznelilerle ve öteki Türk devletleriyle Uygur harfleri kullanarak Türkçe yazışmalar yapmış ve bunu idare eden memura “ılınga” denmiştir⁵³.

3.3. Büyük Selçuklu Dönemi

Büyük Selçukluların ilk zamanlarında aşiret usülleri egemen olmuş, zamanla Karahanlı, Gazneli, Samanoğulları devletlerinin teşkilatlarından yararlanmış, Bağdat alındıktan sonra Abbasilerin devlet teşkilatı örnek alınmıştır⁵⁴.

Büyük Selçuklularda tuğra görevini yerine getiren Divan-ı Tuğra adlı bir daire bulunmaktaydı. Divanın başında bulunan tuğrai, bismelenin üstüne kalın bir kalemle tuğra çekmekte idi⁵⁵.

Abbasilerden başlayarak bütün İslam devletlerinde çeşitli farklarla varlığını sürdüren “Divanül İnşa” Büyük Selçuklularda Oğuz geleneklerine atfen Divan al Tuğra adını almıştır⁵⁶.

Büyük Selçuklulardaki Divan al Tuğra ya da Sahibi Tuğra devletler ve eyaletlerle yazışmaları yapar, berat, nişan, menşur denilen hükümdar tuğrasını taşıyan araziye ve tayinlere ait belgeleri verir⁵⁷.

Büyük Selçuklularda Tuğra Divanını önemli mevkilerden biri olarak görüyoruz. Devlet bürokrasisinin işlerinin görülmesindeki önemi yanı sıra siyaseten de etkili

⁵³ Göyünç; a.g.m., s.218. İlinga için bak. Erdoğan MERÇİL; Müslüman Türk Devletleri Tarihi (Ankara: T.T.K.B.,1991), s.30.

⁵⁴ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal (4.b.,Ankara: T.T.K.B., 1998), s.19.

⁵⁵ Sertoğlu; a.g.y., s.19.

⁵⁶ Pakalın; “Nişancı” Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, (C.II.,İstanbul, M.E.B., 1951), s.697.

⁵⁷ Uzunçarşılı; Methal, s.43, Merçil; a.g.y., s.197.

olduğunu vezir Nizamül Mülk'ün Tuğra Divanı başkanını görevden aldırıp yerine kendi oğlunu geçirtmesinden anlıyoruz⁵⁸.

Tuğra ile tevki yani inşayı karıştırmamak gerekir. Tuğra, imza gibi hükümdarın işaretini içerir. Tevki yazılı bir belgedir. Bir dua cümlesidir ve hükümdarı işaret eder. Tevki, Tuğrul beyden sonra tuğra ile birlikte kullanılmıştır⁵⁹. Büyük Selçuklularda bismelenin üstüne tevki, onun üstüne de tuğra konulurdu. Tevki burada iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi İslami geleneklere uygun olarak tuğra ile birlikte hükümdarı tanıtan bir dua cümlesidir ve yukarıda değindiğimiz gibi bismelenin üstüne tuğranın altına yazılırdı. Diğeri ise ferman karşılığı olarak kullanılmıştır⁶⁰. Bundan dolayı Büyük Selçuklularda Tuğra Divanı iki daireye ayrılmıştı. Bunlardan biri tuğra, diğeri Divanür Resail Vel-inşa idi. İkinci dairenin başındaki görevliye Münşi ismi verilirdi⁶¹.

Büyük Selçuklularda Tuğrul Beyin tuğrası çomak şeklindeydi. Bunu ilk kez Fuad Köprülü dile getirmiştir. Köprülüye göre Tuğrul Bey'in çomak şeklindeki işareti Selçuklu hanedanının mensup olduğu Kınık boyunun damgasıdır⁶². Köprülü aynı yerde İslamiyet etkisi ile tuğranın değişikliğe uğradığını belirtirken kullanılmaya başlanan dua cümlesini kastedmektedir.

Kullanılan bazı dua cümleleri ve kullanan hükümdarlar şöyledir; Tuğrul Bey ve Melikşah: İtimadi Alallah, Alparslan: Yansurullah, Sultan Sencer: Tavakkaltu Alallah⁶³.

Osman Turan'a göre ise Tuğrul Bey çomak şeklinde bir Kayı damgası kullanıyordu. Sonraki Selçuklu sultanları ise İslami geleneklere uydurduklarından dua şeklindeki tevki kullanılmışlardır⁶⁴.

⁵⁸ Prof. Dr. Ali Sevim; *Selçuklu Devletleri Tarihi Siyaset, Kültür ve Teşkilat*, (Ankara: T.T.K.B., 1995), s.127.

⁵⁹ Deny; a.g.m.,s.7.

⁶⁰ Göyünç; a.g.m., s.218.

⁶¹ Uzunçarşılı; *Methal*, s.43.

⁶² Mehmet Fuat KÖPRÜLÜZADE; *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülâhazalar* (İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931), s.199, dip not: 2.

⁶³ Göyünç; a.g.m., s.218.

⁶⁴ Osman Turan; *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar* (Ankara: T.T.K.B., 1958), s.24-25.

Bundan önceki bir makalesinde ise Osman Turan, Selçuklu tuğralarının başlangıçta ok ve yay şeklinde olduğunu sonraları İslamiyetin etkisi ile değiştiğini, bismelenin en başa yazıldığını ve altına Sultan yazılarak tuğranın tamamlandığını yazmaktadır⁶⁵.

Aynı konu ile ilgili olarak bir başka yazısında Turan, Selçukluların tuğra yerine kullandığı ok ve yayın anlamını şöyle açıklamaktadır; Yay hükümdarı, ok ise ona tabi olanları temsil etmektedir⁶⁶.

İlk müslüman devletlerinde inşa divanı olarak adlandırılan divan Selçuklularda Tuğra Divanı adını almıştır. Bunun nedeni bu divandan Selçuk Sultanı namına çıkan bütün vesikaların eski Türk egemenlik anlayışına göre tuğra içermeleridir. Ebulferec ilk Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in halifeye gönderdiği mektubun başında bir ok ve yay işareti bulunduğunu ve daha sonra kendisine halifeden bir takım ünvanlar alınca mührünün üzerine bir yay ve içerisine de bu ünvanları koyduğunu ve daha sonra kendisine halifeden bir takım ünvanlar alınca mührünün üzerine bir yay ve içerisine de bu ünvanları koyduğunu ve bunu yazmaya memur olan görevliye de tuğrai dendiğini söylemektedir⁶⁷.

Bu çeşit hükümdarlık sembollerinin kökeni ilk devletlere kadar uzanmaktadır. Dünyada ilk kez siyasal birliğin gerçekleştiği Mısır'da ilk sülalelerden itibaren semboller kullanılmıştır. İlk kullanılan hükümdarlık sembolleri "Arı" ve "Kamış"tır. Yine bu dönemde Mısır'da kayıt tutmak ve yazışmaları gerçekleştirmek amacıyla büyük bir katip teşkilatı bulunmaktadır⁶⁸.

3.4. Anadolu Selçukluları Dönemi

Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklular ve Abbasiler geleneğine göre devlet teşkilatını oluşturmuştur. Anadolu Selçuklularında da tevki ve tuğra kullanılıyordu.

⁶⁵ Osman Turan; "Selçuk Devri Vakfiyeleri" *Belleten* (C.12, Sayı: 45, Ankara: T.T.K.B., 1948), s.102 ve 149., Levha, XXI).

⁶⁶ Osman Turan; "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması" *Belleten* (C.9, Sayı:35, Ankara: T.T.K.B., 1945), s.315-318. Sevim; a.g.y., s.501.

⁶⁷ Turan; *Türkiye Selçukluları Hakkında*, s.23.

⁶⁸ Afet İnan; *Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti* (3.b., Ankara: T.T.K.B., 1992), s.166vd.

Anadolu Selçuklularında sultanın ilişkide bulunduğu hükümdarlara gönderdiği mektuplara, ülke içinde çıkarılan ferman, menşur ve beratlar Tevkii Humayun denirdi⁶⁹.

Anadolu Selçuklularının Saltanat Tuğrası da Büyük Selçuklulardaki gibi kemeçeye, yani yay kavsine benziyordu⁷⁰.

Mustafa Akdağ'ın Anadolu Selçuklularında nişancı görevini Divan üyesi olan Pervaneci'nin yerine getirdiğini söylemesine karşın⁷¹. Pervaneci, nişancının görevlerinden birisini; arazilerin tımar ve has olarak dağıtım ve ilgili belgelerin verilmesi görevini yerine getirmekte idi⁷². Toprak yazımı, toprakların has ve ikta olarak dağıtım ve bunların kayıtlarının tutulması Anadolu Selçuklularında Divan üyesi olan Pervanecinin göreviydi. Osmanlılarda ayrı bir Pervaneci görevi bulunmayıp bu görev nişancının sorumluluk alanı içindeydi⁷³.

Bu görevler Anadolu Selçuklularından önce Büyük Selçuklularda ve sonra İlhanlılarda da görülmektedir. Bu görevler Anadolu Selçuklularından Osmanlılara geçmiştir. Köprülüye göre bu görevler Osmanlılara Bizanstan değil, Anadolu Selçukluları aracılığı ile daha önceki İslam devletlerinden geçmiştir⁷⁴.

Tuğra Divanı Anadolu Selçuklularının en önemli dairelerinden birisidir. Menşur, berat ve namerler burada yazılır, hükümdarın alamet ve tuğrası burada çekilirdi. Bu dairenin reisine Tuğrai ismi verilmiştir. Tuğrailler iyi tahsil görmüş Arapça ve Farsçayı iyi bilen alim ve ediplerden seçilirdi⁷⁵.

⁶⁹ Uzunçarşılı; Medhal, s.69. Göyünç; a.g.m., s.219.

⁷⁰ Uzunçarşılı; "Tuğra ve Pençeler İle Ferman ve Buyruklara Dair" Maarif Matbaası, İstanbul, 1941, s.103, Sevim; a.g.y., s.502.

⁷¹ Mustafa Akdağ; Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I. 1243-1453 (C.I, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995), s.46vd.

⁷² Uzunçarşılı; Medhal, s.95.

⁷³ y.a.g.y., s.96.

⁷⁴ Köprülü; a.g.y., s.201, Uzunçarşılı; y.a.g.y., s.96.

⁷⁵ Sevim; a.g.y., s.509., Uzunçarşılı; a.g.y., s.97.

Osman Turan bu divanın başındaki kişinin tuğrai ünvanının yanısıra Melik-ül Küttap, Piser-i Baba lakaplarını da kullandığını belirtmektedir⁷⁶.

Anadolu Selçuklularında Şemsüddin Mahmud Tuğrai, Şemsüddin Hamza İbni Müeyyidi Tuğrai, Azizüddin Mehmedi Tuğrai Mecduddini Tuğrai, Nizamüddin Ahmedî Tuğrai isimlerinde önemli Divanı Tuğra reisleri bilinmektedir⁷⁷.

Tuğra divanının Büyük Selçuklularda olduğu gibi Anadolu Selçuklularında da iki daire olarak oluşturulduğunu düşünebiliriz. Tuğra dairesinin görevi belgelerin üst tarafına besmele, onun da üzerine hükümdarın ad ve lakabı ile dua yazmak idi. Buradan çıkan yazılar çıkış tarihi ile deftere kaydedilir ve bu defterler saklanırdı. İkinci daire yani inşa dairesi, devletin iç ve dış yazışmalarını yürütüyordu⁷⁸.

3.5. İlhanlılar Dönemi

Köprülü , Orta Asya Türklerinde yazı için biti, yazıcı yada katipler için bitikçi denildiğini belirtilirken İlhanlılarda Ulug Bitikçi diye önemli bir memuriyetin varlığını yazmıştır⁷⁹.

İran Moğolları yani İlhanlılarda olduğu gibi Altınordu Devleti'nde de bitikçi denilen yazıcılar var. Ayrıca Büyük Divanda Baş Bitikçi denilen görevli bulunuyordu. Baş Bitikçi'den başka diğer divanların da bitikçileri bulunuyordu⁸⁰. Uzunçarşılı, İlhanlılarda hükümdarın emir ve iradelerine Yarlığ ve bunları yazan katiplere Bitikçi denildiğini yazmaktadır. Ayrıca bu Yarlıglara alamet ve nişan olarak damga vurulmaktadır⁸¹.

⁷⁶ Turan; *Türkiye Selçukluları Hakkında.*, s.27.

⁷⁷ Uzunçarşılı; *Tuğra ve Pençeler*, s.103., Köprülü; *a.g.y.*, s.201. Not:3.

⁷⁸ Sevim; *a.g.y.*, s.509.

⁷⁹ Köprülü; *a.g.y.*, s.200.

⁸⁰ A.Y. Yakubovskiy; *Altınordu ve İnhitatu Çev*: Hasan Eren,(İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), s.111.

⁸¹ Uzunçarşılı; *Medhal*, s.197-201.

3.6. Akkoyunlu ve Karakoyunlu Dönemi

Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletlerinde de benzer uygulamalar sürdürülmüştür. Hükümdarlar, verdikleri tevkilerin başına isim ve elkablarını (ünvanlarını) yazar, sonuna da mühürlerini basarlardı⁸².

3.7. Anadolu Beylikleri Dönemi

Anadolu Selçuklularından sonra kurulan beyliklerde de divan teşkilatı ve nişancılık görevi bulunmaktadır⁸³. Yine tuğra Anadolu Beyliklerinde de kullanılmıştır. Anadolu Beyliklerindeki tuğralara paralar üstünde de rastlanılmıştır. Beyliklerle ilgili en eski tuğra resmi Saruhanoğlu İshak Bey'in 1347 tarihli gümüş parasında vardır. Cüneydoğulları'nın kurucusu Cüneyd Bey'in (Cüneyd ibni İbrahim) klişeli ve tuğra şeklinde gümüş parası olduğu gibi aynı tarzda Karamanoğlu İshak Bey'in de (İshak İbni Karaman) ibareli tuğralı bir sikkesi bulunmaktadı. Candaroğlu Kasım Bey'in de (Kasım İbni İsfendiyar) yazılı tuğrası bulunmaktadır⁸⁴.

Anadolu beyliklerinden Karaman, Saruhan ve Candaroğullarına ait paralara basılı, vakfiyelere işlenmiş ya da yazılı eserlerde tuğralarına rastlanıldığını Sertoğlu da belirtmektedir⁸⁵.

Mithat Sertoğlu eserinde Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları Anadolu Beylikleri ve Memlüklerde tevki ile alametin yani nişanın ayrı ayrı şeyler olduğunu yazmaktadır. Ona göre tevki, bir dua cümlesini içermektedir. Alamet ise bunun bir parçasıdır. Tevkideki dua cümlesini hükümdarın kendisi seçmektedir⁸⁶. Tevkinin bu kısa kullanımının yanında hükümdarın verdiği kararların yazıya geçirilmesi ve hükümdarın yazılı kararı anlamında da kullanıldığını biliyoruz⁸⁷.

⁸² y.a.g.y., s.275, vd.

⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri* (II.b., Ankara: T.T.K.B., 1969), s.200.

⁸⁴ Uzunçarşılı; *Tuğra ve Pençeler*, s.104-105.

⁸⁵ Sertoğlu; a.g.y., s.8.

⁸⁶ y.a.g.y., s.8.

⁸⁷ Turan; *Türkiye Selçukluları Hakkında*, s.28.

Köprülü Anadolu Beyliklerinden Germiyanogulları'nda XIV. yy sonlarında nişancılık memuriyeti bulunduğunun iddia edildiğini ancak bu iddiaya ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir⁸⁸.

⁸⁸ Köprülü; a.g.y., s.200. dip not:2.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİNDE NİŞANCILIK KURUMUNUN GELİŞİMİ

1. OSMANLI DEVLETİNDE DİVAN-I HUMAYUN ÜYELERİ VE DİVANDA NİŞANCININ YERİ

Osmanlı devletinde oluşan divanın Selçuklu modeline göre geliştiği ileri sürülmektedir⁸⁹. Fuat Köprülü, Osmanlı kurum ve görevlilerinin Bizanstan değil Selçuklu ve İslam geleneğinden etkilendiğini ileri sürmüştür⁹⁰.

Uzunçarşılı da Anadolu Beyliklerini ve Osmanlılarda Divan oluşumunun Selçuklularla, İlhanlılara benzer olarak oluştuğunu söylemektedir. Ona göre Osmanlılarda Orhan Beyden başlayarak Divan toplanmıştır⁹¹.

Divanın ilk olarak Orhan Bey devrinde toplandığı şeklindeki bilgi Aşıkpaşazade Tarihi'nde de yer almaktadır. Aşıkpaşazade Tarihi'nde, Orhan Bey dönemindeki giyinme adetlerinden bahseder. Burada burma tülbentten bahseder ve bunun Orhan Bey devrinde divanda giyilmesi adet olan bir giysi olduğunu belirtir. Hatta burma tülbent giymeyenlerin divanda ayıplandığını yazmaktadır⁹².

Muzaffer Sencer Osmanlı Divanı'nın kökenlerinden birisini, Asya Türklerindeki Kurultay'a dayandırmaktadır. Kurultay geleneğine sahip olan Osmanlılar, islamlıkta buldukları danışıp görüşme yani meşveret ile bunu birleştirmiş ve Divanı oluşturmuşlardır. Bu tarihsel bilgilerden sonra Divanı şu şekilde tanımlamaktadır. "Divan, devlet adamlarının her türlü kamu işini gözden geçirmek ve halkın dilek ve yakınmalarını dinleyerek yürütme ve yargı kararlarını almak üzere toplanmaları demektir"⁹³.

⁸⁹ Mustafa AKDAĞ; *Türkiyenin İktisadi ve İctimai Tarihi 1243-1453*, C.I, (Ankara: 1959), s.217.

⁹⁰ Köprülü; a.g.y., s.198vd.

⁹¹ İsmail Hakkı UZUNÇARŞILI; *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* (Ankara: T.T.K. Basımevi, 1988), s.2-3.

⁹² Aşıkpaşaoğlu; *Aşıkpaşaoğlu Tarihi* Yay: Nihal ATSIZ (İstanbul: M.E.B., 1992), s.41.

⁹³ Muzaffer SENCER; *Türkiye'nin Yönetim Yapısı* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986), s.49.

Divanda görüŖülen idari, örfi iŖleri Vezir-i Azam, arazi iŖlerini niŖancı, Ŗer'i ve hukuki iŖleri kazaskerler ve mali iŖleri de defterdarlar görürlerdi. Hükümdar nerede bulunursa divan orada toplanırdı. Yalnız sadrazam seferde bulunurken büyük divan onun başkanlığı altında toplanırdı⁹⁴.

1.1. Vezir-i Azam ve Vezirler

Osmanlı Divanının ilk vezirinin Alaaddin PaŖa isminde biri olduğu ve ulemadan yetiŖmiŖ olduğu ileri sürölmektedir⁹⁵.

Orhan Bey devrinde, saraydaki adamlarından Lülü'yü Beylerbeyi ve paŖa yapması üzerine ilmiye sınıfı dıŖından ikinci bir vezirlik oluşturulmuŖ oldu. Bu sırada vezir olan Sinaneddin Yusuf PaŖa ise divana ikinci bir vezirin atanması üzerine Vezir-i Azam oldu⁹⁶.

Vezirlerle ümeranın baŖı ve bütün iŖlerde padiŖahın vekili olan Vezir-i Azam'a Kanuni devrinde, İbrahim PaŖadan itibaren sadrazam denilmiŖtir. Bu ileri gelenlerin büyüğu anlamındadır⁹⁷.

Göröldüğu gibi Osmanlıların ilk zamanlarında bir tane vezir bulunuyordu. Sonra ikiye çıktı ve vezirlerden biri veziri azam ünvanını aldı. Sayıları sonraları arttı. Sultan Süleyman'dan sonra valiliklere de vezirler gönderilmeye baŖlandı. Divan-ı Hümayun üyesi olan vezirleri diğer vezirlerden ayırmak için onlara Kubbe NiŖin vezirleri denildi. Nedeni Divan-ı Hümayunun kubbealtında toplanmasıdır⁹⁸.

⁹⁴ UZUNÇARŖILI; Merkez ve Bahriye, s.2.

⁹⁵ İsmail Hakkı UZUNÇARŖILI; "Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütalaa" Belleten (C.III, Sayı:9, Ankara: T.T.K.B.,1939), s.101.

⁹⁶ Aydın TANERİ; Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık (Ankara: 1974), s.43.

⁹⁷ Pakalın; a.g.y., C.III, .81.

⁹⁸ Pakalın; a.g.y., C.II, s.590.

1.2. Kazaskerler

Divanın bir diğ er üyesi de askeri sınıfa ait davalara veraset ve çeşitli ş er'i, hukuki iş lere bakan kazaskerlerdir. İlk tek olan kazaskerlik Fatih devri sonlarında biri Anadolu biri Rumeli payesi ile ikiye çıkarılmış tır⁹⁹.

Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi'nde de kazaskerlerin kendilerine havale olunan davalara bakmakla yükümlü oldukları yazılmaktadır. Davalara bakılmasında öncelik Rumeli kazaskerlerininidir¹⁰⁰.

1.3. Defterdarlar

Divanın bir diğ er üyesi de mali iş lerden sorumlu olan defterdarlardır. Divanda sonraları iş leri arttığından birden fazla defterdar görevlendirilmiştir. Bunlardan birisi başdefterdar olmuştur. Başdefterdar aynı zamanda padiş ahın malının vekilidir. Maliye ile ilgili davaları dinleyen başdefterdar maliye ile ilgili kararları da verirdi¹⁰¹.

1.4. Kaptan-ı Deryanın Durum

Kaptan Paşa vezir ise Divan-ı Hümayuna gelir ve derecesine göre vezirlerin yanına oturur ve denizcilikle ilgili davalar önüne geldiğinde onlara bakardı¹⁰².

1.5. Divan ve Görev Alanları

Bernard Lewis Divan-ı Hümayun üyelerini kazaskerler, niş ancı, defterdar olarak belirlemiştir. Yeniçeri ağ ası vezir rütbesindeyse ve Kaptan Paşa ise şehirde (başkent) ise Divan-ı Hümayun'a katılmakta idi. Böylece Divan, her birinin kendi personeli ve örgütü olan, yargı, hazine-i evrak, maliye ve silahlı kuvvetlerin başlarının içine almaktadır¹⁰³.

⁹⁹ Uzunçarşılı; Merkez ve Bahriye, s.228-229. Sencer; a.g.y., s.48. Pakalın; C.II, s.229.

¹⁰⁰ Tevkii Abdurrahman Paşa; "Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi" Milli Tettebbular Mecmuası, (C.I, Sayı:3, İstanbul:Matbaai Amire, Temmuz-Ağ ustos 1331), s.508.

¹⁰¹ Tevkii Kanunnamesi, s.516.

¹⁰² Uzunçarşılı; Merkez ve Bahriye., s.415.

¹⁰³ Bernard LEWIS; Modern Türkiye'nin Doğ uş u (5.b.,Ankara: T.T.K.B., 1973), s.368.

Uzunçarşılı yine bir başka eserinde Osmanlı Devleti'nin teşkilatı oluşturulurken Anadolu Selçukluları, Germiyan ve İlhanlılardan yararlandığını ileri sürmüştür¹⁰⁴. Aynı bilgilere ilaveten Gökbilgin de şunları yazmıştır. İlk zamanlar divan, vezir, Bursa Kadısı, Orhan Bey ve dahil olmakla birlikte Müftüden (Fetva Makamı) oluşuyordu¹⁰⁵.

Japon tarihçi Koyamaya göre Osmanlılarda ilk Divan Orhan Beyin çadırı bırakıp sarayda oturmaya başladığı zaman meydana gelmiştir. Divan kurulana kadar gerek Osman Bey ve gerekse Orhan Bey yakın çevrelerine yapılacak işlerle ilgili danışmışlardır. Ancak bu danışma bir devlet organı şeklinde değildir. Kurumlaşma Orhan Beyin saraya yerleşmesiyle olacaktır¹⁰⁶.

Tac'üd Tevarih Orhan Beyin ilk veziri ile ilgili olarak "Orhan Gazi isabetli görüşlerinden hoşlandığı kardeşi Alaaddin'i vezirliğe getirdi" diye yazmaktadır¹⁰⁷.

Osmanlı Divan-ı Hümayununu görevleri belirlenen üyelerinin görevleri dışında da görevlere ve işleve sahiptir. Kubbealtında toplanan Divan-ı Hümayun, din ve milliyet ayrılığı gözetilmeksizin kadın ve erkek herkese açıktı. İmparatorluğun herhangi bir köşesinde haksızlığa uğrayanlar zulüm ve işkence görenler gerçek ve tüzel kişilerden ya da kurumlardan şikayeti olanlar doğrudan doğruya bizzat buraya başvurulabilirlerdi. Bu hak bir kayda bağlı değildi¹⁰⁸.

Osmanlı Divan-ı Hümayun'u zaman zaman bir üst mahkeme işlevi de görmüştür. 30 Ağustos 1565 tarihli bir hükümde Şer'i Şerife aykırı karar veren naiblerin durumu hakkında karar verebilmek için hükümlerin sicildeki suretleri isteniyor. Haklarında siciller incelendikten sonra verilecek karara göre hareket edileceği bildiriliyor¹⁰⁹. Bundan evvelki bir kararı da Divan-ı Hümayun'un kadı'nın verdiği bir

¹⁰⁴ UZUNÇARŞILI; "Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi" İkinci Türk Tarih Kongresi (İstanbul: T.T.K.Y., 1943), s.500vd.

¹⁰⁵ M.Tayyib GÖKBİLGİN; Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış, (İstanbul:İ.Ü.Ed. Fak. Matbaası,1977), s.18-19.

¹⁰⁶ Koiçiro Koyama; "Osmanlıların İlk Devirlerinde Divan-ı Hümayun" XI. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler (C.III, Ankara: T.T.K.B., 1994), s.870vd.

¹⁰⁷ Hoca Sadettin; Tac'üd Tevarih (C.I, İstanbul: M.E.B., 1974), s.66-67.

¹⁰⁸ Cevdet TÜRKEY; "Osmanlı Saray ve İdare Teşkilatından Örnekler" Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, (Sayı:24, 1969), s.6vd.

¹⁰⁹ 5. Numaralı Mühimme Defteri, (Ankara:Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayını,1994), hüküm, 182.

kararı değiştirme şeklindeydir. Divan-ı Hümeyun, Karahisar'da yeniçerileri öldürdüğü için kadı tarafından hapsedilen iki kişinin güvenilir kefillere bağlanıp salıverilmesi kararını almıřtır¹¹⁰.

Osmanlı Divan-ı Hümeyun'u verdiği kararlarla ilgili kayıt tutardı. Bu kayıtlar anlaşmazlık halinde davalıların elindeki belgelerle karşılaştırılırdı.

Tımar alanlarının isimlerini deftere yazılır ve onlara berat gönderilirdi. Ayrıca gelirler de deftere yazılırdı. Beratların suretleri de Divan-ı Hümeyunda deftere kayıt olunurdu¹¹¹.

Hammer'e göre Fatih devrinde Divan-ı Hümeyun toplantısı için, vezirler, kazaskerler, defterdarlar ve nişancı vezir-i azamdan önce gelerek divan odası kapısında beklerlerdi. Vezir-i Azam devlet erkanınca oluşturulan çifte sırayı selam alıp vererek geçer ve divan-ı hümeyuna girerdi. Diğerleri de ardı sıra ikişer ikişer gelirlerdi¹¹².

Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar vezir sayısı dörtten yukarı çıkmamıştır. Sonraları vezir sayısı artacaktır¹¹³.

1.6. şeyhülislamın Divan Karşısındaki Konumu

Osmanlılarda şeyhülislam Divan üyelerinden değildi. İlmiye mensuplarının reisi ve dini lider olarak şeyhülislam siyasi bir görevi yerine getirmekte olan yürütme organında yani Divanı Hümeyun'da yer almamıştır. şeyhülislamlık makamı, gerektiğinde divanın aldığı kararlarda fetva verme yetkisini taşıdığından, siyasi iradenin dışında tutulmuştur. şeyhülislam ancak XIX. yüzyıl başında vekiller heyetinin kuruluşu ile birlikte kabineye girebilmiřtir¹¹⁴.

¹¹⁰ y.a.g.y., (Hüküm 2)

¹¹¹ Joseph Von Hammer; *Osmanlı Tarihi* Çev: Mehmet ATA (C.I, İstanbul:M.E. Basımevi, 1991), s.258.

¹¹² Hammer; a.g.y., s.183.

¹¹³ UZUNÇARŞILI; *Merkez ve Bahriye*, s.188vd. Hammer; y.a.g.y., s.430.

¹¹⁴ Yusuf Halaçoğlu; *XIV-XVII Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı* (2.b., Ankara: T.T.K.B., 1995), s.11.

Vezir-i Azam ve vezirler, kazaskerler, defterdarlar ile nişancıdan oluşan Osmanlı Divanında başkentte olduğu durumlarda Kaptan Paşa da divan toplantılarına katılırdı. Sonraları Yeniçeri Ağası vezir rütbesinde olduğu durumlarda divan toplantılarına katılmıştır.

Divanın görevlerini, divan üyelerinin genel olarak görev ve sorumluluklarını yukarıda vermişçe çalıştık. Şimdi divanın diğer üyesi nişancıyı inceleyebiliriz.

2. OSMANLILARDA NİŞANCILIK GÖREVİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GÖREV ALANLARI

Nişancının Osmanlı Divanında birçok görevi bulunmaktaydı. Bunlardan birisi tuğra görevi idi. Tuğranın Osmanlılarda ilk kez kimin zamanında başladığını belirtmeden önce Aşıkpaşaoğlu'ndan bir alıntı yapalım; Osman Bey bir rüya görür. Bu rüyasını Şeyh Edebalı yorumlar ve büyük bir devletin kurucusu olacağını söyler. Orada bulunanlardan Kumral Dede bu olayın müjdesi olarak ondan bir köy ister. Osman Bey bunu kabul eder. Kumral Dede "Öyleyse bize bir kağıt ver" der. Bunun üzerine Osman Bey "Ben yazmak bilirmiyim ki benden kağıt istersin. İşte bir kılıcım var. Babamdan ve dedemden kalmıştır. Onu sana vereyim. Bir de maşraba vereyim. Birlikte senin elinde olsunlar. Neslin bu nişanı saklasın. Eğer Hak Teala beni padişahlığa erdirtirse benim neslim dahi bu alameti görüp kabul etsinler, köyünü almasınlar" der. Aşıkpaşaoğlu şöyle devam eder. Şimdi dahi o kılıç Kumral Dede nesli elindedir. Osman Gazi Padişahın neslinden gelenler o kılıcı görünce dervişlere ihsan ettiler ve o kılıcın kınını yenilediler. Osmanlı hanedanından kim Padişah olsa o kılıcı ziyaret eder¹¹⁵.

Osmanlılarda ilk tuğra'nın Orhan Bey zamanında kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Bu "Orhan Bin Osman" yazısının istifi ve harflerin stilize edilmesinden doğmuştur. Orhan Beyin günümüze kalan tuğraları biri 1324 bir diğeri 1348 tarihlidir¹¹⁶.

¹¹⁵ Aşıkpaşaoğlu; a.g.y., s.16-17. İbn-i Kemal; *Tevarih-i Al-i Osman I. Defter*. Yay: Şerafettin TURAN (Ankara: T.T.K.B., B.,1991), s.94 vd.

¹¹⁶ Sertoğlu; a.g.y., s.10, Umur, a.g.y., s.15. Uzunçarşılı; *Tuğra ve Pençeler*, s.107.

Nişancı Anadolu Selçuklularında değişik görevlilerin yerine getirdiği bir çok görevi Osmanlılarda kendi bünyesinde toplamıştır. Örneğin Anadolu Selçuklularında tuğra görevini ve nağmelerin yazılmasını tuğrai yerine getirirken, arazilerle ilgili belgelerin düzenlenmesi görevini Pervane isimli görevli yerine getirmiştir¹¹⁷. Tuğra görevi ve arazilerin yazımı görevi Osmanlılarda nişancının görev alanı içinde olmuştur. Nişancı Osmanlılarda diplomasi görevini yerine getirirken şeriat alanı dışındaki kanunların hazırlanmasında da görev almıştır. Tüm bunların yanında bürokrasideki kalemlerin başı görevini de üstlenmiştir.

Uzunçarşılı tuğranın varlığından hareketle böyle bir makamı olmasa bile bu tür hizmetin kökenini Orhan Beye kadar götürmektedir¹¹⁸. Yine Uzunçarşılı Kütahya şehri isimli eserinde Kütahya'da bir vakıf yazısında nişancı tabirini tesbit etmiştir¹¹⁹.

Orhan Beyin ve haleflerinin tuğralarının varlığından hareketle Tayyip Gökbilgin de nişancılık görevinin Orhan Bey zamanında varlığını kabul etmektedir¹²⁰.

2.1. İlk Tuğralar ve Tuğraların Gelişimi

Osmanlı Tuğrasının Orhan bin Osman yazısının istifi ile kelime ve harflerin sivilize edilmesinden doğduğu belirtilmiştir.

Tuğra kelimesi, Farsça "işaret" manasındaki "nişan" ve Arapça "remiz, imza" anlamındaki "tevki" ile eşanlamlıdır. Arapça ve Farsça'da daha geniş manaları olan bu kelimelerin hepsini, Osmanlılar, padişahın yazılı alameti olan işaret için kullanmışlardır. Osmanlı tarih ve belgelerinde geçen, "Tevki-i refi-i hümayun", "Nişan-ı şerif-i alişan-ı sultani ve tuğra-yı garra-yı samimekan-ı hakani", "Nişan-ı hümayun ve misal-i meymun" ile berat ve hükümlerin sonundaki "Alamet-i şerife" gibi tabirler "tuğra"yı ifade etmektedirler. Önceleri berat, menşur, ferman, hüküm, mülkname, vakfiye gibi

¹¹⁷ Prof. Dr. Refik Turan; *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması* (İstanbul: M.E.B., 1995), s.61-66.

¹¹⁸ Uzunçarşılı; *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s.214.

¹¹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Bizans ve Selçuklularla Germiyan ve Osman Oğulları Zamanında Kütahya Şehri* (İstanbul: Devlet Matbaası, 1932), s.79-81.

¹²⁰ M. Tayyip Gökbilgin; "NİŞANCI", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: M.E.B., 1964), s.299.

resmi evrak üzerine çekilen tuğra, daha sonraları paralar, defterhane defter ve kayıtları başında ve nihayet, bir hanedan arması gibi, bayraklar, pullar, resmi abideler, harp gemiler ve binalarda kullanılmıştır. I. Murat'ın Selanik'te Yedikule kapısı üzerinde taş üzerine yapılmış tuğrası bulunurken III. Murat'ın da İstanbul'da Nişancı Mehmet Paşa Camisinin kapısı üzerinde tuğrası bulunmaktadır. Taş üzerine yapılmış tuğralar sonraları 18. yy'dan itibaren artmıştır. 18. yy'dan önceki taş üzerine binalara yapılmış tuğralardan yukarıda değindiklerimiz dışında günümüze ulaşan olmamıştır. Tuğra, gelişerek kendine özgü şeklini aldıktan sonra hattatlar sürekli daha güzelini yazmaya çalışmışlardır. Tablo şeklinde ve bir süs olarak yapılan padişah tuğralarının yanında, çeşitli ayetler, dualar, besmeleler, tarikat pirlерinin isimleri ve çeşitli yazılardan tuğra şeklinde stilize edilmiş eserler yapılmıştır. Padişah tuğraları çok değişik yerlerde kullanılmıştır. Bununla beraber asıl padişah tuğraları yalnız resmi evrak üzerinde bulunan ve devletin bu işle görevlendirdiği kimseler tarafından çekilmiş olanlardır¹²¹.

Ferman, berat, menşur gibi resmi evrak üzerinde istif ve metin bakımından farklı tuğralar bulunmaz. Resmi evrak üzerindeki padişah tuğrası, aynı padişaha ait olmak kaydı ile kim tarafından çekilmiş olursa olsun, evvelce kabul edilmiş belli bir istif dahilindedir.

Tuğra, padişahın tahta çıktığında, çoğu defa aynı gün, kendisine gösterilen örneklerden birisi seçilmek yoluyla tesbit ediliyor ve saltanatının sonuna kadar değişmiyordu. Yalnız III. Mustafa'nın saltanatının beşinci yılında, tuğrasının hem metni hem de istifi değiştirilmiştir. Birkaç padişahın da saltanatlarının ilk yıllarında tuğralarında küçük istif değişiklikleri yapılmıştır¹²².

Osmanlı Devleti'nde ilk tuğra Orhan Bey tarafından kullanılmıştır. Orhan Bey'in tespit edilen iki tuğrasının birincisi 1324 diğeri ise 1348 tarihlidir¹²³.

Uzunçarşılı Tuğra ve Pençeler isimli eserinde I. Murat ve Yıldırım Bayezid'e ait tuğraları bulamadığını ama Aşıkpaşazade gibi zamanın kaynaklarından bunların da

¹²¹ Suha Umur; a.g.y., s.17.

¹²² Umur; y.a.g.y., s.18.

tuğra kullandığının anlaşıldığını yazıyor ¹²⁴. Süheyl Ünver ise Yıldırım Bayezid'in kendi tuğrası ile berat verdiğini bildirmektedir ¹²⁵. Yıldırım Bayezid'ten sonra Fetret devrinde oğlu Emir Süleyman Edirne'de sekiz yıl babasının tahtında oturmuştur. Ona ait tuğralar bulunmuştur. Padişah ve şehzadelerin tuğraları genellikle üç tuğlu (flamalı) iken Emir Süleyman'ın tuğraları dört tuğludur ¹²⁶.

Uzunçarşılı'nın bir diğer eserinde ise Çelebi Mehmet'ten ve onun nişanından bahsedilmektedir ¹²⁷. Yine Fatih devrinde tutulan defterler Emir Süleyman'a göndermede bulunarak onun nişanı ile verilen haklardan bahsetmektedir ¹²⁸.

Her ne kadar Hammer Tuğrayı I. Murat'la başlatıp, okuma yazma bilmediğini ve bir antlaşma sırasında elini mürekkebe batırıp antlaşmanın üzerine bastırarak onayladığını hikaye ¹²⁹ etse de Uzunçarşılı'nın Tuğra ve Pençeler isimli eserinde açıkladığı belgeler bunu Orhan Bey'e dayandırmaktadır.

Orhan Bey ile başlayan tuğra tedrici olarak gelişmiş, XV. yy sonlarında süslenmiş gösterişli bir hal almıştır. Tuğranın üst tarafı duvaklı gelin misali tezhip olunmuştur. XVI. yy'da ise tuğra artık siyah mürekkep yerine ezilmiş varak altın ile yazılmış, şekiller değişik renklerle süslenmiştir ¹³⁰.

1503 tarihli Osmanlı-Venedik antlaşmasında kullanılan II. Bayezid'e ait tuğra içi süslü en eski tuğra olarak kabul edilmektedir ¹³¹.

¹²³ Sertoğlu; a.g.y., s.10, İsmail Hakkı Uzunçarşılı; **Tuğra ve Pençeler**, s.107., Uzunçarşılı; "Gazi Orhan Bey Vakfıyesi" **Belleten** (C.V, Sayı:17-20), s.279, levha 86-87.

¹²⁴ Uzunçarşılı; **Tuğra ve Pençeler**, s.107.

¹²⁵ Süheyl Ünver; "Yıldırım Bayezid'in İvaz Fakihe Verdiği Tımar" **Belleten** (C.II, Sayı: 42, Ankara: T.T.K.B., 1947), s.335.

¹²⁶ Süheyl Ünver; "Yıldırım Bayezid Oğlu Musa Çelebinin Bir Hükmü" **Belleten** (C.II, Sayı: 42, Ankara: T.T.K.B., 1947) s.338, Levha, 59-60.

¹²⁷ Uzunçarşılı; **Kütahya Şehri**, s.79-81.

¹²⁸ Halime Doğru; **XV. Ve XVI. Yüzyılda Sultanöntü Sancağında Yaya ve Müsellem Teşkilatı** (İstanbul; Doktora Tezi, 1989), s.62. dip not:208.

¹²⁹ Hammer; a.g.y., s.30.

¹³⁰ Uğur Derman; "Padişah Tuğralarındaki Şekil İnkılabına Dair Bilinmeyen Bazı Gerçekler" **VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiri** (C.III, Ankara: T.T.K.B., 1983), s.1613.

¹³¹ Mahmut Şakiroğlu; "1503 Tarihli Türk-Venedik Antlaşması" **VIII Türk Tarih Kongresi** (C.III, Ankara: T.T.K.B., 1983), s.1561.

Uzunçarşılı'nın kısaca Kütahya Şehri diye bilinen eserinde Çelebi Mehmet'in nişanı ile verilen haklar olduğuna yukarıda değinmiştik. Onun halefi II. Murat devrine geldiğimizde, Halil İnalçık, II. Murat'ın oğlu şehzade Mehmet'in Manisa'ya sancağa çıkarken yanında nişancı İbrahim Bey'in de bulunduğunu bildirmektedir¹³².

Fatih devrinde ise hazırlanan bir kanunname ile devletin teşkilat ve teşrifat kanunları belirlenirken nişancının görevi ve teşrifattaki yeri de belirlenmiştir¹³³.

Sancağa çıkan şehzadelerin de tuğralarını çeken nişancıları bulunuyordu¹³⁴.

Osmanlı Tuğrası padişah ve babasının isminin yazılması ile başlamış ve zamanla gelişmiştir. Mithat Sertoğlu, Osmanlı Türklerinde Tuğra isimli eserinde, Orhan Bey, I. Murat ve Emir Süleyman'ın tuğralarında yalnız baba adları ile kendi adlarının bulunduğunu, Çelebi Mehmet ile birlikte buna "Han" sözünün ilave edildiğini, II. Murat döneminde de "El Muzaffer Daima" sözünün tuğraya eklendiğini belirtmektedir¹³⁵.

Jean Deny ise Tuğra isimli makalesinde "Han" sözünün ilk kez Yıldırım Beyazıt tarafından tuğraya eklendiğini, "Muzaffer Daima" sözünü II. Murat'ın ilave ettiğini belirtir. Sertoğlu'ndan farklı olarak "el" ekinin 1456'da olduğunu belirtmektedir. Ayrıca I. Selim ile birlikte padişah adından sonra bin sözünden önce şah ünvanı tuğraya eklenmiştir¹³⁶.

Uzunçarşılı, ortalama bir Osmanlı tuğrasını şöyle tariflemektedir; "Tuğralarda hükümdarın isimleri ile babalarının adları vardır. On sekizinci asır ortalarına kadar padişahın babasının adının sonuna han sıfatı ilave edilirdi. Hükümdarın ismi tuğranın en altına yazılır, bu ismin son harfinin az yukarısından başlayarak sola doğru gidip bir kavis teşkil eden "bin" kelimesi ve hükümdar isminin üzerine de babasının adı konur ve

¹³² Halil İnalçık; *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I* (III.b., Ankara T.T.K.B., 1995), s.55.

¹³³ Abdulkadir Özcan; "Fatih Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi" *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* (Sayı: 33, İstanbul: Ed. Fak. Mat., 1982), Fatih Sultan Mehmet Hatıra Sayısı, s.15.

¹³⁴ Peçevi İbrahim Efendi; *Peçevi Tarihi* Haz:Bekir Sıtkı Baykal, (II. C., II. b., Mersin: Kültür B. Y., 1992), s.267.

¹³⁵ Sertoğlu; a.g.y., s.12.

¹³⁶ Deny; a.g.m., s.7-8.

han kelimesinin nun'u da ikinci bir kavis teşkil ederdi. En üste gelen Muzaffer'in R harfi sağdan sola ve kavsın ortasına doğru bir kol teşkil ederek uzanır ve bunun üzerine de "daima" ibaresi konulurdu ¹³⁷.

Bir padişahın saltanatı süresince tuğrası değişmemekle birlikte, aynı padişahın birbirinden çok farklı görünüşe sahip tuğraları bulunmaktadır. Tuğrada değişmeyen şey, tuğranın metni ve istifi, yani tuğra metnindeki kelimeler ile bu kelime ve harflerin o şekil içerisindeki yerleridir. Yoksa, aynı istifte olmakla beraber, çeşitli kimselerin ellerinden çıkmış olan aynı padişahın tuğraları, birbirine benzemeyebilirlerdi ¹³⁸.

Bazı padişahların tuğralarının içerikleri ve aldıkları ilaveler şu şekildedir:

Orhan Bey	Orhan bin Osman
I. Bayezid	Bayezid bin Murat Han
II. Murat	Murat bin Mehmet Han muzaffer
II. Mehmet	Mehmet bin Murat Han muzaffer daima
I. Selim	Selim-Şah bin Bayezid Han el-muzaffer daima
I. Süleyman	Süleyman-Şah bin Selim-Şah Han el-muzaffer daima
I. Ahmet	Şah Ahmet bin Mehmet Han el-muzaffer daima
I. Mahmut	Mahmut Han bin Mustafa el-muzaffer daima
II. Mahmut	Mahmut Han bin Abdulhamit el-muzaffer daima (adli)
II. Abdulhamit	Abdulhamid Han bin Abdulmecid el-muzaffer daima (el-gazi)
V. Mehmet	Mehmet Han bin Abdulmecid el- muzaffer daima (Reşad), (elgazi)

Tuğra çeşitli ekler almış, zamanla gelişmiş, değişmiştir. Değişiklikler gerçekleştiği dönemin padişahı ile birlikte yukarıda verilmiştir. Görüldüğü gibi II. Abdülhamit kendisine "gazi" ünvanını vermiş ve "el-gazi" ünvanını ilk kez o tuğrasında kullanmıştır ¹³⁹.

Başlıca görevlerinden birisi padişahın imzası anlamına gelen tuğrayı çekmek olduğundan nişancının bir ismi de tuğrai'dir. Osmanlı belgelerinde aynı zamanda

¹³⁷ Uzunçarşılı; Tuğra ve Pençeler, s.108.

¹³⁸ Umur; a.g.y., s.21.

¹³⁹ y.a.g.y., s.28-29.

Divan-ı Hümayun Dairesinin şefi de olan tuğrai için tevkii ve nişancı tabirlerinin her üçüde kullanılmıştır. On altıncı asrın ilk yarısından sonra tuğrai kullanımdan kalkmış, nişancı kullanılmış, on sekizinci asırdan itibaren ise tevkii yaygınlaşmıştır¹⁴⁰.

Hammer ilk zamanlar tuğra çekme görevinin nişancıda olduğunu sonradan bu görevin nişancının emrindeki katiplere verildiğini belirtmektedir¹⁴¹.

Uzunçarşılı'nın tespitine göre tuğra işine nişancının işleri yoğun ise vezirler de yardım etmekle görevli idiler. En kıdemsiz vezirden başlamak üzere vezirler nişancının işi çok olduğunda tuğra çekmek işinde ona yardımcı olurlardı. Bu Fatih Kanunnamesi'nde de yer almıştır¹⁴².

Toprağın tasarrufu ve kullanılışı üzerinde bir değişiklik olduğunda bunların yazımı, düzeltilmesi ile ilgili yazıları nişancı yazar ancak düzeltme ile ilgili fermanın tuğrasını Vezir-i Azam çekerdi¹⁴³.

Osmanlılarda gerekli durumlarda uzak eyaletlerin valilerine de tuğra çekme görevi verilmiştir. Uzak eyaletlerin valilerinin bu yetkileri Kemankeş Kara Mustafa Paşa sadrazam olduğunda kaldırılmıştır¹⁴⁴. Bu yetkiye sahip vezirlere Tuğraçek Vezir denilirdi.¹⁴⁵

Ayrıca sefere çıkmakla görevlendirilen vezire (serdar) sefer sırasında gerekli tayin ve azilleri yapması için tuğralı beyaz kağıtlar verilirdi. Ancak Serdarlık görevi verilen kişi seferden döndükten sonra her türlü icraatının hesabını vermek zorunda idi¹⁴⁶.

¹⁴⁰ Uzunçarşılı; *Tuğra ve Pençeler*, s.109-110.

¹⁴¹ Hammer; a.g.y., C.1, s.285.

¹⁴² Uzunçarşılı; *Tuğra ve Pençeler*, s.110. Abdülkadir Özcan; a.g.m., s.36.

¹⁴³ Mustafa Nuri Paşa; *Netayic ül Vukuat Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi C.I-II. 3.b.*, Sadeleştiren: Neşet Çağatay (C.I-II, 3.b., Ankara: T.T.K.B., 1992), s.131. *Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi*, a.g.y., s.515.

¹⁴⁴ Uzunçarşılı; *Tuğra ve Pençeler*; s.110.

¹⁴⁵ y.a.g.y., s.110. Pakalın, C.III., s.530.

¹⁴⁶ Mehmet İpşirli ve Diğerleri; *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi* Editör: Ekmelettin İhsanoğlu (İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayını, 1994), s.172.

Kazaskerin görev verdiği ilmiye mensuplarının beratlarına da tuğra çekme görevi nişancıya aitti. “Ve Kazasker efendilerden mahur kise ile gelen ehl cihet beratlarının tuğraların çekdikten sonra ehli cihetin esamesini defterlerine (sahh) çıküp ve yine kisesine koyub mühürleyüb kendi kisedarı ile kağıd eminine gönderür” diye bu görevi tespit ediyor Tevkii Kanunnamesi¹⁴⁷.

Divan tarafından verilen şikayet ahkamı reisülküttaba gelir onun resid etmesinden (onaylamasından) sonra kisedar bunları toplayarak nişancıya getirirdi. Nişancı bunlara da tuğra çekerdi¹⁴⁸.

Nişancılar tuğra hizmetlerini hem kendi dairelerinde hem de Divan-ı Hümayunda yerine getirirlerdi. Ve işleri fazla ise kubbe vezirlerinden de en kıdemsizinden başlayarak yardım alırdı. Nişancılar tuğra çekerlerken bağdaş kurarlardı¹⁴⁹.

Padişahlar bazen Edirne’de otururlardı. Sefer olsun olmasın Edirne’de oturan hükümdar İstanbul’da bir muhafız ya da kaymakam bırakırdı. XVI. asrın son yarısından itibaren İstanbul muhafız veya kaymakamına, gerektiğinde kullanılmak üzere tuğralı boş kağıtlar verilirdi. Bu kağıtlar özel olarak hazineye saklanırdı¹⁵⁰. Osmanlı töresine göre savaş sırasında olsun, barışta olsun, nişancıların padişahın yanından ayrılmaması kanundu. Bu töreye sonradan son verilmiştir. Uzunçarşılı bunun 1599’da Okçuzade’nin nişancılığı döneminde onun serdar-ı ekremle sefere çıkması ile başlatırken¹⁵¹ Suha Umur nişancı Gürcü İbrahim Ağa’nın, Mora seferine çıkması ile bu durumu başlatmaktadır¹⁵².

Sahte tuğra çekmenin cezası çok ağırdı. Şeyhülislam Sunullah Efendi’nin III. Mehmet’e yazdığı bir tezkerede bu suçun cezasının eli kesilmek ve ömür boyu hapis olduğu görülmektedir¹⁵³.

¹⁴⁷ Tevkii Kanunnamesi, a.g.y., s.515.

¹⁴⁸ y.a.g.y.,s.516.

¹⁴⁹ Uzunçarşılı; Merkez ve Bahriye, s.221.

¹⁵⁰ y.a.g.y., s.184.

¹⁵¹ y.a.g.y., s.223.

¹⁵² Umur; a.g.y., s.57.

¹⁵³ y.a.g.y., s.59.

Padişahın İstanbul dışına çıktığında İstanbul'da bıraktığı muhafızına gerektiğinde kullanması için boş tuğralı kağıtlar bıraktığına yukarıda değinmiştik. Buna örnek bir olay 24 Mayıs 1566'da gerçekleşir. Padişah sefere çıktığında İstanbul'da muhafız olarak bırakılan İskender Paşa'ya 200 adet nişanlı kağıt gönderir. Bu tuğralı kağıtları gerekli yerlerde kullanmasını ve bunlarla yaptığı her işlemi deftere kaydetmesini ve saklamasını buyurur¹⁵⁴. Yine yukarıda değindiğimiz gibi sahte tuğra çekmenin cezasının ağır olması gibi, İstanbul muhafızının kendisine sayılı ve kayıtlı gönderilen nişanlı kağıtları lüzumsuz ve kanunsuz kullanması da yasaktı. Bunun için bu hükümde kendisine boş tuğralı kağıtlarla yapacağı her işlemi ilgili deftere mutla kaydetmesi tenbih edilmektedir.

Vezirler, Sancak Beyleri gibi yüksek makam ve mevki sahibi kişilerce çıkarılan belgelerin üzerinde, tuğra yerine pençe kullanılırdı. Pençe tuğranın bir taklidi gibiydi. Fakat tuğra gibi belgenin üst tarafına değil, yan kenarına veya altına çizilirdi. Pençedeki çizgi sayısının da makam sahibi kişinin rütbesini belirlediği düşünülmektedir. Yani üç tuğlu bir paşanın pençesinde iki tuğlununkinden fazla çizgi bulunmaktaydı¹⁵⁵.

2.2. Toprak Yazımları

Nişancının görevi sadece tuğra çekmekten ibaret değildir. Nişancı Osmanlı devlet teşkilatında bir çok görevi üstlenmiş durumdaydı. Aşağıda göreceğimiz gibi devlet kalemlerini şefi, Hariciye Nazırlığı, anlamına gelebilecek görevlerinin yanısıra, şeriat alanı dışındaki kanunlarda yetkin olmalarından dolayı kendilerine Müfti-i Kanun da denmiştir. Bunun yanında nişancıların bir görevi de yeni fethedilen yerlerin tahriri ile ilgilenmek, tımar, zeamet ve haslardan oluşan dirlik tevcihlerini kanun ve nizamlar çerçevesinde bizzat yürütmektir¹⁵⁶.

¹⁵⁴ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm, 1698. S.273.

¹⁵⁵ Jan Reychman-Anantasz Zajaczkowski; *Osmanlı-Türk Diplomatikası El Kitabı Çev: Mehmet Fethi Atay* (İstanbul, T.C., B.O.A.D.B.Y., 1993), s.165.

¹⁵⁶ M. Tayyip Gökbilgin; "Nişancı" *İslam Ansiklopedisi* (C.IX, İstanbul: M.E.B., 1964), s.299.

Derli toplu bir şekilde, Osmanlı kanunnamelerinde ya da teşrifat kurallarında nişancının tüm görevleri bir arada tespit edilmemiştir. Bu görevler uygulamalardan ve çeşitli tarihlerdeki değişik kanunnamelerden çıkarılmıştır¹⁵⁷.

Yeni fethedilen yerleri yazmaları, tımar, zeamet ve haslardan oluşan dirlik tevcihlerini kanun ve nizamlar çerçevesinde yürütmelerinin yanında nişancıların en önemli görevlerinden birisi bu konunun içinde sayılabilecek olan düzeltme ve değiştirme işlemlerini bizzat yapmalarıdır. Devletin arazi kayıtlarını içeren Tahrir Defterleri'ndeki düzeltme ve değiştirmeler nişancının göreviydi. Nişancıdan başka hiç kimse bu iş kalem karıştıramazdı. Bu düzeltme ve değiştirmeler divan heyeti huzurunda yapılır, orada vezirlerden kim varsa ismi defterin kenarına yazılırdı¹⁵⁸.

Osmanlı devletinde çeşitli dönemlerde toprak yazımları yapılmıştır. bu yazımlarda ülkede yaşayan vergi mükellefleri, vergi miktarı, üretim, sipahilerin sayısı ve vergiden muaf olanlar saptanıyordu. Genellikle fetihlerden sonra ve taht değişikliklerinde toprak yazımı yapılıyordu. Yazım sırasında her hanenin reisi ve çalışan bekar oğulları ayrı ayrı kaydediliyordu. Osmanlı devletinin kuruluşundan yakılışına kadar arazi tahrirleri ülkede yaşayanların sayısını öğrenmek için değil, devletin vergi ve asker potansiyelini öğrenmek için yapılmıştır¹⁵⁹.

Netayic-ül Vukuat'ta nişancının görevlerinden birisi olarak tımar ve zeamet dağıtımlarının yasa ve tüzükler uyarınca yapılmasına dikkat etmek yanında, ele geçirilen yeni ülkelerin yazımını yapmanın da nişancının görev alanında olduğu belirtilmiştir¹⁶⁰.

¹⁵⁷ İsmail Hami Danişmend; *Osmanlı Devlet Erkanı* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), s.311.

¹⁵⁸ Halaçoğlu; a.g.y., s.18.

¹⁵⁹ Halime Doğru; "Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği" *Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi* (C.I, Sayı: 2, Eskişehir: 1989), s.233.

¹⁶⁰ Mustafa Nuri Paşa; a.g.y., C. I-II, s.63.

Arazi ile ilgili kayıtların tutulmasında nişancıya yardımcı olan kurumlar vardı. Nişancıya bağlı olarak başında defter emininin bulunduğu defterhanede, arazi tahrirleri, tımar kayıtları, vakıf işlemleri ile ilgili defterler saklanmaktaydı¹⁶¹.

Taneri'nin tespitine göre de, arazi meseleleri, has, zeamet ve tımar tevcihleri ile uğraşan nişancı, bu gibi işleri, tapu defterine kendi yazısı ile kaydeder, gerektiğinde düzeltmelerini yapardı¹⁶².

Tahrir görevi ve bunun nişancı ile bağlantısına ilişkin Ömer Lütfü Barkan'ın tespitleri şu şekildedir: "Padişahın emri ile yapılan arazi ve nüfus sayımları, devletin gelir kaynaklarının cinsi, değeri ve dağılışı biçimlerini ayrıntılı olarak tespitte yönelikti. Sonuçlar Hakana Mahsus Deftere yazılırdı. Bu defterde tevkiilerin tahşiyesi ve padişahın mührü bulunurdu¹⁶³.

Mustafa Akdağ'ın görüşü de tahririn Osmanlılar için önemini ortaya koyuyor. Mustafa Akdağ bizzat tahrir görevi ile nişancılık arasında bir bağ kuruyor. Bu, merkezde nişancının tüm arazi işlemlerini deftere kaydetmesi dışında bir bağdır. Toprağın bizzat sayımı, yazımı anlamında bir bağdır. "Tahrir işinde başarılı olanlar nişancı olabildiği gibi, nişancılık yapmış kişiler de gerektiğinde tahrirle görevlendirilmişlerdir" diyor, Mustafa Akdağ¹⁶⁴.

Tahrir görevinin nişancılıkla doğrudan ilişkilendirilmesi ile ilgili bir örnekte Peçevi tarihinde yer almaktadır: Ramazanzade Mehmet Çelebi deftereminliği, reisülküttaplık yapmış, Mora vilayetinin toprak yazımını (tahriri) yaptıktan sonra bir süre nişancılık görevinde bulunur sonra ise Mısır'a sancak görevine çıkarılır. Sonradan nişancılık makamı yine boşalınca, padişah "Mora yazımını yapan Mehmet'e verdim"

¹⁶¹ Tevfik Temelkuran; "Divan-ı Hümayun. Mühimme Kalemi" İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Tarih Enstitüsü Dergisi (C.VI, İstanbul: İ.Ü.Ed.Fak. Tarih Araştırma Ens. Yay. 1975), s.133.

¹⁶² Aydın Taneri; Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişimi ve Saray Hayatı Teşkilatı (Ankara: A.Ü. D.T.C.F. Yayınları, 1978), s.192.

¹⁶³ Ö. Lütfü Barkan; XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları. C. I, Kanunlar (İstanbul İ. Üniv. Edebiyat Fak. Yayınları, 1943), s.1.

¹⁶⁴ Mustafa Akdağ; Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları (İstanbul: Cem Yayınları, 1995), s.497.

diye buyruk çıkarmıştır¹⁶⁵. Bunun önemi nişancılığın tahrir yapan birine verilmesi göstermesinin yanısıra, bir nişancının yaptığı tahrir ile hatırdı kaldığını göstermesidir.

Kaynaklarda çok fazla bilgi olmamakla birlikte Osmanlı Devletinde ilk toprak yazımının Orhan Bey zamanında gerçekleştirildiği tarihçiler tarafından genel kabul görmüş gibidir¹⁶⁶.

Osmanlı Devletinde toprak yazımının nasıl olduğu konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Lütü Paşa Asafname isimli eserinde tahrirlerin 30 yılda bir yapıldığını belirtirken, Mustafa Nuri Paşa Netayic Ül Vukuat adındaki eserinde yüz yılda bir tahrir yapıldığını bildirmiştir¹⁶⁷.

Barkan'a göre tahrirler sadece yeni fethedilen topraklarda sınırlı değildi. III. Murat devrine kadar tahrirler her padişah zamanında yenilenmiştir. Fetih yapılan yerler uygun bir zamanda tahrir edildiği gibi, her padişah değişikliğinde de eskiden tahriri yapılsın yapılsın tüm Osmanlı topraklarının tahriri yenilenmekteydi¹⁶⁸.

Nitekim birbirine yakın yerlerin yakın zaman aralıkları ile tahrirlerinin yapılması tahrirlerin zaman zaman tekrarlandığını düşündürmektedir. Divan-ı Humayun katiplerinden Merami'nin Adana, Tarsus, ve Antep'i yakın zaman aralıkları ile 1572 ve 1574'te tahrir ettiğinin bildirilmesi buna bir örnektir¹⁶⁹.

Tahrirlerin en önemli sonucu, Osmanlı ordusunun klasik dönemde vurucu gücü olan sipahilerin tımarlarının belirlenmesiydi. Koçi Bey'de ve günümüz kaynaklarında tımarlar şu şekilde belirlenmiştir. 20.000 akçeden bir azına kadar tımar, 100 bin akçeden bir azına kadar zeamet, 100 bin ve yukarısı has olarak belirlenmiştir¹⁷⁰.

¹⁶⁵ Peçevi, a.g.y., C.I, s.35.

¹⁶⁶ Halime Doğru; XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi (Ankara: T.T.K.B., 1997), s.2.

¹⁶⁷ Doğru; Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş, s.238.

¹⁶⁸ Ö. Lütü Barkan; Hüdavengidar Livası Tahrir Defterleri I (Ankara T.T.K.B., 1988), s.12.

¹⁶⁹ Yılmaz Kurt; "Sis Sancağı Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi I" O.T.A.M. (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1990), Sayı 1, s.273.

¹⁷⁰ Koçi Bey; Koçi Bey Risalesi, Yayınlayan: Zuhuri Danışman (İstanbul: M.E.B., 1997), s.100. Doğru; Sivrihisar Nahiyesi, s.61.

Barkan'ın her padişah döneminde tahrirlerin baştan sona yenilendiğini yazdığına yukarıda değindik. Beldiceanu'nun tespitlerine göre ise sadece Fatih devrinde en azından üç kez tahrir yapılmıştır. Bunlar; 1454-1455, 1464-1465, 1476 yıllarında yapılmıştır¹⁷¹.

Osmanlı Devletinde tımarlar yukarıda değindiğimiz gibi asli olarak sipahilere verilmekle birlikte başka işler için de tımar verilmiştir. Osmanlı Devletinde, saraya sümbül soğanı götürmek, şahin ve çakır denilen kuşları yetiştirip saraya teslim etmek için de özel tımarlar verilmiştir¹⁷².

Yeni fethedilen yerlerin tahrirlerinde bazen aldıkları yerin eski idari düzenlemelerini aynen sürdüren Osmanlıların bunu Karamanoğulları'ndan ele geçirdikleri Akşehir'de de aynen uyguladıklarını görüyoruz. Bunu yaparken Karamanoğulları döneminden kalan askerleri Rumeli'ye göç ettirmiş, yerlerine Rumeli'den sipahiler getirmişlerdir¹⁷³.

Tahrirlerde sadece arazi ve o araziyi işleten nüfus tahrir edilemezdi. Tahrirler hem Avrupa hem Anadolu'da fetih yapılan yeni bir yerde yapılırdı. Bu tahrirlerde her köyün çeşitli gelirleri nüfusu, verecekleri vergiler, her hanede kaç kişinin yaşadığı, her kazanın kendi başına ya da ortaklaşa kullandıkları orman, otlak, yaylak ve kışlak birer birer yazılırdı. Bu tahrirlerde gelirin nasıl paylaştırılacağı da belirtilirdi. Mesela, bir sancağın 100 yük (10 milyon Akçe) öşür geliri olsa ve bu sancak dahilinde dirliğin her çeşidi bulursa 20 yükü has, 10 yükü zeamet, 40 yükü tımar, 20 yükü evkaf, 10 yükü de ocaklık ve yurtluk olmak üzere taksim olunabilirdi. Bu oranlar vaziyete göre, zaman ve mekana göre değişebilirdi¹⁷⁴.

¹⁷¹ Nicoara Beldicianu; XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar Çeviren: M.Ali Kılıçbay, (Ankara: Teori Yayınları, 1985), s.79.

¹⁷² M. Tayyip Gökbilgin; "Kanuni Sultan Süleyman'ın Tımar ve Zeamet Tevcihi ile İlgili Fermanları" *Tarih Dergisi* C.XVII., Sayı 22'den ayrı basım. (İstanbul: Edebiyat Fak. Mat., 1968), s.34.

¹⁷³ Akif Erdoğan; "Akşehir Sancağındaki Dirliklerin III. Murat Devrindeki Durumu ve 1583/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri" *O.T.A.M* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1990), Sayı 1, s.128-129.

2.2.1 İstanbul'un Tahriri

Osmanlı devletinde sadece tarım arazilerinin sayımları yapılmamıştır. Bazen kentler de tahrir edilmiştir. Örneğin İstanbul'un tahrir edildiği bilinmektedir. İstanbul'un tahrir edilmesi ile yukarıda bahsettiğimiz tahrirler arasında fark vardır. Burada tımara yönelik bir tahrir yoktur. İstanbul'un tahririne katılan Tursun Bey bu tahriri Fatih'in ağzından anlatmıştır. Buna göre İstanbul fethedildikten sonra bazıları kendi ihtiyaçları dışında da ev tutmuşlardır. Buraların ezelden beri kendilerinin mülkü olduğunu iddia etmişlerdir. Bir kişinin ihtiyacından fazla ev ve toprak sahibi olması fetihten sonra İstanbul'a yerleşmeye gelecekleri yersiz bırakabilirdi. İşte bunun önüne geçmek İstanbul'un yerleşim durumunu öğrenmek için sayım yapılmış ve bu sayımdan sonra Fatih o yeleri sahiplerine bırakmıştır. Sayımın amacını Fatih şöyle belirtmiştir. "Mülk edinme hırsı ile akılsız ve soysuz bir kimse fazla miktarda ev ve bahçe tutmuş. Henüz alışveriş rağbette olmadığından, satıp kifayet etsin. Böylece, az zamanda o ev ve bahçeleri imareten uzak olup harebe olmaya yüz tutacaktır. Tamiri ve mamur olması asıl muradımızdır. Yerinde ve zamanında tedbir almaz isek elden kaçacaktır. Herkes tahammülü nispetinde eve ve mala sahip olsun!! Bunu Aydın Taneri, Tursun Bey'den nakletmiştir¹⁷⁵.

2.2.2. Tahrir ve Defterler

Tahrir görevini yerine getiren nişancının bu konuda en büyük yardımcısı defterhanedir. Defterhane klasik dönemde nişancıya bağlı çalışmıştır. Burada deftere arazi tahrirleri, tımar kayıtları, vakıf işlemleri yazılmaktaydı¹⁷⁶.

Tahrirler değişik dönemlerde yapıldığından ilkinden sonraki tahrirlerde eski defterlere göndermeler de bulunmaktaydı. Eski defter, defter-i atik ya da defter-i köhne şeklinde belirtilirdi. Eski defter bazan asıl defter şeklinde de anılmıştır. Bunu merkezde saklanan asıl defter şeklinde anlamamak gereklidir¹⁷⁷.

¹⁷⁴ M. Tayyip Gökbilgin; *Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*, (İstanbul: Edebiyat Fak. Matbaası, 1977), s.119.

¹⁷⁵ Aydın Taneri; *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı* (Ankara: A. Ü. D. T.C.F. Yayınları, 1978), s.178.

¹⁷⁶ Mehmet İpşirli; a.g.y., s.175. Uzunçarşılı; *Merkez ve Bahriye*, s.95. vd.

¹⁷⁷ Halil İnalcık; *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid* (Ankara: T.T.K.B., 1987), II. b., s.XV.

İnalçık, Osmanlı Devletinde hangi durumlarda tahrir yapıldığını şu şekilde belirtmiştir. “Yeni bir padişahın tahta geçmesi, zamanla genel olarak meydana gelen değişiklikler, vergi gelirlerinin herhangi bir nedenle artmış ya da eksilmiş gözükmesi, fetihler, en önemlisi defter harici kalan gelirleri deftere kaydetmek. Tahrirler, bir bölgeyi kapsayan kısmi tahrir olabildiği gibi, bütün memleketi kapsayan genel tahrir olarak yapılabilmekteydi¹⁷⁸.”

Tahrir yapılırken tahririn yapıldığı bölgedeki tımar, vakıf ve mülk sahipleri ile vergiden muaf olanlar tahrir komisyonunun huzuruna gelir, her türlü hukuk ve görevlerini tayin eden berat, vakıfname ve mülkname gibi vesikaları ve kendilerine tahsis edilmiş bulunan gelir kaynaklarına ait defter suretlerini heyete gösterirlerdi. Her türlü hizmet erbabına ait gelir kaynaklarının son durumlarını gösteren bir çeşit beyanname niteliğinde olan bu bildirimler arasında, kendilerine ait bulunan reayanın vergi verme çağında olan erkek nüfusunun isimleriyle, her birinin öşür ve çeşitli rüsum halinde vermekte oldukları vergilerin üç senelik hasıllarını bildiren listelerde vardır. Bu şekilde beyanname ve evrakların toplanması işi bittikten sonra, tahrir komisyonu herşeyi yerli yerine teftiş etmeye başlayacaktır. Bu teftiş sırasında, kendisine verilmiş olan beyannamelerin içeriği ile eski tahrir defterlerinin yazıları karşılaştırılacak ve mahallinde reayayı görüp yeniden saymak ve ehl-i vukufu istişarelerde bulunmak yoluyla son durum tespit edilecektir. Burada dikkat edilen bir nokta vergisinin hangi ürün miktarı üzerinden tespit edileceğidir. Bunun için iyi ve kötü ürün yıllarının ürünü üzerinden vergi belirlenmemesine çalışmışlardır. Son üç yılın ürün miktarı toplanarak ortalama yıllık üretim miktarı bulunmuş ve bunun üzerinden alınacak vergi deftere geçirilmiştir¹⁷⁹.

Yapılan tahrirlerde hangi üretim durumlarında ne kadar vergi alınacağı belirtildiği gibi hangi üretimlerden vergi alınmayacağı da belirtilirdi. Örneğin evin bahçesinde kendi ihtiyacı için maydanoz ve çeşitli sebzeler eken birinin bu üretiminden vergi alınmazdı. Ancak bunlar pazara götürülüp satılırsa bundan vergi alınırdı. Başının

¹⁷⁸ y.a.g.y., s.XVIII.

¹⁷⁹ Ömer Lütfi Barkan; Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II (İstanbul: 1941), s.215.

üzerinde bir sepette pazara gelip tavuk, peynir, meyve satanlardan vergi alınmaz. Ancak bu süreklilik arzederse bundan vergi alınır¹⁸⁰.

Tahrir görevi ile kimlerin görevlendirildiğini Uzunçarşılı şöyle bildirmektedir. Arazi tahriri için, doğruluğuna ve tahrir işini başarabileceğine güvenilen ve kendilerine muharrir-i memleket denilen memurlar görevlendirilirdi. Bu işe defterhane katipleriyle divan-ı hümayundan adamlar tayin edildiği gibi sancak beyleri, kadılar, müderrisler, tımar defterdarları, işin önemine ve durumuna göre iffet ve doğruluğuna güvenilen kimseler de tayin olurlardı¹⁸¹.

2.2.3. Tahrir ve Yanlış Beyanlar

Tahrirlerde bazı sorunlar yaşanabiliyordu. Bazen fazla vergi alabilmek için yaşı küçük olanlar bile deftere üretici gibi yazılabiliyordu. Ya da az vergi vermek isteyenler çıkıyor ve sayım sırasında yetişkin erkek çocuklarını gizleyebiliyorlardı. Yayınlanan hükümlerle bu gibi durumlar yasaklanmıştır. Bu tür davranış gösteren sipahilere elinden tımarı alınmak ya da daha ağır cezalarla karşılaşacakları bildirilmiştir. Yayınlanan hükümlerde yanlış beyanın önüne geçilmeye çalışıldığı görülüyor. Buna göre yanlış beyanlarda bulunanlar değindiğimiz şekilde cezalandırılabileceği gibi, yanlış beyanları ortaya çıkaranlar, tahrir emirlerinin işlerini kolaylaştıranlar ve bu suretle devletin vergi kaybetmesinin önüne geçenler tımarlarına zam aldıkları gibi, imtiyaz ve muafiyetler de almakta idiler¹⁸².

Yeni fethedilen yerlerde halkın yerleşmesini kolaylaştırmak, emniyet duygularını pekiştirmek için tahrir işinin 2-3 yıl geciktirildiği bazı belgelerden anlaşılmaktadır¹⁸³.

2.2.4. Tahrir ve Merkezi Otorite

Tahrirlerin bir işlevi de merkeze başkaldırabilecek güçleri ortadan kaldırmaktadır. Belli bir yerde uzun süre kalan bir tımar sahibi tehlikeli görülürdü. Yine

¹⁸⁰ Gyula Kaldy-Nagy; *Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri* (Ankara: A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, 1971), s.1.

¹⁸¹ Uzunçarşılı; *Merkez Teşkilatı*, s.103. Barkan; *Hüdavengidar Livası*, s.21.

¹⁸² Barkan; *Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin*, s.219.

¹⁸³ Barkan; *Hüdavengidar Livası*, s.16.

bir bölgede güçlenme eğiliminde olan toprak sahipleri yapılan tahrirlerde istenen duruma sokulurdu. Tımarlarının bölgesi değiştirilir ya da mülkleri çoğalmış ise bir kısmı tahrirde elinden alınırdu. Bu şekilde devlete karşı kullanılabileceği şüphesi olan toprak sahiplerinin hükümleri güçleri, nüfuzlarına son vermek şeklindeki reformlar tahrir yöntemi ile yapılmıştır¹⁸⁴.

2.2.5. Tahrirde İzlenecek Yöntem

Kanunnameye göre; tahrir işinde izlenen yöntem İnalıcık tarafından şu şekilde tespit edilmiştir;

1.Emin, tahririne memur olduğu vilayette, o yerin kadısı ve tımarlarını (tahrir yaptığı yerin tımarlarını) toplar, teftiş daima birlikte yapılır. Kadılar, hiçbir gelir kaynağının gözden kaçmamasına özellikle dikkat edecekler, yani böylece eminleri hazine adına kontrol edeceklerdir.

2.Hasların mübaşirlerin, zemet ve tımar, evkaf ve emlak sahipleri muaf ve müsellemler,bir kelime ile, bir berat ile gelir tasarruf eden herkes, ellerindeki beratları, suret-i defterleri, mahsulat defterlerini bu heyete teslim edeceklerdir.

3.Bu vesikalara göre yerinde teftiş başlar. Berat sahipleri reaya ile beraber üç yıllık gelir miktarını bir defter halinde emine sunarlar. Emin bunu hükümet merkezinden getirdiği eski mufassal defterle karşılaştırır ve yerinde reaya arasında teftiş eder. Uygun bulduklarını ve meydana çıkan fazlalıkları miktar olarak deftere kaydeder. Bunların kıymeti sonra merkezde hesaplanacaktır. “Nice baha tayin edersem defterin zeylinde kayd olunup her tımarın miktarı malum ola ve cümle bağlana” fakat eminler bu kıymetlerin tayini için kadılardan mahalli narhı gösteren belgeler getirecekleridir.

4.Bütün nüfus ve gelir kaynakları tamamıyla deftere geçecek, bir şey hariç bırakılmayacaktır.

¹⁸⁴ y.a.g.y., s.17.

5. Reaya şu şekilde yazılacaktır. Her sipahi, evvelce kendi üzerine yazılmış olan bütün reayayı emin önünde toplayacak, yalnız vergiye tabi olan yetişkinleri yazdıracaktır.

6. Vergiye tabi olmayan çocukları yazdıran veya gelir miktarını saklayarak az gösteren sipahilerin tımarları ellerinden alınacak ve mevkuf kaydedilecektir. Bunların gelirleri mahallin kadıları tarafından hazine adına zapt olunacaktır. Bulunan fazlalıklar (zayidler) ayrı bir deftere kaydedilip, bir tımar sahibi yardımıyla bulunmuş ise, kendisine zam (terakki) yapılacaktır.

7. Bu suretle gelir kaynakları ve nüfus tesbit olunduktan sonra “defter tamam olup atebe-i ulyama geldiğün bana arz oluncaya değin hiçbir ferde kağıt ve tezkire vermiyeler ve tımarlara müteallik kazaya için dergah-ı muallama arz ve name göndermeyeler, ol husus için bunda dahi kağıt varmaya”.

8. Kadılar harac (cizye) defterlerini emirlere teslim edeceklerdir.

9. Avarız vergisi için her kadılığın hane adedi ve muafları dikkatle ve ayrı ayrı bir deftere kayıt ve tesbit olunacaktır.

10. O sancakta her türlü mahsul ve bac vergilerinin ne nisbette ve nasıl alındığı, meydana gelen değişiklikler, eski defterle karşılaştırılarak tesbit olunacak, merkeze bildirilecektir. Orada “emr-i padişahi” ile son şekli kararlaştırılacak ve defterin arka sahifesine kanun olarak kayıt olunacaktır.

11. O sancakta mevcut bütün zeametler ve tımar erleri cebelü sayıları ile beraber bildirilecektir.

12. “Vilayet-i mezküreyi emanet ve istikamet ile kitabet edüp hedaya ve pişkeş ve konukluktan nesne almıyalar ve kimseye mey u muhaba etmeyüp kemal-i adalet üzere yazup defter ideler... hizmetleri ve emanetleri mukabelesinde ve maaşları

hususuyçin adet-i kadime üzere her haneden ikişer akça alıp birin emin ve birin katip veçhi maişetlerine ve masariflerine sarf ideler"¹⁸⁵.

Anlaşıldığı gibi tahrir emini yazım safhasında kadının ve dirlik sahiplerinin yardımıyla eski mufassal deftere, istihkak sahipleri ve reaya elindeki vesikalara nazaran her türlü gelirden meydana gelen değişiklikleri ve en son durumu, yerinde tespit etmek ve merkeze bildirmekle yükümlüdür. Emin, bu şekilde meydana gelen defter-i mufassal, cizye defteri, zevayid defteri ile sancak kanunnamesi müsveddelerini ve mahalli narh hüccetlerini tetkik ve tasdik olunmak üzere merkeze getirir. Orada mahsul vergileri, narha göre ayrı ayrı akça üzerinden hesaplanıp yekun bağlandıktan ve tasdik olunduktan sonra emin için işin ikinci safhası başlar. Bu da, kati surette taayyün eden bu gelir kaynaklarının dirlik sahipleri arasında istihkaklarına göre taksimidir. Bundan önce tevzi ve tahsise dair hiçbir işlem yapılamaz. Tevzi, bunların ellerindeki Padişah beratı ve emirler ile beylerbeyi yaftası esas tutularak yapılır. Beylerbeyi yaftası zaruridir, çünkü genellikle sipahilerin komutanı olan beylerbeyi tezkiresi olmadan hiçbir tımar tevcih olunamaz ve tımarların son vaziyeti en iyi olarak merkezdeki icmal defterinde değil, beylerbeyi yanındaki defterde görülür. Şu halde beylerbeyi yaftası, tımar tevziinde herkesin son istihkak durumunu göstermek üzere verilmiş bir vesikadır. Emin, kendisine sunulan vesikaları tetkik ederek her bir dirlik sahibine müstehak olduğu miktarda gelir tahsis eder. Tevziat bittikten sonra ayrı bir defterde her birinin ismi altında, sadece bu gelirin miktarıyla nerede bulunduğunu tespit eder ve ekseriya başta bu tımarın küçük bir tarihçesini yazarak son istihkak sahibine hangi vesikaya (berat, beylerbeyi bitisi) istinaden verildiğini belirtir¹⁸⁶.

Her bir dirlik sahibi, eminden yeni tımarını gösteren bir tezkire alır ve bu emin tezkiresiyle padişahın kapısına giderek yeni berat talep eder. İcmal defteri ise beyaza çekilerek padişaha arz edilir. Onun tarafından hatt-ı humayun ile kabul ve tasdik olunduktan sonra tuğralanıp muhafaza olunmak üzere defterhaneye teslim olunur ve bundan sonra yeni bir tahrir kadar tımar işlemlerinde esas tutulur. Bu asıl deftere göre

¹⁸⁵ İnalçık; Sancak-ı Arnavid, s.XIX vd.

¹⁸⁶ y.a.g.y., s.XX-XXI.

beylerbeyine yahut baş muhasebeye verilen kopyalar, suret-i defter adıyla anılmaktadır¹⁸⁷.

Tahrir işi yolunda gitmeyip hileli olduğundan dolayı şikayet olunup şüphe ve tereddüt olunursa, tahrir defteri önce o mahallin beylerbeyine gönderilerek mahallinde tahkikat yaptırılır, şikayet sabit olursa o tahrir feshedilir ve tekrar yapılmak üzere yazıcılık başka birisine verilirdi. Tahrir kabul edilip tevzi emrolunur ve defterlerin tuğralı örnekleri eyalete gönderilirse yıfta tevziinde o eyalet valisi her yaftadan birer altın alır ve tımar defterdarı için de on iki akçe alınırdı¹⁸⁸.

Defterlerin asılları İstanbul'da yani merkezde tutulup, birer örneğinin eyaletlerde tutulduğuna dair mühimme defterlerinde de kayıt vardır. Divanın verdiği bir hükümde; Karaman'a ait İstanbul'da tutulan defter dolduğundan Karaman Beylerbeyinin iki defter hazırlaması mühürleyerek birini orada kayıt için tutup diğerini İstanbul'a göndermesi istenmiştir¹⁸⁹.

Tımar tevcihleri, beratları, hükümler bazen sahte olarak düzenlenebiliyordu. Devlet bunların peşine düşüyor ve bu sahte belge düzenleyenler cezalandırılıyordu¹⁹⁰.

Tımar şu şekilde verilmektedir. Sancakbeyi veya yetkili bir görevli, tımar verilmek istenen kişiye tımar verilmesinin uygun olacağını bildiren bir mektubu devlet merkezine hitaben yazar. Devlet merkezi bunu kabul ederse o yörenin sancakbeyi adaya tımarın onun olduğunu bildiren bir belge verirdi. Tüm belge örnekleri tahrir defterine kayıt edilirdi¹⁹¹. yalnız daha sonra Kanuni yayınladığı bir fermanla beylerbeyi nişanı ile tımar verilmesini kaldırmıştır. Bütün tımarların padişah nişanı ile verilmesini hükme bağlamıştır¹⁹².

¹⁸⁷ y.a.g.y., s.XXI.

¹⁸⁸ Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.107-108.

¹⁸⁹ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm 477, s.88.

¹⁹⁰ y.a.g.y.; hüküm, 358, 439, 697,722, 963,1096.

¹⁹¹ Beldicianu; a.g.y., s.72.

¹⁹² Gökbilgin; Kanuni Sultan Süleyman'ın Fermanları. s.38.

Tahrir sırasında yazıcılar tımar verilmemiş sipahi çocuklarını deftere sipahizade diye yazmışlardır¹⁹³.

Bu yöntem fethedilen hristiyan topraklarında da devam etmiştir. Osmanlılar burada da çalışan teba ile “askeri sınıfı” asker kökenli aileleri birbirinden ayırmışlardır. Tımar verilmemiş bile olsa Osmanlılar eline geçmesinden önce orada asker olanlar ya da asker kökenli olanlar deftere “süvarioğlu” ya da “sipahi oğlu” diye yazılmıştır¹⁹⁴.

Yine kanunnamelerde reaya oğlunun reaya olarak yazılacağı da belirtilmiştir. Silistre Livası Kanunnamesi’nde “raiyyet oğlu raiyyettir” şeklinde bir kaide bulunmaktadır. Bu kanunnamenin Kanuni döneminde uygulandığı bilinmektedir¹⁹⁵.

2.2.6. Defterde Değişiklik Yapılması

Nişancılar tahrir sonucunda mülkleri deftere mülk olarak yazar sonradan bu mülkler vakıf yapılırsa yeni tahrirlerde deftere vakıf olarak kaydedilirdi¹⁹⁶.

Yine, defterde, meydana gelen değişikliklerin yazılışı nişancının eliyle olmaktadır. Edirne’de Muhammed oğlu Hamza isimli birinin tımarı olan Hasan Fakih köyü, Nişancı Cafer Çelebinin kendi el yazısı ile deftere yaptığı bir ek sonucu Davut Paşaya temlik edilmiştir¹⁹⁷.

Defter üzerindeki bu tür değişiklikleri nişancı kendi başına yapamazdı. Padişahın emri gerekirdi ve de divan huzurunda yapabildi bu değişiklikleri. Gökbilgin’in aktardığına göre Filibe dolayındaki bir köy Yeniçeri Ağası Ali Ağa’ya (Semiz Ali Paşa) arpalık olarak verilir. Nişancı Celalzade defter kenarına bunu kaydeder. Hazır bulunan Divan-ı Hümuyun üyelerini; ve Hazret Süleyman Paşa ve Hazret Hüsrev Paşa ve Hazret Mehmet Paşa ve Hazret Rüstem Paşa huzurunda

¹⁹³ Halime Doğru; XVI. Yüzyılda Eskişehir Ve Sultanönü Sancağı (İstanbul: Afa Yayınları,1992), s.51.

¹⁹⁴ İnalçık; Fatih Devri Vesikalar, s.168-169.

¹⁹⁵ Barkan; Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin, s.219.

¹⁹⁶ M.Tayyip Gökbilgin; XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası (İstanbul: İ.Ü. Ed. Fak. Yayınları, 1952) s.385-386.

¹⁹⁷ y.a.g.y., s.406.

kaydolundu, diye yazdıktan sonra tarih düşmüş ve Mustafa bin Celal diye kendi ismini yazmıştır¹⁹⁸.

Tımar sahibi olmayan bir kişinin nasıl tımar elde edebildiğini bir genelleme ile Beldicianu şu şekilde belirlemiştir: “Sancak beyi veya yetkili bir görevli tımar verilmek istenen kişiye, tımar verilmesinin uygun olacağını bildiren bir mektubu devlet merkezine hitaben yazar. Devlet merkezi bunu kabul ederse o yörenin sancak beyi adaya tımarın onun olduğunu bildiren bir belge verirdi. Tüm belge örnekleri tahrir defterlerine kayıt edilirdi¹⁹⁹. Kanuni devrinde yerel beylerin, tımar adayına tımar senindir diye , belge vermeleri yetkisi kaldırıldı. Yukarıda değindiğimiz gibi bu yetki de merkeze alındı.

2.2.7. Tahrir Komisyonları

Genel olarak toparlayacak olursak tahriri yapan komisyon asli olarak merkezden görevlendirilen iki kişiden bir emin ve bir katipten oluşmaktadır. Fakat merkezden iki kişi olarak görevlendirilen bu komisyon, tahrir yapacakları mahallin kadıları ve sancak beyleri tarafından destekleniyordu. Hatta yayınlanan çeşitli fermanlarla yardım edecek kişiler tımar sahiplerine kadar genişliyordu. Merkezin yayınladığı çeşitli fermanlardan bunu çıkarmak mümkündür. 1570 yılında Lipova Sancağı, Arat ve Çanat beylerine gönderilen hükümlerde il yazıcılara yardım edilmesi, reayanın tam olarak tahrire tabi tutulması, ilgililerin, tımar sahiplerinin reayalarını başka yerlere kaçırmaktan ve gizlemekten kaçınmaları, tahrir görevlilerine yardımcı olmaları emredilmektedir. Bu hükümlerden anlaşıldığına göre genellikle sipahilerin reayalarının sayısını ve yıllık üretim miktarını az gösterme eğiliminde oldukları anlaşılıyor²⁰⁰. Aşağıda değinileceği gibi Osmanlı devleti merkezin dışındaki görevlilerin merkeze rakip ya da muhalif olabilecek bir askeri ya da ekonomik güce ulaşmalarına hoş bakmamıştır. Özellikle Fatih yaptığı tahrir ile vakıfları ve mülkleri bozmuş, bir anlamda bu sahip olma şeklini ortadan kaldırmış, devletleştirmiştir.

¹⁹⁸ y.a.g.y., s.72.

¹⁹⁹ Beldicianu, a.g.y., s.72 vd.

²⁰⁰ Barkan; Hüdavengidar Livası, s.19-20.

Merkezden gönderilen tahrir komisyonu çok yetkin kişilerden oluşuyordu. Bir anlamda orada tahrir yaptıkları yerde devleti temsil ediyorlardı. Bu nedenle yetkin olmaları gerekiyordu. Başlangıçta tahrir eminleri Umur Bey, Halil Bey, Mevlana Vildan, Mevlana Kirmasti, İbni Kemal, Ebussuud... gibi geniş bir hukuk anlayışına ve kanun bilgilerine sahip, kadı askerlik, kadılık, müderrislik, sancak beyliği ve defterdarlık yapmış, başarılı olmuş, faziletli şahsiyetler idiler. Katipler ise devlet merkezinde idari ve askeri teşkilatın beyin merkezi olarak kullanılan defterhane bürolarındaki Sayım Defterleri (Tahrir) üzerinde yıllarca çalışmak, defterdarlık dairelerinde hizmet etmek suretiyle imparatorluğun kanun ve hesap işlerine hakkıyla vakıf yüksek memurlar arasından seçilmiş bulunan ve tahrirlerle ilgili bütün işlerde emin'le birlikte karar verme ve belgeleri mühürleme yetki ve zorunluluğu olan kişilerdi. Bu sebeple, devlet merkezinden uzaklarda yurt köşelerinde gezgin bir mahkeme, yahut fevkalade yetkilerle doğrudan doğruya Padişah Divanı'nın emrinde teftişler yapan bu tahrir komisyonlarının üyeleri, devlet memurları ile halk arasındaki münasebetlerle ilgili bir çok hukuk ve kanun sorunlarını ve toprak davalarını mahallinde hal ve karara bağlayabilmekteydiler²⁰¹.

Tahrirlerin yapılma şartlarına değinmiştik. Tahrirlerin yapıldığı dönem boyunca her padişah değişikliğinde tahrir yapılmasının genel bir kural olduğuna değinmiştik. Ama tahrir için her zaman padişahın değişmesi yada bir yerin fethedilmiş olması gerekmiyordu. Buna şu hükmü örnek verebiliriz. 1565 yılında Kanuni'nin son senesinden önce Diyarbakır tahrir ediliyor. Bilindiği gibi Diyarbakır bu tarihten çok daha önce fethedilmişti²⁰².

Mühimme defterlerindeki kayıtlara göre Defter-i Hakani katiplerinden Mustafa, Erzurum'un tahriri için görevlendiriliyor. Bu bilgi yukarıda Barkan'dan alıntıladığımız tahrir komisyonundaki katiplerin niteliğini de doğruluyor²⁰³. Yine 24 Aralık 1565 tarihli 705 numaralı hükümde Defter-i Hakani katiplerinden Bostan'ın Erzurum vilayetinin tahrir emini olduğu anlaşılıyor²⁰⁴.

²⁰¹ y.a.g.y., s.21.

²⁰² 5. Numaralı Mühimme Defteri, s.4. hüküm, 9.

²⁰³ y.a.g.y., s.59, hüküm 316, s.63, hüküm, 334.

Aynı Defter-i Hakani katibi Bostanın daha önce Çemişkezek livasının tahriri ile de görevlendirildiğini görüyoruz²⁰⁵. Yalnız aynı hükümde bu livanın tahrir görevinin Bostan'dan alındığı ve Diyarbakır'ı tahrir eden Akşehir beyi Musa Bey ve Katip Arif'e adı geçen livanın tahrir görevinin verildiği ve gidip Çemişkezek livasının İcmal ve Mufassal Defterlerini teslim almaları hükümle kararlaştırılıyor.

Bu yukarıda değindiğimiz 43 numaralı hüküm yine yukarıda değindiğimiz tahrir komisyonlarında bazen sancak beylerinin de görev yaptığı bilgisini doğruluyor.

Yine yukarıda verdiğimiz hüküm örneklerinde sıkça rastladığımız Defter-i Hakani katiplerinin tahrir komisyonlarında emin olarak görevlendirilmesi ile ilgili belgeler de nişancılık kurumu ile tahrir arasındaki bağı somutlaştırıyor. Çünkü defterhane ya da Defter-i Hakani ilk dönemlerinde doğrudan nişancıya bağlı, onun emri altında olan bir kurumdu.

2.2.8. Tahrirlerde Bazı Sorunlar

Yukarıda değindiğimiz Osmanlı Devlet merkezinin merkez dışında ekonomik ve askeri bir güce, muhalefete tahammülü olmadığına ilişkin bir bilgiyi de İnalçık aktarmaktadır: Rumeli'deki akıncı beyler hükümdar karşısında birlik ve güç idiler. Akıncı Turahan Bey II. Murat tarafından tutuklanınca Balkanlarda çözümlenmeye başlamıştır²⁰⁶.

Yine Çandarlı ailesi güçlü bir aileydi. II. Mehmet'i ilk cülusunda tahttan indirebilmişti²⁰⁷. Doğrudan bunların etkisi tartışmalı da olsa Fatih'in hükümdarlık kurumunu atalarına göre daha fazla güçlendirdiği ortadadır. Bu hareketinde bu saydığımız olayların da bir etkisinin olduğu düşünülebilir.

Fatih 1476'daki tahrirde vakıf ve mülkleri tımara dönüştürmüştür²⁰⁸.

²⁰⁴ y.a.g.y., s.125, hüküm, 705.

²⁰⁵ y.a.g.y.,s.9, hüküm,43.

²⁰⁶ İnalçık; Fatih Devri Vesikaları, s.58.

²⁰⁷ y.ag.y.,s.74.

²⁰⁸ Doğru; Sivrihisar Nahiyesi, s.92-93.

Toprak sahipleri ve vakıf sahipleri bu olaydan doğrudan padişahı sorumlu tutmak yerine daha önceleri nişancılık yapmış olan sadrazam Karamani Mehmet Paşa'yı sorumlu tutmuşlardır. Aşıkpaşaoğlu kitabında Nişancı Paşa'nın eserleri alt başlığı altında Karamani Mehmet Paşadan söz eder. Yazdıklarına dikkat edilirse son derece kızgındır ona ve yukarıda değindiğimiz mülk ve vakıfların tımara dönüştürülmesinden hiç hoşlanmamıştır, Aşıkpaşaoğlu. Bunun sorumluluğunu da Karamani Mehmet Paşaya yüklemiştir. "Nişancı Paşanın Eserleri: Onun nesli uydurmadır. Allahın kullarının malına, kanına ve ırzına tamah etmiştir. Her nerde ki yanlış ve gayri meşru işler varsa onun icadıdır. Osmanlı ülkesinde Muhammed şeriatı ile yapılmış ne kadar vakıflar ve mülkler varsa hepsini bozdu ve hasıllarını, padişahın hazinesine götürdü. Bunu kendisinden soranlara: Bunlar hükümsüzdür, lağvolunmuştur' dedi. Bazılarını tımar olarak verdi. Ben bir gün gidip kendisinden sordum: Bu mülkler ve bu vakıflar şimdi neden lağvolundu? Hz. Muhammed şeriatı üzerine olmuştur. Tanrının ayetleriyle ve kesin nas ile olmuştur. Hz. Muhammed peygamberlerin sonuncusudur. Bir peygamber daha gelmedi. Gelmez de . Bir başka peygamber gelmedi ki onun şeriatını kaldıra. Ya sen bunu nasıl lağvedersin' dedim. Bana dedi ki: "senin de neyini aldılar ki bize bunun gibi sual edersin? Bu sualden vazgeç" dedi. Tebaanın elinde Osman Gazi zamanında verilmiş yerler vardı. Tasarruf edegelmişlerdi. Bu nişancı o kanunu bozdu. Tekrar bunlardan tapu aldı. Çok para verene verdi. Nice yoksulların yerceğizleri elinden gitti. Nihayet İstanbul'da, hatunu, Alaiye beyinin kızı akçasıyla bir Cuma mescidi yaptı. Öldüğü zaman başsız gömdüler" diye yazıyor, Aşıkpaşaoğlu²⁰⁹.

Yukarıda Aşıkpaşaoğlu'nun yazdığı gibi Fatih'in vezir-i azamı Karamani Mehmet Paşa vakıf ve mülklerin bozulup tımara çevrilmesinden sorumlu tutuldu. Fatih öldüğünde çıkan karışıklıklarda askerler tarafından öldürüldü. Burada onu vezir-i azam olarak değil de daha önceki görevi olan nişancı adıyla anılması ilginçtir. Yine bir başka kaynakta Karamani Mehmet Paşa'nın öldürülmesi " Nişancı Mehmet Paşa padişahın (Fatih) vefatında yeniçeriler tarafından katledildi" diye not düşülmüştür²¹⁰.

²⁰⁹ Aşıkpaşaoğlu, a.g.y., s.170.

²¹⁰ Mehmet Paşa; Nişancı Mehmet Paşa Tarihi, Siyer-i Enbiya-ı Azam ve Ahval-i Hilafe-i Kiram (Matbaa-i Amirede Tabolunmuştur: Fi sene 1290), s.144.

Toparlayacak olursak nişancı ile nişancılık kurumu iki noktada tahrir görevi ile ilişki içindedir. Verdiğimiz örneklerde belirlediğimiz gibi yerellerdeki görevlendirilen tahrir komisyonlarının eminleri, bir dönem nişancının emri altında olan Defter-i Hakani katiplerinden seçilmişti. Zaman zaman kadılar, defterdarlar, sancakbeyleri de bu görevi üstlenmişlerdi. Nişancının tahrir olayı ile ikinci ve daha net ilişkisi yerelde yapılan tahririn kayıtlarının merkezde onun emriyle defterhanede defterlere geçirilmesidir. Bu defterlerde yapılabilecek mülkiyet değişiklikleri, vakfın tımara tımarın zeamete dönüştürülmesi gibi padişahın emri ile sadece nişancı tarafından yapılabiliyordu. Yine çeşitli kişilere verilen tımar, zeamet ve haslardan oluşan dirlik tevcihlerini yürütme görevi nişancı ve onun emrindeki katipler aracılığı ile yerine getiriyordu²¹¹.

Tahrir defteri üzerinde oynama değişiklik yalnız nişancı tarafından yapılabilirdi. Hadiye Tuncer de bunu şu şekilde yazmıştır: “Tahrir defterlerinde icap eden tashih ve tadilatı padişahın fermanı ile yalnız nişancılar yapabilir ve icap eden şerhleri ile yazısı ile defterlere ilave ederlerdi”²¹².

2.3. Devlet Bürokrasisinin Şefi Olarak Nişancı

Neşri Emir Süleyman'ın İstanbul tekfuruna biti yazdığından bahsetmektedir²¹³. İnalçık'ın yayınladığı Suret-i Defter-i Sancak-i Arvanid defterinde de biti kelimesi geçmektedir. Biti burada belge, yazılı belge anlamında kullanılmaktadır²¹⁴. Osmanlı devletinde merkezden, ülkenin çeşitli yerlerine yazılı belgeler, yazılıp gönderildiği gibi hükümdar adına çeşitli devletlere de yazılar, mektuplar gönderilmiştir. Osmanlı devletinde ilk zamanlardan başlayarak zamanla bir kalemiye sınıfı oluşmuştur. Bu kalemiyenin yani merkez bürokrasisinin şefi durumunda olan kişi nişancıdır. Özellikle Divan-ı Hümayuna bağlı kalemler devletin merkez bürokrasisinin en üst kademesini oluşturuyorlardı. Devletin önemli işleri Divan-ı Hümayunda karara bağlandığından, bu kararların gerek hazırlık gerek uygulama aşamalarının divana bağlı kalemlerde hazırlanması gerekiyordu. Nişancının yardımcısı durumunda olan reisülküttap hem

²¹¹ Gökbilgin; Nişancı, a.g.m., s.299.

²¹² Hadiye Tuncer; Esseyd Ahmed Efendi Padişahlar Kanunnamesi (T.C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları, No:31), Giriş. İpşirli; a.g.y., s.178.

²¹³ Mehmet Neşri; Kitab-ı Cihan-nüma, C.II, Yay: Faik Reşit Unat, (Ankara: T.T.K.B., 1995), 3.b., s.433.

²¹⁴ İnalçık; Sancak-i Arnavid, s.21 ve s.67.

Divan-ı Hümayun toplantılarının yürütücüsü, hem de merkez bürokrasisinin fiili başı durumundaydı²¹⁵. Uzunçarşılı'nın tespitlerine göre de nişancı "Bütün Divan-ı Hümayun kalemlerinin reisi olup divan kalemi şefi olan reisülküttab ile defter emini nişancının maiyyeti sayılmakta idiler"²¹⁶.

Defter emini, Defterhane'nin reisi olup nişancıya bağlı idi. Yardımcısı kesedar idi. Ayrıca emrinde katipler, şakirdler, mülazımlar vardı. Defterhane'ye alınan katiplerin yetiştirilmesi tamamen usta çırac ilişkisi içinde olurdu. Bunlarda aranan en önemli özellik kitabet mesleğinin inceliklerini bilmek, devlet evrakında tahrifat yapmamak, devlet sırrını açığa vurmamaktı. XVII.yy ortalarına kadar buradaki katip ve şakird sayısının devamlı arttığı, kadronun 85-90'a yükseldiği, daha sonra giderek azalmaya başladığı gözlenmektedir. XV.yy'ın ikinci yarısından itibaren Osmanlı bürokrasisinin merkezileşmesi ve büyümesine paralel olarak Defterhane'nin de geliştiği gözlenmekte XVI.yy'dan itibaren tutulan defterler, muhafaza edilen bilgiler artmaktadır²¹⁷.

Shaw'a göre nişancının da başında olduğu kalemler, usta-çırak ilişkisi içinde yeni çırakları yetiştirirlerdi. Bu öğrenciler kendi bölümlerindeki katipler yanında ulemadan da ders görürlerdi. Bu şekilde bürokrasi için yeni elemanlar yetiştirilirdi²¹⁸.

Nişancılar için güzel yazı önemlidir. Örneğin, ulemadan da, kaleminden de yetişmeler yazılarının güzelliği kendilerine bir öncelik kazandırır. İleride Osmanlıların en önemli nişancılarından olup Koca Nişancı olarak anılacak olan Celalzade'nin babası, oğullarını güzel yazı öğrenmeye teşvik için yaşlı halinde Şeyh Hamdullah'tan Sülüs-nesih öğrenmiştir²¹⁹.

Osmanlı devletinde birçok faaliyetin kaydı tutulurdu. İstanbul'da kayıtların bir nüshası bulunurdu. Evrak kaydı İstanbul'da yok ise eyaletlerden konu ile ilgili evrak

²¹⁵ Haz. Rahim Erişti ; **Başbakanlık Merkez Teşkilatı** (Tarihçe ve Mevzuat) I, (Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1995), İpşirli; a.g.y., s.174.

²¹⁶ Uzunçarşılı; Merkez ve Bahriye Teşkilatı, s.216.

²¹⁷ İpşirli; a.g.y., s.176.

²¹⁸ Stanford Shaw; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye** Çev; Mehmet Harmancı (C.I, II. Basım , İstanbul: E Yayınları, 1994), s.173.

²¹⁹ Uğur Derman; **Kanuni Devrinde Yazı Sanatımız**. (Ankara: T.T.K.B., 1970), s.279.

istenirdi. Mısır'dan gelen ve "Emekli maaşı alan bazı kişilerin ellerindeki belgeleri doğrulayan kayıtlara İstanbul'da rastlanmadığından, Mısır'dan defterlerin incelenmek üzere İstanbul'da gönderilmesi" istenmektedir²²⁰.

1559 yılında yayınlanan ve Anadolu Beylerbeyine seslenen bir hükümde, Şehzade Sultan Selim hükmü ile tevcih edilen terakki ve tumarların tezkirelerinin İstanbul'a gönderilmesi, kopyalarının saklanması istenmektedir²²¹.

Osmanlı devletinin bürokrasisi, dönemine göre gelişmişti. Ordu sefere çıktığında Defterhane, defterleri, ordu ile beraber sefere götürülürdü. Çok sıkı güvenlik önlemleri altında götürülen bu defterler ile tumar tevcihleri ve diğer değişiklikler anında ve yerinde deftere kaydedilirdi²²².

Osmanlı bürokrasisinin şefi olan nişancının da emrindeki kalem sahipleri gibi kaleminin kuvvetli olması gerekiyordu²²³.

Bürokratların yetişmesi için kalemiyedeki usta-çırak ilişkisi önemlidir. Bürokratlar sanatın inceliklerini çırak, kalfa ve usta sistemine göre öğrenirlerdi. Onlar medrese ve camilerde İslami ilimleri öğrenmekle beraber ulema dışında sırf hikmet-i hükümet düşüncesiyle hareket eden bağımsız bir zümre teşkil ederlerdi²²⁴.

Osmanlı bürokrasisindeki bu disiplin değişik alanlarda da göze çarpmaktadır. Mahkeme kararları dahil, yazılı tüm işlemler saklanıyor. Mekke kadısına gönderilen bir hükümde, Şafii, Maliki, Habeli naiblerce görülen davaların sicillerinin arandığında bulunamadığı, sicillerin düzenli tutulup saklanması emrediliyor (hüküm 211). Ayrıca Erzurum Beylerbeyine gönderilen bir hükümde bir önceki sene gönderilen hükümlerin bir örneğinin yeniden gönderildiği bildiriliyor (hüküm 147)²²⁵.

²²⁰ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm 385.

²²¹ 3 Numaralı Mühimme Defteri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1993, s.87, hüküm 186.

²²² Mehmet İpşirli vd.; a.g.y., s.178.

²²³ Halaçoğlu; a.g.y., s.18.

²²⁴ Halil İnalçık; Osmanlı İmparatorluğunda Kültür ve Teşkilat C.I., (Ankara: Türk Dünyası El Kitabı, 1976) s.470.

²²⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri. (hüküm 211, 147)

Osmanlı bürokrasisinin düzenliliğine bir örnek 7 Mart 1566 tarihli hükümlerdir. Buna göre, ordu sefere çıkacağı zaman önceden ordunun duraklayacağı konaklar belirlenir ve oraların kadılarına haber salınıp, askerın ihtiyaçı, atların ihtiyaçı önceden bildirilirdi. Böylece askerın ihtiyaç tedariki için halka zarar vermesi önlenmek istenmiştir²²⁶.

Bu gelişkin Osmanlı bürokrasisi bazen saldırıya uğrayabilirdi. Sahte evraklar düzenlenebiliyordu. 1566'da Piri Paşa'ya yazılan bir hükümde gönderdiği sahte hükmün yazanını bulması için tekrar kendisine gönderildiği bildirilmekte ve sahte hükmü yazanın bulunarak İstanbul'a gönderilmesi istenmektedir²²⁷.

Kemal Girgin'e göre de nişancı Osmanlı Divan-ı Hümayunu'nun genel sekreteri gibiydi²²⁸.

Osmanlı sivil bürokrasisi; Katıban-ı Ahkam-ı Divan ve Katıban-ı Hazine-i Amire olarak ikiye ayrılırdı. Birinciler, reisülküttab ve onun üstünde de nişancıya bağlı idiler²²⁹.

Başta nişancı onun altında da reisülküttab şu kalemleri yönetiyorlardı; Beylik, Tahvil, Rüus, Amedi²³⁰.

Görüldüğü gibi; nişancı devlet bürokrasisinin üstündedir ve bu bürokrasiye reisülküttab aracılığıyla nüfuz etmektedir.

Türkey'a göre, Divan-ı Hümayun üyesi olmayan reisülküttab nişancının maiyyetindeydi. Devlete ait işlemleri çok iyi bilirdi. Kendisine bu nedenle çok önem verilirdi²³¹.

²²⁶ 5 Numaralı Mühimme Defteri, hüküm 1150-1162.

²²⁷ y.a.g.y., hüküm, 1233.

²²⁸ Kemal Girgin; Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Haricîye Tarihimiz (Ankara: T.T.K.B., 1994), s.14.

²²⁹ y.a.g.y., s.17-18.

²³⁰ y.a.g.y., s.16.

Osmanlı kalemlerinin çalışması ile ilgili olarak Hammer şunları yazıyor, reisül küttab Fatih devrinde Divan-ı Hümayun üyesi değildir. Nişancının emrindedir. Osmanlı kanununun ilk düzenlenişine göre nişancı, reisülküttab tarafından hazırlanan buyruk, ferman ve beratları görüp düzeltir, yazılmasını buyururdu. Daha sonra, mümeyyiz, beylikçi ve reis herşeyi tamamlar, nişancı ise padişah tuğrasını koymakla görevini yapmış olurdu²³².

Yine Hammer'a göre, II. Bayezid devrinde 25 civarında katip tarafından Devletin Saraya ve Divana ait kayıtları tutulmaktadır. Bu katipler sonradan Divan'da oluşturulan kalemlere baş olmuştur²³³.

Nişancı sadece kalemlerin başı olarak kalmamış bazen bizzat kalem eline alıp katiplik yapmıştır. Feridun Bey'in bildirdiğine göre, Kanuni devrinde İbrahim Paşa'ya verilen seraskerlik görevini bildiren beratı nişancı Celalzade bizzat yazmıştır²³⁴.

Yine daha önce bildirdiğimiz gibi defterlerde yapılan değişiklikler bizzat nişancının görevidir. Örneğin, bir mülkün vakıf yapılması, tımarın zeamete çevrilmesi gibi değişiklikler bizzat nişancının kalemiyle yapılırdı. Nişancı kayıt yaparken vezirlerin huzurunda yapardı. Hazırda bulunan vezirlerin isimleri de değişikliğin yapıldığı yere yazılırdı. Nişancının rütbe sırasına göre tuttuğu bu kayıtlardan kimin hangi tarihte, kaçınca vezir olduğunu anlamak mümkün olmaktadır²³⁵.

Fatih'in ölen oğlu Mustafa'nın kızı Hani Hatun'a daha önce tımar olarak verilip sonra mülke dönüştürülen hak ile ilgili II. Bayezid tarafından verilen temlik bizzat o sırada nişancı olan Cafer Çelebi tarafından tescil edilmiştir²³⁶.

²³¹ Cevdet Türkay; "Osmanlı Saray ve İdare Teşkilatından Örnekler" *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (Sayı; 24, İstanbul: Menteş Kitabevi Matbaası, 1969), s.6.

²³² Hammer, C. I, a.g.y., s.285.

²³³ y. a.g.y., s.355.

²³⁴ Feridun Bey; *Mecmu-i Münşati Feridun Bey* (Cild, I, İstanbul, 1275), s.9.

²³⁵ Gökbilgin; *Edirne ve Paşa Livası*, s.507.

²³⁶ y.a.g.y., s.379.

Nişancıların tuğra çekme görevleri yanında bazen bizzat yazı da yazmaları onların yazılarının iyi olmasını gerektirmiştir. Shaw'a göre ilmiye sınıfı üyeleri yani öğrenciler ve müderrisler kalemiyeye yani bürokrasiye geçebiliyordu. Müderrisler kalemiye nitelikleri varsa nişancı olabilirdi²³⁷.

Tacizade Cafer Çelebi, Mahmut Paşa Medresesi'nde müderris iken yetenekli yazıcı olduğundan nişancı yapılmıştır²³⁸.

Osmanlı bürokrasisinin önemini Hammer şu şekilde dile getirmektedir; defterdar, nişancı, reisülküttab daire kalemlerinin sessizliği içinde, alçak gönüllü bir şekilde faydalı hizmetler yerine getirirler, fakat kılıç sahiplerinin hizmeti onların öne çıkmasını önlemektedir²³⁹.

Osmanlı bürokrasisinde uzun yıllar çalışmış olan Defterdar Sarı Mehmet Paşa deneyimlerinden bürokrasinin iyi çalışması için şu sonucu çıkarmıştır; eğer bir görevli görevinden alınırsa daha önce yanında çalışanların emrine verilmemeli. Yoksa görev sahiplerinin sözünü halk ve emrindkiler dinlemez olur. Sen de sonunda emrinde çalışanların emrine gireceksin derler ve sözünü dinlemezler²⁴⁰.

“Divan-ı Hümayun bürolarında işleri yürüten kalemlerden Divan-ı Hümayun kalemleri, XVI.yy'da divan, tahvil ve rüus olmak üzere üç kalemde ibaretti. Devlet işleri katiban-ı divan-ı hümayun adı verilen ve kitabet usullerini çok iyi bilen katipler aracılığıyla yürütülürdü. XVI. ve XVII.yy'ın ilk yarısında klasik yapısını alan Divan-ı Hümayun kalemlerinin katiplerinin başında reisülküttab bulunmaktaydı. Bu dönemde reisülküttab nişancıya bağlıydı”²⁴¹.

Mumcu, Divan-ı Hümayun'u anlatırken, nişancıyı, Divan-ı Hümayun'a yol gösteren ehl-i örften bir kişi olarak niteler. Divan üyesi olarak ayrı bir özelliği olduğunu

²³⁷ Shaw; a.g.y., s.192.

²³⁸ Nişancı Mehmet Paşa Tarihi; s.166.

²³⁹ Hammer; a.g.y., C.II., s.90.

²⁴⁰ Defterdar Sarı Mehmet Paşa; Devlet Adamlarına Öğütler. Sadeleştiren: Hüseyin Ragıp Uğural, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), s.68.

²⁴¹ Aliye ÖNAY; Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Klavuzu ve Belge Örnekleri (İstanbul: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, 1994), s.1.

söylediği nişancı, Divan-ı Hümayunun en önemli yardımcısı reisülkütab ve bürolarının da başıdır²⁴².

Görüldüğü gibi nişancı devlet bürokrasisine reisülkütab aracılığı ile nüfuz etmektedir.

2.3.1. Reisülkütab

Reisülkütablar ilk devirlerden on yedinci asrın sonlarına kadar, tedricen önemleri artmalarına rağmen Divan-ı Hümayunun büyük şefi olan nişancının maiyyeti olup içlerinden liyakatlileri nişancılığa geçerlerdi²⁴³.

Mumcu'ya göre, nişancı Divan-ı Hümayun bürokrasisinin şefi olarak, bu bürokrasi içinde çalışan tüm hizmetlerin de başıdır. Çok önemli rolü olan reisülkütab onun buyruğundadır²⁴⁴.

Uzunçarşılı'ya göre, "On yedinci asrın sonlarına kadar Divan-ı Hümayun katiplerinin ve kalemlerinin şefi olan reisülkütab bilfiil Divan-ı Hümayun azasından değilse de kendisinin tahrir ve divan muameleatındaki vukufu itibariyle ehemmiyeti büyüktü; bu vukuf dolayısıyla Divan-ı Hümayun ehemmiyetini kaybedip işler Paşa kapısına intikal ettikçe reisülkütabların da mevki yükselmiş siyasi işlerde, murahhaslıklarda, ecnebi sefirlerle mükalemelerde bulunmuşlar ve nihayet harici işler bunlar vasıtasıyla tedvir edildiğinden hariciye nazırı veya hariciye vekili vazifesini görmüşlerdir"²⁴⁵.

Bu makamın ilk ortaya çıkışı Muaviye dönemine kadar uzanmaktadır. Muaviye tarafından teşkilatlandırılan Divan Al-rasail'in başı olan katip, sonraları vezir, nişancı ve reisülkütab görevlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır²⁴⁶.

²⁴² Ahmet Mumcu; **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun** (II. b., Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986), s.38 vd.

²⁴³ Uzunçarşılı; **Merkez ve Bahriye**, s.242.

²⁴⁴ Mumcu; a.g.y., s.48.

²⁴⁵ Uzunçarşılı; **Merkez ve Bahriye**, s.242.

²⁴⁶ Halil İnalçık; "Reis ül Küttab" İ.A (9. Cilt, İstanbul: M.E.B., 1964), s.671.

Reisülküttablığın, Osmanlılarda ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmiyor. Ancak Fatih kanunnamesinde statü ve görevlerinden söz edilmiştir. Yine erken dönem Osmanlı belgelerinin düzgün bir üsluba sahip olması bu dönemde gelişkin bir katip sınıfının varlığını düşündürmektedir. Bütün divan kalemlerinin nişancı adına amiridir. Ayrıca divan işlemlerinin de sorumlusudur²⁴⁷.

Abdurrahman Paşa kanunnamesinde reisülküttabın önemini şöyle belirtmiştir; “Ve reis efendilerin payesi olmadığı halde defterdarlardan maada cümle hacedan-ı divan ve maliye ve katib-i aklama ve katib-i ahkama cem’an tasaddur ider. Divan-ı Hümayun’a sadriazamdan evvel gelür, eğer mani yoğ ise sair vüzera-i izamdan evvel gelür. Ama çıktıktan sonra çıkar”²⁴⁸.

Tevkii Kanunnamesine göre, Divandaki önemi yukarıda ifade edilen reisül küttab, Mumcu’ya göre, Osmanlılarda, Orhan Bey dönemine kadar gitmektedir. Bu dönemde oluşan devlet bürokrasisi sadece Arap-İslam geleneğine değil, aynı zamanda Uygur-Selçuklu modeline de yaslanmaktadır. Bu bürokrasinin başında mutlaka bir şef bulunuyordu. Ancak bu şefin ne zaman ve hangi adla ortaya çıktığı bilinmemektedir. Görevlerinin, sorumluluklarının ne zaman belirlendiği açık değildir. Reisülküttab ismi ortaya çıkmadan önce bürokrasinin şefi durumunda olan görevli “Emin-i Ahkam” adını taşımaktaydı²⁴⁹.

Reisülküttablar; normal eğitimlerini tamamladıktan sonra asıl yetiştirmeleri kalemde olurdu. Kalemde ilerleyerek tezkirecilikten reisülküttablığa geçerlerdi. Tevkii Kanunnamesi XVII.yy’da reisülküttab için şöyle yazmaktadır; “divan tarafından verilen ahkam ve beratları tashih ettikten sonra paraf etmek, rüüs ve telhisleri hazırlamak, nameleri tercüme ettirmek, yazılmış nameleri tashih etmek görevleri arasındadır. Ayrıca tezkirecilerden biri divanda bulunmazsa reisülküttabın büyük tezkireci yerine arzuhalleri okumak; kendi evinde kanuna müteallik yazılara buyruldu çekip sadrazama

²⁴⁷ Mehmet İpşirli ve diğerleri; a.g.y., s.178-179.

²⁴⁸ Tevkii Kanunnamesi, s.518.

²⁴⁹ Mumcu; a.g.y., s.59.

sunmak, divan toplantılarında dava dinlemeye başlamadan önce hazırladığı telhisleri kese içinde sadrazama sunmak” görevleri arasındadır²⁵⁰.

Reisülküttab sonradan asıl olarak üstleneceği dışişleri görevi ile daha önceleri de ilgilenmiştir. Divan-ı Hümayun’un aldığı kararları uygulamaya hazırlayan kişidir. Bu görevinin yanında devletler arası “nameleri tercüme ve tesviye etmek” görevi de vardır. Bu görevi nedeniyle devletin diplomatik sorunlarını herkesten önce öğrenen ve onlarla ilgili işleri yürüten kişidir. Bu nedenle özellikle yabancı devlet temsilcileri, Osmanlı İmparatorluğundaki görevlerini görürken en fazla reisülküttabla karşılaşmışlar, bu nedenle “Reis Efendi” onlarca son derece önemli bir memur, bir çeşit dışişleri bakanı sayılmıştır²⁵¹.

Yukarıda, reisülküttabın görevlerine Fatih kanunnamesinde yer verildiğine değinilmiştir. Fakat ilk olarak reisülküttab isminin bu tarihte kullanıldığına Mumcu ihtiyatlı yaklaşmaktadır. Ona göre bilinen ilk reisülküttab I. Süleyman döneminde 1525’te görev yapmış Haydar Çelebi’dir²⁵². Bu tarihten önce Fatih kanunnamesinde görevlerinin tanımlanması dışında reisülküttaba rastlanılmamıştır²⁵³.

Amme Hukukumuzun Ana Hatları isimli yapıtında Okandan da, önceleri Divan-ı Hümayun baş katipliği görevini Emin-i Ahkam isimli görevlinin gördüğünü, bu görevlinin sonraları I. Süleyman’dan itibaren reisülküttab unvanını taşıdığını yazmıştır. O da bu görevlinin önceleri nişancıya bağlı olduğunu söylemektedir. Görevleri olarak ise, divana gelen evrakları okumasını, divanda kararlaştırılan hüküm ve fermanları kaleme almasını, bunların kayıtlarını yapmasını tespit etmiştir²⁵⁴.

Kaynaklarda her ne kadar I. Süleyman’dan önce Fatih Kanunnamesi hariç tutulacak olursa, reisülküttab tabirine rastlanılmamışsa da, Osmanlı Devletinde ilk

²⁵⁰ Tevkii Kanunnamesi, s.517-518.

²⁵¹ İnalçık; Reisül Küttab, 682. Mumcu; a.g.y., s.60.

²⁵² Mumcu; a.g.y., s.59. Ayrıca Reisülküttabın Kanuni devrinde ortaya çıkışı için bkz. Resmi Ahmet Efendi’nin “Sefinet-ür Rüesa”ından aktaran İsmail Hami Danişmend; a.g.y., s.312. Kemal Girgin; a.g.y., s.72.

²⁵³ Fatih Kanunnamesi için bk, Abdülkadir Özcan; a.g.m.. s.37-38.

²⁵⁴ Recai Okandan; Amme Hukukumuzun Ana Hatları Birinci Kitap (İstanbul: İ. Ü. Yayını, 1968), s.38-39.

zamanlarından başlayarak gelişkin bir katipler sınıfının var olduğu anlaşılmaktadır. İnalıcık, kalemlerden çıkan Farsça ve Arapça namelerin o devir İran ve Mısır divanlarında yazılan örneklerinden aşağı olmadıkları inancını taşımaktadır²⁵⁵.

Reisülküttab kalemleri aşağıdaki şekildedir;

2.3.1.1. Beylikçi veya Divan Kalemi

Beylikçi bütün Divan-ı Hümayun katiplerinin üstündeydi. Onların yazılarını reisülküttab adına kontrol ederdi. Bu daire bütün yazı işleri dairesinin merkezi sayılabılırdi²⁵⁶. Bu kalem beylikçiliğe ait işlere baktığından ve beylikçi adı verilen bir görevli tarafından idare olduğundan beylikçi ismini almıştır²⁵⁷. Osmanlılarda beylik tabiri aynı zamanda hükümdara ait hak ve yetki sahasını göstermektedir²⁵⁸.

Beylikçinin görev alanları şöyle belirlenmiştir;

“Divan-ı hümayun kalemi, büyük divanın kararlarını tutan ve divanda müzakere edilen evrakı icabeden mahalle havale eden ve mühimme denilen divan müzakere ve kararlarını tesvid ve tebyiz ile tali işler hariç olarak emir ve hüküm suretlerini yazan bir daire idi. Divan-ı Hümayun mühimmelerini yazanlara mühimmenüvisan denilirdi²⁵⁹.”

Yine bu kalemde; mühimmeye dair kayıtlar, başvuru üzerine herhangi bir iş hakkında verilen emir ve kararlar ile devletler arası anlaşma, şart ve sözleşmelerin kayıtları ile kanunnamelerin kayıtları tutulurdu²⁶⁰.

2.3.1.2 Tahvil Kalemi

Bu kalem, “nişan” ya da “kise” kalemi isimlerini de almıştır. Vezir, beylerbeyi, sancak beyleri, molla derecesinde kadılık beratları ve bunlara verilecek görevlerin yürütülmesi için verilmesi gereken tevcih fermanları, tahvil

²⁵⁵ İnalıcık; Reisülküttab, s.672.

²⁵⁶ İnalıcık; Reisülküttab, s.674.

²⁵⁷ Temelkuran; a.g.y., s.136. Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.40.

²⁵⁸ İnalıcık; Reisülküttab, s.674

²⁵⁹ Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.40.

²⁶⁰ y.a.g.y., s.40.

hükümleri, tahvil tezkireleri bu kalemde yazılırdı. Tımar, zeamet ve haslara ait tevcih beratlarına da Tahvil Kalemi bakardı. Bu kalemin şefine Tahvil Kisedarı denirdi²⁶¹.

2.3.1.3. Amedi Kalemi

Bu kalem, reisülküttabın özel kalem müdürlüğü, görevini yerine getiren bir kalemdir²⁶². İsmi de görevlinin, tımar ve zeamet beratlarından reisülküttaba verilen rusümü tahsil ettiğini göstermek üzere belgelerin üstüne “amad” yani “geldi” diye yazmasından almıştır. Bunu yazan katip Amedci adını almış ve reisülküttabın özel katibi olmuştur²⁶³.

Amedi kaleminde devletin gizli işlerine dair meselelerin kayıtları yapıldığı için bu kalemde çalışacak kimselerin iyi ahlaklı ve sır tutabilen kimseler olmasına çok dikkat edilirdi. Reisülküttabın gizli ve açık bütün yazıları Amedcinin elinden geçirdi. Amedci, reisülküttabın Sadrazama sunulmak üzere müsveddesini yaptığı yazıları beyaz üzerine yazar ve ikinci derecedeki sorunlar hakkında kendisi de telhisler yazardı²⁶⁴.

2.3.1.4. Rüüs Kalemi

Rüüs-ı Hümayun da denilmektedir. Vakıflar ile dini müesseselerdeki görevlilerin, devlet kalemlerinde görev alan büyük, küçük katiplerin, saray ağa ve hademelerinin, dizdar ve kale erlerinin berat ve fermanları bu kalemde ilgili daireden alınan tezkirelere göre hazırlanırdı²⁶⁵.

Yukarıda kendine bağlı kalemler belirtilen reisülküttab, zamanla önem kazanacak ve nişancının maiyyeti olmaktan çıkıp ona ait bazı görevleri üstlenecektir. Osmanlı Devletinde, Köprülüler devri ile birlikte Vezir-i Azam dairesi yani Babı-ali

²⁶¹ İnalçık; Reisülküttab, s.675. Temelkuran; a.g.m., s.134.

²⁶² Temelkuran; a.g.m., s.134, Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.55.

²⁶³ İnalçık; Reisülküttab; s.675. Uzunçarşılı; y.a.g.y., s.56.

²⁶⁴ Cengiz Orhonlu; Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1597-1607) (İstanbul: İ.Ü.Ed. Fak. Yayını, 1970), s.XVIII-XXIV. İnalçık; Reisülküttab, s.675. Temelkuran; a.g.y.,s. 134.

²⁶⁵ İnalçık; Reisülküttab, s.675, Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.45. Ayrıca dip not: 2’de “Rüüs küçük beratlar demektir. Dereceleri ve görevleri küçük olanlara verilirdi”, diye yazmıştır.

önem kazanmıştır. XVII.yy sonlarına doğru Divan-ı Hümayunun yetkileri Vezir-i Azam Divanına geçince, reisülküttab vezir-i azamın baş yardımcısı durumuna gelmiştir²⁶⁶.

2.3.2. Defterhane ve Bölümleri

Osmanlı bürokrasisinin şefi olarak yukarıda nişancı anlatılırken onun emri altındaki birimlerden biri olarak defterhaneye değinilmiştir. Defterhanede arazi tahrirleri, tımar kayıtları, vakıf işlemleri ile ilgili defterler tutulurdu²⁶⁷.

Halil İnalıcık'ın düştüğü şu kayıt defterhanenin önemini ortaya koymaktadır; Buna göre Osmanlı Devletinde bir arazi anlaşmazlığı olduğunda davayı çözmek için, kadılara; şeriat, kanun ve deftere başvurması emredilmiştir. "Defter kaydı, birçok hallerde, kanundan da üstün tutulur; zira tahrir-emini'nin sultana belli bir durum hakkında kazıyye sunup onun emrini aldıktan sonra deftere kaydı ve daha sonraki değişikliklerin der-kenarlarla tespit edilmesi suretiyle bu kayıt, son ve kesin statüyü ve durumu gösterir"²⁶⁸.

Defterhanede tutulan defterler, icmal, mufassal ve ruznamçe olmak üzere üç bölümden oluşurdu.

Bunlardan icmal defteri, vilayetlerin hudut taksimatını, toprağın miri, has, zeamet veya tımar olduğunu ve bunların bütün hasılatını gösteren defterlerin tutulduğu kalemdir. Defter-i İcmal veya defter-i mücmel adı verilen bu defterlerde, her eyalet ve sancaktaki halk ve reyanın mükellef oldukları vergilerin miktarı eyalet veya sancağa göre toplu olarak gösterilmektedir²⁶⁹.

Mufassal defterler, her bir sancak ve kazadaki vergi ve rüsumu, mahalle mahalle, köy köy yazmaktadır. Kasaba ve köylerdeki vergi ile yükümlü olanlar,

²⁶⁶ Mumcu; a.g.y., s.60. İnalıcık; Reisülküttab, s.682.

²⁶⁷ İpşirli ve diğerleri; a.g.y., s.175. Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.95.

²⁶⁸ Halil İnalıcık; Osmanlı Araştırmaları I., Osmanlı Bürokrasisinde Aklam ve Muamelat (İstanbul: 1980), s.12.

²⁶⁹ Önay; a.g.y., s.102. İpşirli vd; a.g.y., s.177. Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.96 vd.

vergiden muaf tutulanlar, neden dolayı muaf oldukları, kimlerin dirliği, mülkü, vakfi olduğu bu deftere yazılırdı²⁷⁰.

Ruznamçe defterleri günlük işlemlerin kaydedildiği defterlerdi. Tevcih, terfi, nakil gibi sebeplerle hazırlanan tımar beratları bu defterlere işlenirdi²⁷¹. Askeri tımar sahiplerinin intikal işlemlerine dair kayıtlar da bu defterde tutulurdu²⁷².

Kalemlerde bu defterlere dayanılarak muameleler, değişiklikler defterlere derkenar edilirdi. Defter kayıtlarında değişiklik veya tashih yapmak yetkisi padişah fermanı ile sadece nişancıya ait idi. Nişancı kendisine hitaben çıkan ve tuğrası sadrazam tarafından çekilmiş olan fermanın köşesine “defteri gele” yazıp defter eminine gönderir, emin istenilen defteri nişancıya götürülmek üzere kesedara verirdi. Defter üzerinde tashih tamamlandıktan sonra defter iade edilir, defter emini sadrazamın tuğrasını çektiği tashih fermanını yanında saklardı²⁷³.

Görüldüğü gibi nişancı çok geniş bir sahada devlet bürokrasinin şefi durumundadır. Bu bürokrasi reisülküttab aracılığı ile Divan-ı Hümayun toplantılarının hazırlanıp, yürütülmesi, alınan kararların yazılıp, uygulanmasına kadar geniştir. Yine nişancının etki alanına giren bir konu da arazilerin tahriri buna ilişkin kayıtların saklanmasıdır. Yukarıda gördüğümüz gibi tahrir sonucu arazilerin mülkiyet durumu, ürünün yıllık tahmini, verilecek vergilerin oranı, çeşitleri nişancıya bağlı olan defterhanede saklanırdı.

İleride göreceğimiz gibi nişancı reisülküttab aracılığı ile dışişleri bürokrasisinin de başı durumundadır.

2.4. Müfti-i Kanun Olarak Nişancı

“Ve kavanin-i Osmaniye ve merasim-i sultaniye nişancılardan sual olunagelmıştır. Sabıkta bunlara Müfti-i Kanun ıtlak olunmuştur”²⁷⁴. Görüldüğü gibi

²⁷⁰ Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.97.

²⁷¹ İpşirli vd; a.g.y., s.178.

²⁷² Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.96.

²⁷³ Tevkii Kanunnamesi, s.515. Uzunçarşılı; y.a.g.y., s.98.

²⁷⁴ Tevkii Kanunnamesi; s.516.

tevkii Kanunnamesinde Osmanlı kanunlarının nişancılardan sorulduğu ifade edilmektedir.

Yabancı bir kaynak ise devlet tarafından yayınlanan kanunlarla ilgili davalarda nişancıyı yüksek hukuk bilgini olarak tanımlamıştır. Aynı kaynak özellikle on yedinci yüzyıl boyunca, yasal kararnamelere ve diğer belgelere nişan (tuğra) basmadan evvel bunların ilgili kanuna uyup uymadığını kontrol edip düzeltme yetkisine de sahip olduğunu ifade etmektedir²⁷⁵.

Şükrü Karatepe'de nişancının önemli görevlerinden biri olarak, örfi hukukla ilgili kanunların hazırlanmasını göstermektedir. Onu padişahın, Divan-ı Hümayun'daki örfi hukuk yapma yetkisinin temsilcisi olarak değerlendirmiştir²⁷⁶.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, nişancının devletin bütün kanunlarını bildiğini, gerektiğinde divan heyetini ikaz ettiğini ve önemli sorunlarla karşılaşıldığında kanunun "tadil ve tefsiri" için yol gösterdiğini yazmıştır²⁷⁷.

Tayyip Gökbilgin de Celalzade ile ilgili yazdığı bir yazıda, "kendisi divan-ı hümayunda adeta bir vazı-ı kanun gibi idi ve verilen hükümler, o devirde ve muahheren tedvin edilen birçok yazma kanunnamelerdeki "kanun-i der zaman-i Celalzade-i tevkii", "kanun-i Celalzade", "Merhum Celalzade böyle hüküm vermiştir" gibi kayıtlara rastlandığını bunun nişancının kanun sahasındaki etkinliğini gösterdiğini yazmaktadır²⁷⁸.

Fatih devri nişancılarında Karamani Mehmet Paşa ile ilgili bir makalede onun yeni kanunnamelerin düzenlenmesine çalıştığı ayrıca Fatih'in ünlü kanunnamesinin arkasındaki kişinin de Karamani Mehmet Paşa olduğu yazılmaktadır²⁷⁹.

²⁷⁵ Carter V. Findley; *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform Çev*; Latif Boyacı (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), s.46.

²⁷⁶ Şükrü Karatepe; *Osmanlı Siyasi Kurumları "Klasik Dönem"* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1989), s.122.

²⁷⁷ Uzunçarşılı; *Tuğra ve Pençeler*, s.110.

²⁷⁸ M. Tayyip Gökbilgin; "Celal-zade" *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: M.E. B., 1945), s.62.

²⁷⁹ M.C. Şehabettin Tekindağ; "Mehmet Paşa, Karamani" *İslam Ansiklopedisi* (Cilt: 7, İstanbul: Maarif Basımevi, 1957), s.589.

Jean Deny Tuğra maddesini yazarken nişancının “laik hukuk alimi olduğundan dolayı müfti-i kanun” olarak adlandırıldığını yazmıştır²⁸⁰.

Recai Okandan da kanunların hazırlanmasında nişancının rolüne değinmiştir²⁸¹.

Hadiye Tuncer, Padişahlar Kanunnamesi adlı eserinin önsözünde, nişancıların görevlerini, “devlet kanunlarını iyi bilmek, yeni ve eski kanunlara vakıf olmak, yeni ve eski kanunları şeri hükümlerle bağdaştırmak, divanda bu hususta açıklamalar yapmak” şeklinde belirtmiştir. Yine aynı yerde halkın bazen yapılan kanunlardan hoşnut olmadığı ve hoşnut olunmayan kanunu yapan kişi bir yazılı kaynakta anılıyorsa “Bu kanunu Sinan Paşa yürürlüğe koydu ama Allah taksiratını öbür dünyada bağışlasın ve günahını yine orada kendisi çeksın” diye hakkında hoşnut olunmayan şeyler yazdığına değinilmiştir²⁸².

Kanuni döneminin önemli kanunlarının çoğunda nişancı Celalzade’nin katkısı vardır. Celalzade’nin nişancılığı zamanında hazırlanan kanunları içeren el yazması bir kitap Süleymaniye kütüphanesinde bulunmuştur. Bu kitapta, yaya, müselleme, yürük, voynuk kanunlarıyla, çeltik kanunu ve çeşitli konularda iki yüze yakın kanun bulunmaktadır. Celalzade’nin düzenlediği kanunlar Koca Nişancı ya da Celalzade Kanunu diye anılmışlardır²⁸³.

Köstendilli Ahmet’ten Hadiye Tuncer’in çevirdiği “Kanuni Sultan Süleyman Zamanına Aid Kanunname” isimli eserde kanunların çoğu, yazıcıların adı ile anılmaktadır. Bunlar nişancılık yapmış kişilerdir. Okçuzade zamanı kanunu, Hamza Paşa ve Celalzade Zamanı Kanunu gibi adlarla anılan bu kanunların onları yazan katiplerce saraydan çıkarılıp kopya edildiği anlatılmaktadır²⁸⁴.

²⁸⁰ Deny; a.g.m., s.10.

²⁸¹ Okandan; a.g.y., s.39.

²⁸² Tuncer; a.g.y., Önsöz.

²⁸³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; “Tosyalı Celal zade Mustafa ve Salih Çelebiler” *Bellekten* (Cilt: XXII, Sayı: 85-88, Ankara: T.T.K.B., 1958), s.415.

²⁸⁴ Köstendilli Ahmet; *Kanuni Sultan Süleyman Zamanına Aid Kanunname Çev: Hadiye Tuncer* (Ankara: Tarım Orman ve Köy İşleri Bakanlığı Yayını, 1988), s.23-77.

Bazı davalarda, şeriat alanı dışında kalan durumlarda, müftüler karar vermeden önce, nişancıya danışmışlardır. Ö. Lütfi Barkan bu şekilde bir tespitte bulunmuştur²⁸⁵.

Halil İnalçık ve Robert Anhegger'e ait bir eserde, Osmanlı kanunlarının bir kısmının nişancı tarafından hazırlandığına değinilmiştir. Buna göre; Divan'da mali konularda örnek ve kaynak olması için hazırlanmış kanunnameler, defterdar ve nişancı ile ilgilidir²⁸⁶.

Muzaffer Sencer de şöyle yazmaktadır: "Padişah fermanları ile töresel kanunların hazırlanma, yazım ve kayıt işleri nişancının görevleri arasındadır"²⁸⁷.

Kanuni devrinde bir ara tımar sahiplerinin gelirleri azalmıştır. Gelirleri azalan tımarlıları korumak için tedbir alınması gerekmiştir. Bu sırada nişancılık yapmakta olan Hamza Paşa'nın kanunda yaptığı bir reform ile tımar sahibi daha önce sancakbeyi ile paylaştığı bir vergiyi sadece kendisi alır olmuştur²⁸⁸.

İnalçık'ın değindiğimiz eserinde nişancı ve kanunlarla ilgili şunlar yazmaktadır: "Nişancılar, kanun bilgisi yönünden iyi yetişiyorlardı. Mısır isyanından sonra Mısır'da düzenlemeler yapmak için 1524'te oraya gönderilen Vezir-i Azam İbrahim Paşa'nın danışmanı Celalzade Mustafa'dır. Sonraları Kanuni'nin nişancısı olacak olan Celalzade, İbrahim Paşa'ya akıl hocalığı yapar ve Mısır'ın kanunu yeniden değiştirilir"²⁸⁹.

Osmanlı devletinde değişik konularda kanunlar çıkarılmıştır. İlk kez kanunların bir araya toplanması Fatih devrinde olmuştur. Fatih devrinde kanunların bir araya toplanmasında daha önce nişancılık yapmış olan Karamani Mehmet Paşa'nın da etkisi olmuştur. Zaman değıştikçe kanunlar yetersiz kalmıştır. Yeni kanunlar hazırlanmıştır. Hazırlanan yeni kanunlar o kanunu hazırlayanların ismi ile anılmışlardır; Seydi Bey

²⁸⁵ Barkan; Kanunlar, s.XXXIX.

²⁸⁶ Halil İnalçık; Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örfi Osmani (Ankara: T.T.K.Y., 1956), s.XIV.

²⁸⁷ Sencer; a.g.y., s.48.

²⁸⁸ Halil İnalçık; "Adaletnameler" Belgeler (C. II, Sayı: 3-4, Ankara: T.T.K.B., 1967), s.81.

²⁸⁹ İnalçık; Adaletnameler, s.61.

Kanunu, Celalzade Kanunu, Hamza Paşa Kanunu, Der Zamanı Mehmet Paşa Kanunu gibi²⁹⁰.

İki hukukçumuz Prof. Dr. Coşkun Üçok ve Prof. Dr. Ahmet Mumcu tarafından yazılan Türk Hukuk Tarihi adlı eser nişancıya değinirken: “Divanda görüşülecek örfi hukuk sorunlarının açıklanması nişancı tarafından yapılırdı” diye yazmaktadır²⁹¹.

Nişancılar özellikle örfi hukuku şer’i hukukla bağdaştırmak, devletin can damarı olan toprak ve vergi hukuklarını derlemek, yeni koyulacak örfi hukuk kurallarını saptamak gibi son derece önemli işleri yaparlardı²⁹².

Celalzade’nin kanunlarından Peçevi de bahsetmiştir: “Celalzade kanunname yazmıştır. Bunlar şimdi rüus kaleminde saklanmaktadır. Pek az yeri değiştirilmiştir”²⁹³.

Ahmet Mumcu, nişancının şeriat alanı dışındaki hukuksal düzenlemelerdeki rolünü şu şekilde belirtmektedir; “Divan-ı Hümayun’da yasama faaliyetini yöneten kişi nişancıdır. Şeriat alanı dışında kalan düzenlemelerde nişancının en büyük yetkili olduğu şeyhülislamın da bu konuda nişancının işine karışmadığı anlaşılıyor. Divan-ı Hümayun’da nişancının hazırladığı metin son biçimini alır, bir ferman ya da hüküm biçiminde kanunlaşır. Bu hükümler daha sonra kanunname tarzında derlenmiştir. Kanunnameler genellikle resmi niteliği olmayan özel derlemelerdir. Bununla birlikte, bazı kanunnamelerin Divan-ı Hümayun’da kullanıldığı, bu nedenle özel derlemeler yanında, resmi nitelikte kanun mecmualarının bulunduğu anlaşılmaktadır²⁹⁴.

Tayyip Gökbilgin, nişancıyı; “devlet kanunlarını iyi bilen, yeni kanunlar ile eskilerini ve şer’i-hukuki esasları telif etmek kudretini haiz olan ve Divan-ı

²⁹⁰ M. Tayyip Gökbilgin; “XVII. Asırda Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyaç Temayülleri ve Katip Çelebi” **Katip Çelebi, Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler** (Ankara: T.T.K.B., 1957), s.203.

²⁹¹ Coşkun Üçok-Ahmet Mumcu; **Türk Hukuk Tarihi** (5. b., Ankara: Savaş Yayınları, 1985), s.243.

²⁹² Üçok-Mumcu; a.g.y., s.243.

²⁹³ Peçevi; a.g.y., s.34 vd.

²⁹⁴ Mumcu; a.g.y., s.85. “Şeyhülislamın fetva yolu ile örfi hukuku kanunlaştırmamışlardır. Örnek olarak Ebussuud efendinin ünlü toprak hukuku fetvaları, şeriat alanında çalışanlara örfi hukuk kurallarını kavrayabilmesi için verilmiştir. “ bk. Aynı yer, dip not: 59.

Hümayun'da bu meselelerde düşünce ve mütalعاتı esas tutulan" kişi olarak açıklamıştır²⁹⁵.

Ahmet Akgündüz de Kanunnameler serisinde kanunnamelerin hazırlanmasında nişancıların önemine değinmiştir. Ona göre Osmanlılarda "Kanuni" unvanını taşıyan tek Padişah I. Süleyman'dır. Bu unvanı almasında onun zamanına kadar yavaşça gelişen hukuki, idari, mali, askeri ve diğer mevzuatın geliştirilmesi, daha mükemmel hale getirilmesi etkili olmuştur. Kanuni, unvanını alan I. Süleyman bu düzenlemeleri yaparken İbn-i Kemal ve Ebussuud Efendi gibi dini alan bilginleri yanında Seydi Efendi ve Celalzade gibi nişancıardan da yararlanmıştır²⁹⁶.

Kanuni döneminde hazırlanmış kanunnamelere imzalarını atmış nişancıları Akgündüz şu şekilde belirtmiştir²⁹⁷.

Amasyalı Mehmet Paşa, 1520'lerde nişancı olmadan önce de Kanuni'nin şehzadeliğinde sancakta yanında nişancılık yapmıştır.

Firuz Bey, Mehmet Paşa'dan sonra nişancı olmuştur. Kanuni Sancak Beyi iken sarayda hocalık yapmıştır. Görevini gereğince yapmadığından emekli edilmiştir.

Seydi Bey, Firuz beyden sonra nişancılığa getirilmiş ve 1535'te ölene kadar uzunca bir süre bu görevde kalmıştır. Kanuni dönemindeki bazı kanunnameler onun tarafından düzenlenmiştir.

Celalzade Mustafa Bey, Seydi Bey'in ölümü üzerine nişancılık görevine getirilmiştir. Koca Nişancı ismiyle şöhret bulmuştur. Yavuz Selim döneminde divan katipliğine getirilmiştir. Kanuni zamanında Vezir-i Azam İbrahim Paşa'nın tezkirecisi olmuştur. 1525'te reisülküttab, 1535 tarihinde de nişancı olmuştur.

²⁹⁵ Gökbilgin; Nişancı, s.299.

²⁹⁶ Ahmet Akgündüz; Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri (C. IV, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1992), s.23.

²⁹⁷ Akgündüz; a.g.y., C.IV, s.24.

Kanuni devrindeki birçok kanunnameyi düzenlemiştir. Bu nedenle kendisine Koca Nişancı ve Müfti-i Kanun unvanları verilmiştir. Onun kaleme aldığı kanunnameler çok az değişikliklerle yürürlükte kalmıştır.

Kanuni döneminde, Koca Nişancıdan sonra sırasıyla Eğri Abdi-zade Mehmet Çelebi, Ramazan-zade Yeşilce Mehmet Çelebi, Şaban Bey sırasıyla nişancılık yapmışlardır.

Bu yukarıda saydığımız nişancılar, özellikle eyalet kanunnamelerinin hazırlanmasında rol oynamışlardır. Bu kanunnamelerin hazırlanmasında Defter Emmini ve il yazıcısı olanlar da rol almışlardır. Ebussuud Efendi ve İbni Kemal, il yazıcısı olarak görev almış İslam alimlerindedir²⁹⁸.

Celalzade'nin hazırladığı kanunlar II. Selim döneminde de uygulanmıştır. Celalzade kanunları dışında II. Selim döneminde hazırlanan kanunnamelerde o dönemin nişancıları Boyalı Mehmed Çelebi ve Feridun Ahmet Bey etkili olmuştur²⁹⁹.

Ahmet Akgündüz, III. Murat devrinde kanunnamelerin hazırlanmasında müfti-i kanun olarak görev alan nişancıardan bahsederken onların başına Feridun Ahmet Bey'i yazmıştır. III. Murat döneminden kalma bazı kanunnameler onun tarafından hazırlandığı için Feridun Paşa Kanunnamesi adını taşımaktadır. Bir diğeri Muallim-zade Mahmud Çelebi, bir diğeri Murat Çelebi, Boyalı Mehmet Çelebi, Nişancı Hamza Paşa, Taci-zade Mehmet Çelebi, Sarhoş Abdi Efendilerdir. Bunlar içinde Nişancı Hamza Paşa, Celalzade'den sonra Osmanlı Kanunnamelerinin hazırlanmasında en çok hizmet eden nişancılardandır³⁰⁰.

Araştırmacının yukarıda değindiğimiz Celalzadeden sonra en çok kanun hazırlayan nişancının Hamza Paşa olduğu bilgisine Hadiye Tuncer'in yayınladığı

²⁹⁸ Akgündüz; a.g.y., C.IV, s.24-25.

²⁹⁹ Ahmet Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* (C. VII, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994), s.220-221.

³⁰⁰ Ahmet Akgündüz; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* (C. VIII, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1994), s.17-18.

kaynakta da ulaşmamız mümkün. Burada birçok kanun “Hamza Paşa Kanunu” adıyla anılmaktadır³⁰¹.

2.5. Osmanlı Devletinde Kanun Yapma Yetkisi

İslam devletlerinde tek kanun olarak kuran ve şeriat tanınıyordu. Bazı ayetlerin böyle bir uygulamaya yol açacak şekilde yorumlandıkları anlaşılmaktadır; “Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, işte onlar kafirlerdir” ve “Yakinen bilen bir millet için Allah’tan daha iyi hüküm veren kim vardır”³⁰².

Bir müslüman hükümdar, halife olsun, sultan olsun, kanun-yapıcı sıfatını alamıyordu. O ancak İslam kanununun, yani şeriatın gözeticisi ve koruyucusuydu. Dini alanda yeterliliği yoksa, şeriat üzerinde tefsirde bulunmak yetkisi dahi yoktu. Bu esaslar zamanla İslam devletlerinde yerleşmişti. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devletinin de şeriattan başka kanunu olmaması gerekmektedir³⁰³.

Yukarıda değindiğimiz şekilde hukuksal yapısını kurgulamış olsaydı, Osmanlı Devleti, bizim müfti-i kanun olarak nişancılarından hiç bahsetmememiz gerekcekti. Yine önceki bölümde değindiğimiz gibi I. Süleyman isminin önüne geçen “Kanuni” ünvanıyla anılıyor olmayacaktı. Osmanlı Devleti dinsel alan dışında büyük bir hukuk alanı yaratmıştır. Osmanlı padişahları zaman zaman İslam hukukuna sığınarak yapılan ve devleti ekonomik açıdan zaafa uğratan düzenlemeleri bile bozabilmişlerdir. Fatih’in yaptığı düzenlemeler buna örnektir. Ancak Fatih’i eleştirmekten korkan devrin yazarları eleştiri oklarını “Muhammed şeriatını bozdu” diyerek en yakınındaki devlet adamına Vezir Karamani Mehmet Paşa’ya yöneltmişlerdir³⁰⁴.

³⁰¹ Tuncer; Padişahlar Kanunnamesi, s.32-77.

³⁰² Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı Yay; Diyanet İşleri Başkanlığı (15. b., Ankara: 1988), s.114-115. Maide Suresi, ayet: 44-50.

³⁰³ Halil İnalcık; “Osmanlı Hukukuna Giriş, Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları” A. Ü. S.B. F. D (C. XII, No: 2, Ankara: S.B.F. Yayını, 1958), s.101.

³⁰⁴ Aşıkpaşaoğlu; a.g.y., s.170.

İslam devletlerinde zamanla şeriatın açık bıraktığı yollardan, dini hukuktan ayrı, örfi hukuk gelişmiştir. Bazen ele geçirilen ülkelerin idare yöntemlerinden de yararlanılmıştır³⁰⁵.

Osmanlılarda örf, dini hukuk haricinde sultanın iradesinden doğmuş olan kanunları karşılamaktadır³⁰⁶.

Yukarıda İslam hukukuna sınımlanarak yapılan düzenlemeleri değiştirdiğine değindiğimiz Fatih'i hukuk düzenleyicisi olarak Halil İnalçık, şöyle değerlendirmektedir; "Hudutsuz bir otorite tesisine muvaffak olan ve yalnız yerleşmiş adetler ve müesseseler değil şeriat karşısında da oldukça bağımsız hareket eden bu serbest fikirli Osmanlı hükümdarı (Fatih) örfi hukuk sahasını ziyadesiyle genişletmiş, kuvvetlendirmiştir. İslami geleneklere aykırı olarak kanunname tertip ve ilan etme cesaretini gösteren ve böylece haleflerine örnek olan ilk padişah odur"³⁰⁷.

Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı padişahlarının kanun yapmalarını işleyen makalesinde şunları yazmıştır; "Osmanlı padişahlarının kendilerine ayrılmış sahada, din kitaplarını karıştırmadan, kendi uzman devlet adamlarının tecrübelerinin ışığında şeriat kurallarından ayrı olarak kanun yapma hakları vardır"³⁰⁸.

İşte Osmanlı padişahlarının din alanı dışındaki sahada kanun yaparken danıştıkları ya da onun adına kanun yapan kurum ve kişilerin başında nişancılar önemli bir yer tutmuşlardır.

Ahmet Akgündüz'ün Osmanlı Kanunnamelerinde, Osmanlı Padişahlarının şeriat alanı dışındaki hukuksal düzenlemeleri peygamberin bazı sözlerine dayanılarak meşru kabul edilmiştir; "Ümmetim dalalet üzerinde ittifak etmez" hadisi bunlardan birisidir.

³⁰⁵ Taneri; *Kuruluş Döneminde Hükümdarlık*; s.194. Ayrıca Bak, İnalçık; *Örfi Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları*, s.103 vd. "Akla dayanarak hükümdarın koyduğu kurallara, siyaset-i sultani, yasag-i padişahi, ehl-i örf olarak " isim verilmiştir.

³⁰⁶ İnalçık; *Kanunname-i Sultani*, s.IX.

³⁰⁷ Halil İnalçık; "Osmanlılarda Raiyyet Rütumu" *Bellekten* (C. XXIII, Sayı: 92, Ankara: T.T.K.Y., 1959) s.575.

³⁰⁸ Ömer Lütfi Barkan; *Türkiye'de Sultanların Teşrii Sıfat ve Salahiyetleri ve Kanunnameleri* (İstanbul: İ. Ü. Hukuk Fak. Yayını. 1947) s.713.

Osmanlı hanedanı “Örfen ma’rûf olan şey, şer’an meşru kılınmış gibidir” ilkesine uyarak bir takım hukuksal düzenlemeler yapmışlardır³⁰⁹.

Osmanlı padişahları bu şeriat alanı dışındaki kanun yapma yetkilerini yeri geldiğinde rahatlıkla kullanmışlardır. Yukarıda değindiğimiz gibi bu konuda öncülük yapan Fatih olmuştur. Bu alanı en çok kullanan birisi Kanuni lakabını da alan I. Süleyman olacaktır. Yükselme döneminde Fatih ve I. Süleyman’ın kullandığı bu alanı, I. Selim’in de kullandığı anlaşılmaktadır³¹⁰.

Aydın Taneri Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş döneminde örf-i sultani hukukun kuvvetli bir şekilde devam ettiğini, şeriat hukukunun XVI.yy’dan itibaren devlete hakim olduğunu yazmıştır. Taneri’ye göre, örfi kanunlar bazı ilkeleri içermelidir: 1- Şeriatın dışında kalmış bir durum ortaya çıkmış olmalıdır, 2- Buna dair müslüman toplum içinde yaygın bir adet bulunmalıdır, 3- Hükümdarın iradesi buna uygun olmalıdır, 4- Bu hüküm İslam cemaatinin hayrına ve adalete uygun olmalıdır³¹¹.

Osmanlı padişahları kendilerini yalnızca siyasi bir otorite olarak görmemişlerdir. Örneğin, Kanuni ile ilgili belgelerde Zillullah yani Tanrının gölgesi unvanına rastlanmaktadır³¹². Bu bir anlamda Osmanlı padişahının kendisini dini alanda da otorite olarak gördüğünü göstermektedir. Bunun da, Osmanlı padişahlarının hukuksal düzenlemelerine dinsel bir zemin sağladığını düşünebiliriz.

Şimdi şeriat alanı dışında yapılmış hukuki düzenlemelerden birkaç örnek verelim³¹³;

³⁰⁹ Ahmet Akgündüz; **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri** (C. VI, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1993), s.83.

³¹⁰ A. S. Tveritinova; “Sovyetler Birliğinde Bulunan Türkçe Yazmalar Arasındaki Sultan ;I. Selim’in Kanunnamesinin İki Nüshası” **VII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri** (C. II, Ankara: T.T.K.Y., 1973), s.637.

³¹¹ Taneri; **Kuruluş Döneminde Hükümdarlık**, s.182.

³¹² Abdurrahman Güzel; “Kanuni Sultan Süleyman Han’ın Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Mektuplarından Bazılarının Muhteviyatı Hakkında” **XI. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler** (Cilt: III, Ankara: T.T.K.Y., 1994) s.1007.

³¹³ Tuncer; **Padişahlar Kanunnamesi**, s.36-37. “Görüldüğü gibi burada verilen konularla ilgili Kuranda ayet yoktur. Böyle olunca bu sorunlar padişahın iradesine dayanılarak ağırlığını nişancıların oluşturduğu tecrübeli devlet adamlarınca çözümlenmişlerdir.

“Hamza Paşa Kanunu: Bir kimse toprağını emanet olarak başka bir kimseye vermiş olsa, o da toprağı on yıldan fazla emaneten zapt etse, öşür ve resimlerini muntazaman sipahiye verse, asıl toprak sahibi on yıldan sonra toprağını almak istese, diğeri, on yıldan fazla zamandır öşür ve resmini sipahiye verdim diye dava açamaz. Zira emanet arazide zaman tanınmamıştır.”

Yine aynı yerden nişancı Hamza Paşa'nın yazdığı kanunlardan birisi: “Bir reayanın deftere yazılmamış oğulları başka bir yere de raiyyet yazılmamış olsalar, babaları kimin raiyyeti ise onlar da onun raiyyeti sayılırlar. Raiyyetin kardeşi de deftere yazılmamış olsa onun da ölen babası defterde kimin raiyyeti yazılmışsa o da onun raiyyeti olur. Raiyyetin azadlı kulu yani kölesi de madem ki başka yere raiyyet yazılmamıştır, bulunduğu vilayet yazılıncaya dek sahibine tabidir. Evli ise bennak resmi, bekarsa mücerred resmini sahibi kimin raiyyeti ise ona verir. Azad edilmiş köle de sonradan deftere yazılmamış bir reaya ise ondan vakıf eminleri raiyyet resmini almak için maliye tarafından hükmü şerif verilmiştir ve bu Hamza Paşa zamanında olmuştur”.

Kanun: “Reaya ölüp de yeri oğluna intikal ederse ve bu sırada sipahi-elinde benim tarafımdan verilmiş temessük (senet) olmadığına göre yeri sana veremem diyemez. Zira toprak babadan oğula parasız geçer ve senede lüzum yoktur”.

Kanun: “Bir sancaktaki defterde kovandan öşür yazılsa ve kovan kimin bahçesinde ise bal öşürü onun olur. Toprak sahibi bu durumda raiyyetten başka bir şey isteyemez. Fakat o sancaktaki kovanlar için defterde öşür yazılmayıpta resim yazılmışsa toprak sahibi kendi raiyyetinin ne kadar kovana olursa olsun toprağında bal yapsın yapmasın, o sancaktaki kaç kovana ne kadar akçe yazılmışsa o kadar resmini alır. Resim alınan kovan kimin toprağında bal yapmışsa öşürünü de o alır”.

Görüldüğü gibi nişancılar günlük hayatta ortaya çıkan ve dinsel alanın dışında kalan birçok küçük ayrıntıya kafa yormak ve bunlarla ilgili hukuksal düzenlemeleri de adalet çerçevesinde yapmakla yükümlü kılınmışlardır.

2.6. Nişancıların Diploması Görevleri

Nişancılar, gördükleri görevden dolayı Hariciye Nazırlığı görevini de üstlenmişlerdir³¹⁴.

Osmanlı Devletinin batı ile ilişkilerini Divan-ı Hümayun Tercümanları sağlamıştır. Cahit Bilim'e göre XVII.yy'ın sonlarına kadar Osmanlı Devleti girdiği her savaştan galip çıktığı için diploması konusuna fazla önem vermemiştir. Hatta 1836'ya kadar devletin dış ilişkileriyle görevli Amedi ve Beylikçi Odalarının bağlı olduğu reisül küttab divan üyesi bile değildi ve "erkan-ı devlet" yerine "rical-i devlet" sayılırdı. Hatta reisülküttab divanda söz hakkına sahip değildi ve divanda sedirde değil yerde otururlardı³¹⁵. Bilindiği gibi reisülküttab uzun süre nişancının maiyeti olarak görev almıştır. Bu başlık altında ayrıntıya girmeden nişancı üzerinden diplomatik ilişkileri incelemeye çalışacağız.

Cahit Bilim'in aktardığına göre, Osmanlı Devleti İslam geleneğinin etkisi ile yabancı dil öğrenmeye önem vermemiştir. Kuruluş ve yükselme dönemlerinde Osmanlı padişahı ve sadrazamları üstünlük duygusuyla yabancı elçileri küçümsemişlerdir. Ancak yabancı devletlerle yapılan görüşmelerde, imzalanan anlaşmalarda, dışarıya gönderilen elçilerin yanında tercümanlar gerekmiştir. Osmanlılarda tercümanlığın XIV.yy ortalarında başladığı düşünülmektedir. Osmanlı Devleti, önce hristiyan tercümanlar kullanılmış, sonra XVI.yy başlarından itibaren hristiyan iken müslümanlığı seçmiş kişiler tercüman yapılmış, XVI.yy ortalarından itibaren yabancı dil bilen Osmanlı Rumları bu işle görevlendirilmiştir³¹⁶.

Bazı araştırmacıların nişancının üç dilde, Türkçe, Slavca, Rumca yazılar hazırladığı ile ilgili görüşlerini Uzunçarşılı nakletmiştir³¹⁷.

³¹⁴ Danişmend; a.g.y., s.311.

³¹⁵ Cahit Bilim; "Tercüme Odası" O.T.A.M (sayı:1, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1990), s.30.

³¹⁶ Bilim; a.g.m., s.29-30.

³¹⁷ Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.226.

II. Bayezid zamanında Divanda Slavca bir yazı kaleme alınmış ve bu Ragusa Cumhuriyeti'ne gönderilmiştir. Yine Fatih İstanbul'u aldığıında, Galata'daki Cenevizlilere verilen bir imtiyaz belgesi Rumca olarak hazırlanmıştır³¹⁸.

Nişancı yabancı hükümdarlara gönderilecek name denilen mektupların müsveddelerini hazırlıyordu³¹⁹. Batı ile yapılan yazışmalarda hicri tarihin yanında, miladi tarih de kullanılmıştır³²⁰. XVI.yy'da Osmanlı Devleti, Macarlarla hem Latince hem de Sırpça yazışmalar yapmıştır³²¹.

Hammer'e göre Karamani Mehmet Paşa nişancı iken Fatih adına İran hükümdarına yazdığı değerli mektuplar sayesinde vezir-i azam olmuştur³²². Yine Yavuz Selim'in Şah İsmail'e gönderdiği Farsça mektubunu nişancısı Tacı-zade yazmıştır³²³. 1503 yılında aynı nişancı Mısır sultanına yazdığı namenin başarılı bulunmasından dolayı ödüllendirilmiştir³²⁴.

Dış ülkelerle yazışmalara zamanla nişancının emri altında olan reisülküttab da katılmıştır³²⁵. Bir süre yazışmalar hem nişancı hem de reisülküttab tarafından yerine getirilmiştir. Kanuni'nin İran Şahı Tahmasb'a gönderdiği tehdit mektubunu nişancı Celal-zade kaleme alırken, aynı dönemde sadrazamın Mekke Şerifine gönderdiği mektubu reisülküttab yazmıştır³²⁶.

Osmanlı katipleri, Katiban-ı Ahkam'ı Divan ve Katiban-ı Hazine-i Amire olarak iki kısma ayrılmakta idi. Bunlardan Katiban-ı Ahkam-ı Divan, reisülküttab aracılığı ile nişancıya bağlı idi. Katiban-ı Ahkam-ı Divan katiplerinin bir görevi de hariciye işleri ile meşgul olmaları³²⁷.

³¹⁸ y. a.g.y., s.226.

³¹⁹ Sertoğlu; Osmanlı Türklerinde Tuğra, s.16.

³²⁰ Şakiroğlu; a.g.m., s.1564.

³²¹ George hazai; "XIV Yüzyıl Sonlarında Macar Türk Diplomatik İlişkileri Üzerine" VII Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler (C. II, Ankara: T.T.K.Y.; 1973), s.596 vd.

³²² Hammer; a.g.y., c. I, s. 291.

³²³ y.a.g.y., C. I, s. 374.

³²⁴ Gökbilgin; Edirne ve Paşa Livası, s.476.

³²⁵ Feridun Bey; Mecmua-i Münşeati Feridun Bey (C. I, İstanbul: 1275), s.526. Sencer; a.g.y., s.48.

Halaçoğlu; a.g.y., s. 19.

³²⁶ Feridun Bey; a.g.y.,C. II, s. 106.

³²⁷ Girgin, a.g.y., s.17-18.

Ali Akyıldız'a göre reisülküttabların harici işlerle bizzat ilgilenmeye başlaması Rami Mehmet Paşa'nın Karlofça Anlaşmasında gösterdiği başarıdan sonra olmuştur. reisülküttaba bağlı dört kalem vardı: Beylik (divan), Tahvil (nişan), Rüüs ve Amedi. Amedçi yabancı elçilerle yazışmaları yapar, konuşmaları zapteder, reisülküttaba bağlı gelirleri toplardı³²⁸.

Kemal Girgin'de benzer görüşleri ileri sürmüştür. En başta nişancı onun altında reisülküttab şu kalemleri yönetmişlerdir; Beylik, Tahvil, Rüüs, Amedi. Hariciye işleri Beylikçi ve Amedi kalemlerinin elindeydi. Beylikçi, devletin yabancı devletlerle ilgili kayıtlarını tutardı. Amedçi ise yabancı devletlerle yapılan görüşmelerin tutanaklarını tutardı. Yazışma ve belgeleri toplardı³²⁹.

Küçük Kaynarca anlaşması ile ilgili görüşmelere üye olarak hem nişancı Resmî Ahmet Efendi, hem de reisülküttab İbrahim Muhip Efendi birlikte katılmışlardır³³⁰.

Divan-ı Hümayunda elçilerin karşılanmasında nişancı da hazır bulunanlar arasındadır. Elçi Divan-ı Hümayuna arz ve ulufe günlerinde götürülmektedir. Elçi, Divan-ı Hümayuna geldikten sonra vezir-i azam hazretlerinin eteğini öper, Nişancı Paşanın oturduğu sofanın Divanhane canibine otururdu³³¹.

Elçi şayet hristiyan elçisi ise iskemle üzerinde otururdu. Nişancı sofasına oturmak ehli islam elçilerine mahsustur³³².

Zamanla nişancı dış ilişkilerden çekilmiş ve yerini reisülküttab almıştır. Zıştovi Anlaşması için yapılan görüşmelere gönderilen Osmanlı heyetinin başında reisülküttab bulunmaktadır³³³.

³²⁸ Ali Akyıldız; *Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1993), s.71.

³²⁹ Girgin; a.g.y., s.16.

³³⁰ Reşat Ekrem; *Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi* (İstanbul: Türkiye Matbaası, 1934), s.102.

³³¹ *Tevkii Kanunnamesi*, s.513.

³³² *Tevkii Kanunnamesi*, s. 513.

³³³ Mustafa Nuri Paşa; a.g.y., s. 193.

1791'de yayınlanan bir Hatt-ı Hümayun Rus elçileri ile reisülküttabın ilişki kurması ile ilgilidir³³⁴.

1790'larda yayınlanan bir Hatt-ı Hümayunda, boğazdan sarayın önünden Frenk gemicilerinin sabaha karşı türkü çağırarak geçtiği, bunun rahatsızlık yarattığı bildirilmekte, reisülküttabın elçilere ve Frenklere tenbih eylemesi bir daha böyle terbiyesizlik yapmalarının engellenmesi istenmektedir³³⁵.

Görüldüğü gibi 1774 yılında Küçük Kaynarca Anlaşmasına nişancı ve reisül küttab birlikte katılmışlar ancak daha sonra yapılan Zıstovi görüşmelerine reisülküttab katılmıştır. Ve yine yukarıda değindiğimiz gibi Karlofça anlaşmasında reisülküttab Rami Mehmet Paşa başarılı bulunmuş ve bu tarihten itibaren dışişleri bizzat reisül küttablara bırakılmıştır.

Reisülküttabın ağırlık kazanması yavaşça gerçekleşen bir olaydır. 1654'lü yıllarda, sadrazam saraydan kopup Bab-ı Ali'ye taşınmış ve nişancı artık ağırlığını yitirirken onun yerini reisülküttab almıştır³³⁶.

2.7. Nişancının Protokoldeki Yeri ve Unvanları

Fatih'in yayınladığı Kanunnameye göre Divan-ı Hümayunda Sadr'da oturmak, vezirler, kazaskerler ve defterdarlarla birlikte nişancının hakkıdır. Bu duruma göre nişancı Divan-ı Hümayun'un dört büyük görevinden biridir³³⁷.

"Nişancı, Vezirlik ya da Beylerbeylik rütbeleri ile nişancılık yapıyorsa, defterdarlardan üstün kabul edilmektedir. Eğer rütbesi daha düşük ise, Sancakbeyi rütbesinde ise defterdarlar nişancıdan üstün sayılmaktadır"³³⁸.

Bir başka kanunnamede, Tevkii Kanunnamesinde şunlar yazıyor; "(Nişancıların) eğer vezirlikleri varsa vezirler silkine dahil olur hükümlerini öyle verirler. Eğer Rumeli

³³⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hattı Hümayun, Numara: 10811.

³³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Hattı Hümayun, Numara: 9461.

³³⁶ Girgin; a.g.y., s.14-15. Akyıldız; a.g.y., s.71.

³³⁷ Özcan; Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi, s.33.

³³⁸ y. a.g.y., s.33.

Beyliği rütbesinde iseler, kendilerinden kıdemli beylerbeyleri hariç diğer tüm beylerbeylerine ve kazasker efendilere göre kıdemli sayılırlar. Beylerbeyi rütbesi ile Divan-ı Hümayun'a girip çıktıkça, Vezirler ile birlikte girip çıkar, fakat arza giremezlerdi. Vezirler arza gittikte o reisülküttab'ın tahtasında otururdu. Vezirler arzdan gelince o Divanhane kapısının sağ tarafında selama çıkar, vezirlerin arkalarından divanhaneye girer yerine otururdu. Eğer beylerbeylik rütbesi yoksa sade nişancı, ümera payesindedir. (Nişancı Bey) diye çağırılır. Divan-ı Hümayuna tarik-ı ümera üzere girerler. Ama taht kadılarına üstünlükleri vardır. Vezir-i Azamın yanına gitmeleri için özel bir zaman yoktur. Ancak önceden haber vermeleri adettir³³⁹.

Aynı yerde, resmi kıyafet alarak, divan hocaları gibi mecveze ve sof üst, lokmalı kutni iç kaftanı giydikleri yazmaktadır. Atlarına ise orta aba ve orta rahat vururlardı³⁴⁰.

Nişancılar sade nişancı olarak atanabildikleri gibi vezirliğe kadar olan çeşitli rütbelerde de atanabiliyorlardı. Örneğin, Cengiz Orhonlu'nun yayınladığı bir belgede Nişancı Hamza Paşanın Rumeli Beylerbeyliği unvanı ile nişancılık yaptığı anlaşılmaktadır. Yine sadrazam kethüdalarından Mehmet Kethüda Rumeli payesiyle nişancı yapılmıştır³⁴¹.

Fatih Kanunnamesi'nde rütbe sırasına göre defterdar nişancıdan üstün idi. Ancak daha sonra yaşanan bir olay bu durumda değişiklik meydana getirmiştir. Ünlü nişancı Celal-zade zamanında onun emrinde çalışan Nevbaharzade, bir gün defterdarlığa atanır. Böylece ortaya ilginç bir durum çıkmıştır. Nevbaharzade, eski şefi olan Celal-zade'den üste çıkmıştır. Bunu kabul etmeyen Nevbaharzade'nin bu tavrı üzerine yaşça büyük olan nişancının defterdardan üstte olması kabul edilmiştir. İleride nişancılara bazen vezirlik, bazen de Rumeli Beylerbeyliği payesi verilmiş ve bu durumlarda Divan-ı Hümayun'daki yeri daha da yükselmiştir. Ancak nişancılar vezir değillerse arza kabul edilmemişler, buna karşılık önceden haber vermek koşuluyla her zaman vezir-i azamla görüşebilmişlerdir³⁴².

³³⁹ Tevkii Kanunnamesi, s. 516.

³⁴⁰ Tevkii Kanunnamesi, s.516.

³⁴¹ Cengiz Orhonlu; *Telhisler*, s.37. dip not: 2. Defterdar Sarı Mehmet Paşa; *Zübde-i Vekaiyat* Haz: Abdulkadir Özcan (Ankara: T.T.K.Y., 1995), s.526.

³⁴² Mumcu; a.g.y., s.48. ayrıca dip not: 68. Ayrıca İpşirli; a.g.y., s.174. Hammer; a.g.y., C.II, s.90-91.

Daha sonraki dönemlerde nişancılığa getirilenlerden bazıları, nişancılığın önemini yitirmesine koşturarak düşük rütbelerle nişancılığa getirilmiştir. Zübde-i Vekayiat'ta Ebubekir Efendi'nin "Efendilik ile Tevkii hizmetine" getirildiğini yazmaktadır³⁴³.

Rütbeleri en çok artan nişancılardan birisi Karamani Mehmet Paşadır. Karamani Mehmet Paşa müderrislikten nişancı olmuş, 10 ay sonra vezirlik rütbesini almış ve vezir rütbesi ile nişancılık görevini uzun süre sadrazam oluncaya kadar sürdürmüştür³⁴⁴.

Rütbe bakımından hızlı yükselenlerden bir diğeri ise Taci-zade Cafer Çelebi'dir. II. Bayezid ulemadan irfan sahibi ve münşi bir kişinin tuğra hizmetine getirilmesini devlet erkanına emretmiş, onlar da ittifakla Cafer Çelebi'yi seçmişlerdi. Bundan sonra Cafer Çelebi, zeka ve iktidarı ile, Bayezid'in teveccühünü kazanmış, Arap ve Acem yazışmalarında kalem erkanının tutar eli olmuştur. Cafer Çelebi'ye paşalık unvanı da verilmiş, teşrifatta sağ tarafta oturmasına ve seferde vezirler gibi otağ kurmasına izin verilmiştir³⁴⁵.

Esad Efendi'nin Osmanlılarda Töre ve Törenler isimli kitabında "Ulufe Çıkarılması Sırasında, Eğer Hıristiyan Devlet Elçilerinden Biri Varsa Yapılacak Tören" başlığı altında şunlar yazmaktadır: "... Sadrazam Kubbe-i hümayun özüne gelir. Önce sağ yanda duran kazaskerlere selam verilir, duacı çavuş selam alır. Sonra sol yanda duran defterdarlar, tevkii, defter emini, teşrifatçı efendilere de selam vererek kubbe-i hümayuna girer. İçeride makamına oturduktan sonra kubbe vezirlerine, kazaskerlere, defterdarlara ve nişancı efendiye rütbelerine göre iltifat buyurur. Eğer mevsim yaz ise sakabaşı helvahaneden güzel kokulu şerbet, kış ise yine güzel kokulu macun getirir. Sadrazam biraz yedikten sonra taşra hazinedarbaşı, hazine kapısı mum mührünü ve hayme mehterbaşı kubbe-i hümayun hazinesi mum mührünü getirirler... Eski divanhane önünde "feth-i şerif" okunması tamamlanınca, sadrazam saraya girerken Orta Kapıda bekletilen elçinin içeriye alınması için haber gider. ... elçiyi orta kapıdan içeri

³⁴³ Sarı Mehmet Paşa; Zübde-i Vekayiat, s.766.

³⁴⁴ Gökbilgin; Nişancı, s.300.

³⁴⁵ Tayyip Gökbilgin; "Cafer Çelebi" İslam Ansiklopedisi (İstanbul: M.E. B.Y., 1945), s.8.

alırlar. İlk selam taşına gelince kul kethüdası ağa yeniçerileri selamlar. Selamı alan yeniçeriler yemek için koşarlar... Elçinin adamları, darüssade ağasının misafir odaları yakınına çekilen perde arkasına hazırlanan yemeklere giderler. Elçinin divanhaneye yaklaştığı teşrifatçı efendi aracılığıyla sadrazama haber verilir. Kapıcılar kethüdası ve Çavuşbaşı birbirlerini selamlar. Sonra elçinin önünce divanhane kapısına gelip içeri girerler. Elçi, nişancı efendinin alt yanına koyulan iskemleye oturur. Teşrifatçı efendi durumu sadrazama bildirince, sadrazam divit odasından divanhaneye gelip makamına oturur... Elçiye divan tercümanı aracılığıyla hoş geldiniz denilir. Reisül küttab efendi telhis kesesini getirip sadrazamın önüne koyar... aylık ödenmesini belirten telhis sadrazamın önünde açılır. Sadrazama sunduklarında, alıp bakar ve tekrar bağlamak için reisülküttab efendiye verir. Telhis reisülküttaba, padişahın mührüyle mühürlenmesi için verilir³⁴⁶.

Yusuf Halaçoğlu nişancıların, sancakbeyi, beylerbeyi, vezir gibi unvanlar kullanmadıklarında Hacegan-ı Divan-ı Humayun unvanını kullandıklarını yazmaktadır. Defterdar, nişancı, reisülküttab birinci sınıf hacegan sayılırlardı. Nişancıların 18. yüzyıldan itibaren tayinleri bir yıl için yapılmıştır³⁴⁷.

Hammer'in verdiği bilgiye göre Divan-ı Hümayunda vezir-i azam kendisine ayrılan mindere otururdu. Sağına; vezirler ve kazaskerler, soluna defterdarlarla, nişancıları alırdı. İlk zamanlarda nişancının maiyetinde olan reisülküttab minder kenarında bulunurdu³⁴⁸.

Vezir rütbesi ile nişancı iken tutuklanan Mehmet Paşa rütbeleri alınarak, beylerbeyi rütbesi ile Selanik muhafazasına tayin edilir³⁴⁹.

Hammer'e göre divanda nişancı Mehmet Paşa Mekke ve Medine'nin alınmasının padişahın şanını arttıracığını söyler. Onun bu görüşlerini beğenen Yavuz

³⁴⁶ Esad Efendi; *Osmanlılarda Töre ve Törenler* Yay: Yavuz Ercan, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Yayını, 1979), s.76 vd.

³⁴⁷ Halaçoğlu; a.g.y., s.24. Koçibey; a.g.y., s.105.

³⁴⁸ Hammer; a.g.y., C.I, s.283.

³⁴⁹ Mehmet Paşa; *Zübde-i Vekayiat*, s.45 ve s.547.

Selim nişancı Mehmet Paşa'ya vezirlik payesi verir. Tevazu gösterip vezirlik payesini almak istemeyen nişancı Mehmet'i döverek vezirliği kabule ikna etmek ister³⁵⁰.

Mehmet Süreyya'nın verdiği bilgiye göre yukarıda değindiğimiz Cafer Çelebi zamanında nişancıların itibar kazanıp paşa ünvanını almaları sırasında nişancılar kademce önceden altlarında oldukları defterdarın önüne geçmişlerdir³⁵¹. Fakat bu durum sonradan değişmiştir. XVII. Yüzyıla ait Süheyl Ünver'in yayınladığı bir layihada şöyle yazmaktadır: "Başdefterdardan aşağıda nişancı vardır. Rumeli defterdarı Hasan Efendi'dir. Hasan Efendi cümle divan katiplerinin başıdır."³⁵².

Hammer'e göre Kanuni devrinde, mülki ve askeri büyük mansıpların hepsi cellat için adam yetiştirmiştir. Nişancılar müstesna olmak üzere³⁵³. Hammer'in verdiği bilgiye göre kanuni devrinde cellata adam vermeyen nişancılık kurumunun sonradan cellat için adam yetiştirdiği görülmektedir. 1791'de yayınlanan bir Hattı Hümayunla Eflak seraskeri Mahmut Paşa'nın fazla para istemesine neden olan ve zimmetine para geçiren Tevkii Abdullah'ın katli emredilmiştir. Ve bunun memurların "kaide-i devlete muhalefet etmemeleri" için yapılması gerektiği bildirilmiştir³⁵⁴.

Osmanlı bürokrasisinde görevlilere saygı içeren belli sözler yazılarak hitap edilirdi. Elkab denilen bu resmi yazışmalardaki sesleniş nişancı ve defterdarın aynı idi³⁵⁵.

Osmanlı tarihinde sadrazamlığa kadar yükselen nişancılarından birisi de nişancı Elmas Mehmet Paşa'dır. 1 Mayıs 1695 tarihinde Sadrazam olmuştur³⁵⁶.

³⁵⁰ Hammer; a.g.y., C. I, s.392.

³⁵¹ Mehmet Süreyya; *Sicil-i Osmani* Yay: Mustafa Keskin (C. II, İstanbul: Sebil Yayınevi, 1996), s.74.

³⁵² A. Süheyl Ünver; "XVII. Yüzyıl Sonunda Padişaha Bir Layiha" *Belleten* (C.33, Sayı: 129, Ankara: T.T.K.Y., 1969), s.32.

³⁵³ Hammer; a.g.y., C. II, s.101.

³⁵⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi; *Hatt-ı Hümayun Numara: 11302*.

³⁵⁵ Feridun Bey; a.g.y., C.I, s.9. Özcan; *Fatih'in Kanunnamesi*, s.33.

³⁵⁶ Cengiz Orhonlu; "Mehmet Paşa (Elmas)" *İslam Ansiklopedisi* (C. VII, İstanbul: Maarif Vekaleti Yayını, 1957)), s.583 vd.

Sadrazamlığa yükselen bir başka nişancı Hamza Hamit Paşa'dır. 1763 yılında Koca Ragıp Paşanın ölümü üzerine sadrazam olur. Ancak sadrazamlığı pek başarılı görülmediğinden 7 ay sonra görevinden alınmıştır³⁵⁷.

1740 yılında nişancı Hacı Ahmet Paşa sadrazam yapılmıştır. Onun sadrazamlığından önce İstanbul karışıktır. Halk dükkanları yağmalamaktadır. Onun sadrazamlığı ile denetim yeniden sağlanmıştır³⁵⁸.

Nişancılıktan yükselen bir başka kişi de Tevkii Abdurrahman Paşa'dır. Tevkii Abdurrahman Paşa sadaret kaymakamlığına getirilince yerine Çuhadarlıktan Rumeli payesiyle İsmail Ağa getirilmiştir³⁵⁹.

Ordu Edirne'ye giderken vezir-i azam Ahmet Paşa yolda ölür. O ölünce vezir rütbesi ile nişancılık yapmakta olan nişancı Mehmet Paşa vezir-i azamın görevlerini üstlenir³⁶⁰.

Nişancılık görevinin vekaleten verildiği de olmuştur³⁶¹.

Nişancılar değindiğimiz gibi, vezir rütbesinde değil iseler arz günleri padişahın huzuruna çıkamazlardı. Yalnız nişancılığa tayin edildiklerinde bir defa olmak üzere padişah huzuruna girip tayinlerinden dolayı teşekkür ederlerdi³⁶².

2.8. Nişancıların Gelirleri

Tevkii Abdurrahman Paşa nişancıların gelirini şöyle bildirmektedir."Ve hasları dahi dört yükten ziyadece olur"³⁶³.

³⁵⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; "Hamza Hamid Paşa" İslam Ansiklopedisi, (C. V, İstanbul: M.E.B.Y., 1950), s.205-206.

³⁵⁸ Shaw; a.g.y., C. I, s.333.

³⁵⁹ Sarı Mehmet Paşa; Zübde-i Vekaiyat, s.90.

³⁶⁰ Sarı Mehmet Paşa; Zübde-i Vekaiyat, s.75.

³⁶¹ Mehmet Süreyya; a.g.y, C. III, s.589.

³⁶² Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.217.

³⁶³ Tevkii Kanunnamesi; s.516. Gökbilgin; Nişancı, s.301.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı XVI. Yüzyılda nişancıların haslarının en aşağı düzeyde olduğunu yazmaktadır. Kanuni devrinde vefat eden Seyit Bey'in yerine nişancı olan Celal-zade, önceleri hasların en düşük rakamı olan senelik yüz seksen bin akçe ile görevlendirilmiştir. Mesleğinde gösterdiği başarılarından dolayı Celal-zade'ye sonradan üçyüz bin akçe gelir bağlanmıştır. Nişancıların haslarından başka bu hizmetlerinden de çeşitli gelirleri vardı. XVI. yüzyılda Eflak, Boğdan Voyvodalıklarıyla Erdel Krallığının tevcihinde nişancıya üçyüz, reisülkütaba ikiyüz ve divan katiplerine elli sikke flori verilmesi gerekiyordu. Yine aynı yüzyılda nişancılar kendi dairelerinde tahrir olunan şikayet hükümlerinden resim almışlardır³⁶⁴.

Mithat Sertoğlu'da nişancılara, beylerbeylik, vezirlik ve has derecesinde dirlikler verildiğini yazmaktadır³⁶⁵.

Fatih kanunnamesine göre nişancıların oğulları 45 akçe ile müteferrika yapılmakta idiler³⁶⁶.

Elmas Mehmet Paşa'nın kayırması ile sadaret kethüdalığından vezir rütbesi ile nişancı yapılan vezir Mehmet Paşa kendisine hak ettiğinden fazla gelir yazmış ve bunun üzerine tutuklanarak mallarına el konmuştur³⁶⁷. Benzer bir olay XVI. yüzyılın sonunda reisülkütab Hamza Beyin başına gelmiştir. Görevini ustalıkla yapan bir divan görevlisi olmasına karşın kendisine hak ettiğinden fazla, dört yüz bin akçelik haslar yazmıştır. Bu nedenle görevden alınmıştır. Mallarına el konmuştur. Konağındaki görevli hizmetkarları dağıtılarak tımara çıkarılmıştır³⁶⁸.

Nişancılar yazdıkları ve padişaha sundukları güzel yazılardan, şiirlerden dolayı da padişahlardan ödül almışlardır. Celal-zadenin padişaha sunduğu kasidelerden dolayı aldığı ödüller 27 yük akçeye yükselmiştir³⁶⁹.

³⁶⁴ Uzunçarşılı; *Merkez Teşkilatı*, s.221.

³⁶⁵ Mithat Sertoğlu; "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri" VI. *Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler* (Ankara: T.T.K.Y., 1967), s.288.

³⁶⁶ Özcan; *Fatih'in Teşkilat Kanunnamesi*, s.39. İpşirli vd.; a.g.y., s.174.

³⁶⁷ Sarı Mehmet Paşa; *Zübde-i Vekayiat*, s.537.

³⁶⁸ Selaniki Mustafa; *Tarih-i Selaniki* Yay: Mehmet İpşirli (İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay., 1989), s.179.

³⁶⁹ M. Tayyip Gökbilgin; "Celal-zade" *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: M.E. B. Y., 1945), s.62.

2.9. Nişancılar Kimlerden Seçilirlerdi

Nişancılık görevi genelde yazmaya ve araştırmaya dayandığından bu göreve genellikle ilmiye sınıfına mensub olanlar arasından atama yapılmıştır. Ancak bu göreve gelenlerin ilmiye sınıfı ile bağları koparılmış ve şeyhülislamla organik ilişkileri kesilmiştir³⁷⁰.

Fatih'in ünlü veziri ve nişancısı Karamani Mehmet Paşa da ilmeye kökenlidir. Konya'da eğitim görmüş, Mahmut Paşa'nın yanında tahsiline devam etmiştir. Mahmut Paşa'nın medresesinde müderris olmuş ve onun tavsiyesi ile 1464 yılında nişancı yapılmıştır³⁷¹.

"Sahn müderrislerine nişancılık verilmesi dahi kanunumdur" diye yazan Fatih Kanunnamesi'nde bir önceki bölümü şöyle yazmaktadır; "Ve nişancılık, dahil ve sahn müderrislerinin yoludur. Ve mal defterdarlığından nişancı olsa evvel beylerbeylik hükmü ile olur. Reisülküttab nişancı olsa sancak hükmü ile olur"³⁷². Buradan anlaşıldığına göre dahil ve sahn müderrisleri, mal defterdarları, reisülküttab nişancı olabilmektedir.

Mehmet İpşirli ve arkadaşlarının çıkardığı eserde şöyle yazmaktadır; "başlangıçta nişancılar ilmiyeden tayin edilirken, daha sonraları kalem erbabı tercih edilmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren nişancılık mesleği daha belirgin bir kimlik edinmiştir. Divan kalemlerinden yetişenler önce reisülküttab sonra nişancı olmuşlardır. Ancak uygun bir aday olmaması durumunda müderrisler arasından tayin de yapılmıştır³⁷³.

Ahmet Mumcu nişancının seçildiği kaynak hakkında şunları yazmaktadır; "Önce görevleri nedeniyle nişancıları ulema, daha sonra iyi yetişmiş katipler arasından seçmek gerekmiştir. Şurasını hemen belirtelim ki, ulemadan seçildiği zaman bile o, artık ulema sınıfı içinde görülmez; o, merkez bürokrasisinin şefi olduğu için atanmasına

³⁷⁰ Karatepe; a.g.y., s.121.

³⁷¹ Tekindağ; a.g. m., s.588.

³⁷² Özcan; Fatih Kanunnamesi., s.34-39.

şeyhülislam ya da kadıasker karışamaz. Onun ulemadan olması, bürokrasinin başına “ulemadan biri”ni getirmek endişesinden çıkmamış, bilgili ve yetenekli birisini bürokrasinin başına getirme düşüncesinden doğmuştur. İleride katipler arasından seçilince, onun ulemalık formasyonu da iyice ortadan kalkmıştır³⁷⁴.

Yusuf Halaçoğlu’da XVI. yüzyılın başlarına kadar ilmiye sınıfı içinden ve kalemi kuvvetli olanlar arasından seçildiklerini yazıyor³⁷⁵.

Nişancılığı döneminde, defterdarın önüne geçirerek değerini arttıran Tacî-zade Cafer Çelebi; meşhur ilim adamlarından tahsil görmüş, bazı medreselerde ders vermek suretiyle ilmini herkese tanıtmış, II. Bayezid tarafından Mahmut Paşa medresesine müderris yapılmıştır. Buradan da nişancılığa geçmiştir³⁷⁶.

Aynı Tacî-zade hakkında, Koca Nişancı Celal-zade, Selim-name adlı eserinde övücü sözler söylemiştir. Celal zade, Tacî-zade’yi şöyle övmektedir; “inşa cevherleri hazinesi, imla incisi defnesi, icazlı anlamlar ifadesinin olgun üstadı, büyüleyici hayaller bulmakta faziletliğin büyük hocası, şiir ve kaside sanatlarında zamanın Sahban ve edebi sanatlar sembolü Hassan’ı idi... Gerçekte, manzum ve mensur sözleri, hakikat prensipli parlak inciler olup, Tacî-zade diye tanınmış olup, yüce isimleri Cafer olup, gerçekte olgunluk ve üstünlüklerde şerefli idiler. Gerçekten olgunluk ve faziletlerde şanlı idiler. Nadir ve edebi düzyazıları (inşa) ve eserleri Osmanlı ülkelerinde bulunup, iyi ve olgunlar arasında sayılırdı”³⁷⁷. Görüldüğü gibi kendisi de bir nişancı olan Celal-zade, Tacî-zade’yi, imlası, yazısı, yazılarında kurguladığı hayalleri, düzyazısındaki olgunluğu, şiir ve kasidelerinin güzelliği ile övmüştür. Bu anlatımlar, nişancılarda aranan yazı ve anlatım güzelliği ilkeleriyle fazlası ile buluşmuştur.

Tacî-zade’nin yazı ve anlatım güzelliği hakkında bunları yazan Celal-zade de bu alanda mahir bir kişidir. Uzunçarşılı’nın yazdığına göre, Celal-zade, sahn medresesinde danışmendliğe kadar yükselmiş, divani yazıdaki yeteneklerinden dolayı vezir-i azam

³⁷³ Mehmet İpşirli ve diğerleri; a.g.y., s.174.

³⁷⁴ Mumcu; a.g.y., s.47-48.

³⁷⁵ Halaçoğlu; a.g.y., s.18.

³⁷⁶ Gökbilgin; “Cafer Çelebi”, s.8.

³⁷⁷ Celal-zade Mustafa; Selim-name Yay: Ahmet Uğur, I. b., İstanbul: M.E.B.Y., 1997), s.526.

Piri Mehmet Paşa ve nişancı Seydi Beyin gözetiminde Divan-ı hümayun katipliğine alınmıştır. 1525'ten itibaren 10 sene reisülküttablık yapmış 1534'te nişancı olmuştur³⁷⁸.

Değişik kökenli bir nişancı Elmas Mehmet Paşa'dır. Hazine dairesine girmiş, silahdarlık ve Hazine Kethüdalığı yapmış, sonra nişancı olmuştur³⁷⁹.

IV. Mehmet döneminde devrin tarihini yazan vakanüvis Abdi Paşa sonradan nişancılık görevine getirilmiştir³⁸⁰.

Peçevi'nin yazdığına göre, II. Selim döneminde harem oğlanları hocası Firuz Bey nişancı yapılırdı. Düz yazı (inşa) sanatında usta olmayan ve çok içen Firuz Bey emrindeki katipler bir gün oyun oynarlar. Padişah buyrukları arasına küfür dolu bir kağıt koyarlar. Firuz Bey kontrol etmeden buna tuğra çekince katipler bunu sadrazama götürürler. Firuz Bey emekli maaşı bağlanarak işten atılır³⁸¹.

Nişancılar, XVI. yüzyıl başlarına kadar ilmiye sınıfı arasından ve inşa yani kalem kuvvetli olanlar arasından seçilirdi. Değindiğimiz gibi Fatih Kanunnamesi'nde dahil ve sahn-ı seman müderrislerinden nişancı olması gerektiği belirtilmişti. Arap ulemasından Cezeri'nin küçük oğlu Mehmet-i Asgar, Mısır'dan Osmanlı hizmetine geldiği zaman inşadaki yeteneğinden dolayı nişancı yapılmıştır. XVI. yüzyıl başlarından itibaren ulema yerine, divan kalemlerinden yetişmiş nişancılık yapabilecek reisülküttab varsa onlar nişancı yapılırlardı. Eğer yoksa ulemadan, müderrisler arasından seçilirdi. Görüldüğü gibi öncelik ulemadan kalemlere kaymıştır³⁸² Osmanlı devletinde XVIII. yüzyıldan itibaren bürokratlar kalemlerden yetişeceklerdir. Kalemlere aile ilişkileriyle, babadan oğula geçecekler ya da himaye ilişkileri bunda etkili olacaktır. Bürokrasi ile bağı olmayan bir kişi önemli bir devlet adamının himayesine girer onun takdirini kazanırsa devlet kalemlerinde yükselebilirdi³⁸³.

³⁷⁸ Uzunçarşılı; "Celal-zade Mustafa ve Salih Çelebiler", s.392-393.

³⁷⁹ Orhonlu; "Mehmet Paşa Elmas", s.583 vd.

³⁸⁰ C. L. Huart; "Abdi Paşa" *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Maarif Vekaleti Yayını, 1940), s.26.

³⁸¹ Peçevi; a.g.y., s.315.

³⁸² Uzunçarşılı; *Merkez Teşkilatı*, s.215.

³⁸³ Carter V. Findley; *Kalemlieden Mülkiye'ye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi* Çev: Gül Çağalı Güven, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), s.48-52.

2.10. Paye Olarak Nişancılık

Nişancılık zaman zaman bir unvan, bir paye olarak kullanılmıştır. Bazı uluslar arası ilişkilerde elçilere nişancılık ünvanı verilerek ilgili devlete görevle gönderilmişlerdir.

Aralık 1747'de Huttı Mustafa Efendi Nişancı payesi verilerek Avusturya'ya Orta Elçi olarak gönderilmiştir. Ayrıca Halil Hamid beye de nişancı payesi verilmiş Ruslarla anlaşma düzenleme görevi verilmiştir³⁸⁴.

Osmanlı devleti geçici elçi olarak gönderdiği kişilere dönüşlerinde geri almak üzere Nişancı payesi veriyordu. Genellikle orta elçiler Nişancı payesini alırlardı. Aynı şekilde geçici diplomasi görevleri ile yurt dışına gönderilen büyük elçiler ise Rumeli ya da Anadolu Beylerbeyliği payesi veriliyordu³⁸⁵.

İsmail Hami Danişmend nişancılığın belli bir tarihten sonra (1650) kuru bir unvan haline geldiğini ve bazı devlet adamlarını tatmin için rütbe gibi kullanılmaya başladığını yazmıştır³⁸⁶. Nişancılığın elçilere bir unvan olarak verildiğini İsmail Hakkı Uzunçarşılı da belirtmiştir³⁸⁷.

³⁸⁴ Mehmet Süreyya; *Sicil-i Osmani*, s.113 ve 307.

³⁸⁵ Hadiye Tuncer; *Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997), s.13-14.

³⁸⁶ Danişmend; a.g.y., s.313.

³⁸⁷ Uzunçarşılı; *Merkez Teşkilatı*, s.227.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

NİŞANCILIK KURUMUNUN SONA ERMESİ

1. TIMAR SİSTEMİNDEKİ DEĞİŞİKLİKLER

XVI. yy'ın sonlarına doğru geleneksel Osmanlı toprak düzeni bozulacaktır. Tımar görevlisi askeri sınıf üyeleri zamanla köylerde mal mülk edinmişlerdir. Bunlar zamanla sayımlara karşı çıkmışlardır. Sayımlara önce sınır boylarındaki sipahiler karşı çıkmıştır. 1591'lere gelindiğinde devlet bazı yerlerdeki tahrirlerin yapılmasından vazgeçmiştir. Bu tarihte, Kütahya, Hamid, Hüdavengidar, Koca-ili, Gelibolu, Vize, Kırkkilise, Sirem Sancakları il-yazıcılarına gönderilen ferman, tahrirden feragat edilip defterlerin başkente gönderilmesini emretmiştir. Anlaşıldığına göre, hem sipahiler toprağı kendilerine mülk edinmekte hem de reaya çeşitli yerlere kaçıp göç ederek toprağını bırakmaktadır. Sayımların yapılamadığı bu ortamda bazı kişiler imtiyazlı duruma gelmiştir. 1638-1644 yılları arasında Kemankeş Kara Mustafa Paşa devlet bütçesinin mali kaynaklarını ortaya çıkarmak için sayım yaptırmış ve bu sayımdan hoşnut olmayan ve dedikodu çıkaran imtiyaz sahiplerinin propagandası sonucu idam edilmiştir³⁸⁸.

XVII. yy'ın ikinci yarısından itibaren defterlerde genel tahrirler yapıldığına hiç rastlanmamıştır³⁸⁹.

Devlet zaman zaman tımar sistemini düzeltmeye çalışmış, Kemankeş Kara Mustafa Paşa, Köprülü Mehmet Paşa'nın denemeleri sonuçsuz kalmıştır. Bazı devlet görevlileri ise tımarları savaşçı sipahilere vermekten vazgeçmişler kendilerine kim bol hediye getirdiyse onlara tımar vermişlerdir. Bazen de devlet tımarları iltizama vermiş, köylüler de mültezimlerin insafına terkedilmişlerdir³⁹⁰.

³⁸⁸ Barkan; Hüdavengidar Livası, s.59-63.

³⁸⁹ Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.110.

³⁹⁰ Mehmet İpşirli ve diğerleri; a.g.y., s.242-244.

Halime Doğru nüfus sayımıyla ilgili makalesinde tahrirden niçin vazgeçildiğini şu şekilde açıklamıştır; “ Avrupa’da ateşli silahların kullanılması, savaş tekniğinin gelişmesi Avrupalıların başarısını arttırdı. Yeni tekniklere ayak uydurmakta güçlük çeken Osmanlı Devleti, olumsuzluklarla yüzyüze gelmeye başladı. Düşünülen önlemler arasında kapıkulu ocaklarının sayısını arttırmak ve onların kullandıkları geleneksel silahları ateşli silahlarla değiştirmek vardı. Nitekim bunu başarmak için maliyenin kaynakları seferber edildi... Tımarlı sipahi ise kapıkulu ocaklarına gösterilen özen sırasında ihmal edildiği için çağın savaşlarına göre adeta elverişsiz hale geldi. Yetkililer silah kuvveti olarak güçsüz kalan tımarlı sipahinin görevine karşılık tasarruf ettiği toprağın gelirini devlet bütçesine aktarmayı daha uygun buldular... Nakit sıkıntısı içinde olan devlet daha fazla vergi toplama çareleri düşündüğünden, toprak sayımı yapıp, çalışanların gerçek gelirini öğrenmek için zaman ayıramadı ³⁹¹.

Nişancıların önemli görevlerinden birisi tahrir görevi idi. Bu görevin özellikle XVII. yy’ın ikinci yarısından itibaren yerine getirilmediği görülmektedir. Bu nişancının görevinin bir kısmının ortadan kalktığını göstermektedir.

Önceleri tahrir işleri ile nişancıya bağlı olarak ilgilenen defter emini, sonraları nişancı önemini kaybedince onun önüne geçmiştir ³⁹². Bunun devlet işlerinin yani hükümet merkezinin Divan-ı hümayundan sadrazam konağına taşınmasıyla birlikte gerçekleştiği anlaşılmaktadır

2. REİSÜLKÜTTABLIĞIN NİŞANCILIK KURUMUNDAN AYRILMASI

Yusuf Halaçoğlu, padişah mektuplarının yazımı işinin XVI. yy’dan itibaren nişancıdan reisülküttaba geçtiğini yazmaktadır. Halaçoğlu’na göre nişancılar bu tarihten sonra sadece tuğra çekmekle meşgul olmuşlardır ³⁹³.

Yine Feridun Beyin Münşeat’ında da dış yazışmalarla Kanuni devrinden itibaren reisülküttabların da uğraşmaya başladıkları belirtilmektedir ³⁹⁴.

³⁹¹ Doğru; Toprak Yazımından Nüfus Sayımına Geçiş, s.241-242.

³⁹² Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.95-96.

³⁹³ Halaçoğlu; a.g.y., s.19.

Ali Akyıldız'da reisülküttabın öneminin artmasını şöyle dile getirmiştir. Reisülküttab divanda kalemlerin ve katiplerin başkanı olarak önceleri tevkii'nin emri altındaydı. XVIII. yy'dan itibaren önemi artmış ancak divan üyesi olamamıştır³⁹⁵.

Divanda nişancının emri altında olarak katiplerin başı durumunda olan reisülküttab sonraları önem kazanarak nişancının önüne geçecektir. Sonraları sadrazam ve kalemler saraydan ayrılıp sadrazam konağına taşınınca işlevsizleşen Divan-ı Hümayunda kalan nişancı önemini yitirecek, sadrazam konağına taşınan reisülküttab'ın ise önemi ve ağırlığı artacaktır. Sadrazamın saraydan kopup kendi konağı Bab-ı Ali'ye taşınması 1654'lü yıllarda olmuştur³⁹⁶.

Nişancının maiyyet memuru olan reisülküttab, XVII. yy'dan itibaren önem kazanacak ve vezir-i azamın maiyyeti haline gelecektir³⁹⁷.

Reisülküttab birden bire önem kazanıp nişancının önüne geçmeyecek bu zaman içerisinde yavaşça olacaktır. Bu olayın başlamasına yukarıda 1654'lü yılları vermiştik. İsmail Hami Danişmend ise bunun 1650'lerde yine yukarıdaki tarihe yaklaşık bir tarihte başladığını kabul etmektedir. Bu yıllarda reisülküttabın önemi görevlerinin devlet içindeki ağırlığı artacaktır. Fakat nişancının önüne geçmesi aniden olmayacak tedrici bir şekilde gerçekleşecektir³⁹⁸.

M. Tayyip Gökbilgin'e, göre nişancılar XVIII. yy. başlarında baş-defterdar ile aynı olan mevki rütbe ve derecelerini XIX. yy. başlarına kadar korudular. Ancak bu arada rütbe olarak yerlerini korumalarına karşın, görev anlamında önemlerini yitirdiler. Önemli görevlerini reisülküttaba bıraktılar³⁹⁹.

³⁹⁴ Feridun Münşeati, C. I, s.526.

³⁹⁵ Akyıldız; a.g.y., s.70.

³⁹⁶ Girgin; a.g.y., s.14-15.

³⁹⁷ Akyıldız; a.g.y., s.71.

³⁹⁸ Danişmend; a.g.y., s.312-313.

³⁹⁹ Gökbilgin; Nişancı, s.302.

Tevkii Kanunnamesi'nde de Kanun-u Reisülküttab Efendi başlığı altında verilen bilgilerde, görevleri arasında “nameleri tercüme ittirmek ve nameleri tesviye itmek cümle reisülküttab efendiye mahsustur” diye bilgi verilmektedir. Bu bize bu dönemde diplomasi görevinin nişancıdan reisülküttaba geçtiğini göstermektedir. “Kanun-u Nişancı” başlığını taşıyan bir önceki bölümde böyle bir diplomasi görevinden söz edilmemiştir. Ancak kanunnamedeki yer alış sırası nişancının mevki olarak henüz reisülküttabın önünde olduğunu da göstermektedir⁴⁰⁰.

Recai Okandan da önceleri reisülküttabın nişancının emrinde olduğunu ancak XVII. yy'ın sonlarına doğru önem kazandığını, yabancı devletlerle ilişkilerin ve haberleşmenin nişancıdan reisülküttaba geçtiğini yazmaktadır⁴⁰¹.

Anlaşıldığı şekilde ilk devirlerde nişancıya bağlı olan reisülküttabın devlet işlerinde rolü ve etkisi XVIII. yy'da genişlemiş ve artmıştır. Reisülküttabın önem kazanması aşamalı bir biçimde gerçekleşmiştir. Önce reisülküttab, nişancı'nın emri altından çıkmış, sonra vezir-i azamın sağ kolu haline gelmiştir. Köprülüler devrinden başlayarak, vezir-i azam dairesi yani Bab-ı Ali saraydan ayrılarak hükümet işlerinin esas merkezi haline gelmiştir. Artık hükümet işleri Divan-ı Hümayunda değil, vezir-i azamın dairesinde, kethüda bey, çavuş-başı, reisülküttab gibi memurlar eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Bu gelişme reisülküttabın hükümet içindeki sorumluluk ve yetkilerini arttırmış, saderet dairesine girmeyen nişancının öneminin azalması sonucunu doğurmuştur. Bu arada , arazi ve tımar idaresinin değişmesi önemini kaybetmesi, XVII. yy'dan itibaren tımar ve zeamet tevcihlerinin Bab-ı Alide reisülküttab'a bağlı kalemlerde yerine getirmesi, nişancı'nın önemini azaltan ikinci bir önemli etkidir⁴⁰².

Reisülküttablık sonra 1836'da artan önemlerinden dolayı Dışişleri Bakanlığına dönüştürülmüştür. Reisülküttab ismi ve teşkilatı kaldırılmış, yerine Umur-u Hariciye Nezareti kurulmuştur. Son reisülküttab Akif Bey, Hariciye Nazırı yapılmıştır⁴⁰³.

⁴⁰⁰ Tevkii Kanunnamesi, s.515-517.

⁴⁰¹ Okandan; a.g.y., s.39.

⁴⁰² İnalçık; Reisülküttab, s.681-682.

3. NİŞANCININ TUĞRA GÖREVİNDEN AYRILMASI

Nişancının bir zamanlar çok yoğun ve çeşitli olan işleri, zamanla azalmıştır. Nişancı ve tevkiiden sonra taşıdığı tuğrai adını kendisine veren, tuğra görevini de XVIII. yüzyıl sonlarından tuğrakeş denilen yardımcısına bırakmıştır. 1836'da nişancılık kurumu kaldırıldıktan sonra tuğra görevi defter eminliğine verilmiştir. Bu arada iki tane tuğra görevi oluşmuştur. Önemli evraklara bab-ı ali'deki tuğrakeş, diğerlerine ise defter emininlerce görevlendirilen tuğrakeş tarafından tuğra çekilirdi. Bu iki tuğra görevlisi 1838'de birleştirilmiş ve görevin bab-ı ali'de görülmesi kararlaştırılmıştır⁴⁰⁴.

Jean Deny, "Tuğra" maddesinde benzer şeyleri yazmaktadır. Yenileşme hareketlerinin yoğunlaştığı XIX yüzyılda nişancılık ortadan kaldırılmış, tuğra çekme görevi tuğrakeş denilen memurlara bırakılmıştır⁴⁰⁵.

Tayyib Gökbilgin, "Nişancı" maddesinde, 1836'da nişancılığın sona erdiğini, tuğra çekme görevinin de defter eminliğine verildiğini yazmaktadır. Buna göre önemli belgelerin üzerine bab-ı ali, diğer belgelerin üzerine ise defter eminleri tarafından görevlendirilen tuğrakeşler tuğra çekecektir. 1838'de defter eminliğindeki tuğra görevi iptal edilecek ve bu hizmet artık bab-ı alide yerine getirilecektir⁴⁰⁶.

4. NİŞANCILIK YAPMIŞ BAZI ÖNEMLİ KİŞİLER

4.1. Karamani Mehmet Paşa

Konya'da doğmuştur. Konya'da Hoca Muşannifak'ın nezaretinde tahsil görmüştür. Hocasının nüfuzundan yararlanarak İstanbul'da Mahmut Paşa yanında ve onun medresesinde eğitim görmüştür. Eğitim gördüğü Mahmut Paşa Medresesi'nde müderris olmuştur. Burada Mahmut Paşa'nın yardımcısı konumuna yükselmiştir. 1464 yılında nişancı olmuştur. 1478'de vezir-i azam olmuştur. Kanunnamelerin düzenlenmesine çalışmıştır. Bu arada vakıf ve mülkleri iptal ederek tımara

⁴⁰³ y.a.g.m., s.682. Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s..246.

⁴⁰⁴ Uzunçarşılı; Merkez Teşkilatı, s.227. Umur; a.g.y., s.58.

⁴⁰⁵ Deny; a.g.m., s.11.

çevirmiştir⁴⁰⁷. Aşıkpaşaoğlu da vakıf ve mülklerin timara çevrilmesinden Karamani Mehmet Paşa'yı sorumlu tutmuştur. Onun bu işi yaparak peygamber şeriatını bozduğunu söylemiştir⁴⁰⁸. Bu uygulamalardan rahatsız olanlar Fatih ölünce askerleri kıskırtmışlar ve askerler vezir-i azam olan Karamani Mehmet Paşa'yı öldürmüşlerdir. Onu öldüren askerler, tahta yeni çıkan II. Bayezid'ten suçlarının affını istemişlerdir⁴⁰⁹.

4.2. Tacizade Cafer Çelebi

Amasya doğumludur. Babası Taci Bey (ya da Tac Bey) II. Bayezid'in Amasya'da sancakta bulunduğu sırada onun özel kalem müdürü öneminde bir memurudur. Tacizadenin babası II. Bayezid tahta çıkınca yine onun divanında görev almıştır. Taci Bey Amasya da Hacı Bey-zade adı ile ünlü yerli bir aileye mensuptur. Taci Bey oğlu Caferi ünlü hocaların elinde yetiştirmiştir. Hocazade Muslihiddin, devrin kazaskerlerinden Hacı Hüseyinzade Muhiddin Mehmed Cami gibi ünlü hocalardan ders almıştır. Birçok yerde ders vermiştir. Daha sonra II. Bayezid tarafından günde 50 akçe ile Mahmud Paşa medresesine müderris yapılmıştır. Daha sonra nişancı yapılmıştır⁴¹⁰.

Ünlü nişancı Celal-zade'nin Selimname adlı eserinde kendisi yazısı ve kaleminin güzelliği ile övülmüştür. "Bayezid Han (Allah kabrini nurlandırın) zamanında açık fazilet sahibi, yüce bir olgun kişi vardı. Uğurlu varlığı berrak iyilikler suyunun kaynağı, mutlu seçkin mizacı hasetler ve güzellikler çeşmesi, inşa cevherleri hazinesi, imla incisi definesi, icazlı anlamlar ifadesinin olgun üstadı, büyüleyici hayaller bulmakta faziletliğin büyük hocası, şiir ve kaside sanatlarında zamanın Sahban ve edebi sanatlar sembolü Hassan'ı idi"⁴¹¹.

Yavuz Sultan Selim döneminde de nişancılık yapan Cafer Beyin başına ilginç işler gelir. Çaldıran savaşında İrah Şahını yenen Yavuz, Şahın esir düşen eşini Cafer Çelebi ile evlendirir. Şahın gönderdiği elçileri ise hapseder. Hammer'e göre bu olayları Osmanlı tarihçileri bile savunmamaktadır. Birincisi elçilerin suçu yoktur.

⁴⁰⁶ Gökbilgin; Nişancı, s.302. Sertoğlu; Osmanlı Türklerinde Tuğra, s.16.

⁴⁰⁷ Tekindağ; a.g.m., s. 589.

⁴⁰⁸ Aşıkpaşaoğlu; a.g.y., s.170.

⁴⁰⁹ Hoca Sadettin; Tacüt-Tevarih Sad: İsmet Parmaksızoğlu, (C. III, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1979), s.190.

⁴¹⁰ Gökbilgin; "Cafer Çelebi", s.8.

⁴¹¹ Celal-zade; a.g.y., s.526.

Hapsedilmeleri uluslararası hukukun bozulmasıdır. Ayrıca İslam hukukunda “Elçiye zeval yoktur.” İkincisi şahın nikahlı eşi, aynı dinden olduklarından nikah bozulmadan evlendirilmiştir. İslam hukukuna göre bu haramdır. Hammer bu iki konuda Yavuz’u eleştirmektedir⁴¹².

II. Bayezid döneminde Cafer Çelebi padişahın beğenisini kazanmış ve paşa ünvanı alarak Divan-ı Hümayun’da defterdarın önüne geçmiştir. Ayrıca kendisine sefer sırasında vezirler gibi otağ kurma izni de verilmiştir. Fakat şehzade olayları sırasında Yavuz’a karşıt davranması sonradan onu gözden düşürmüştür⁴¹³.

Çaldıran seferi sırasında askerler bazı yağmalama hareketlerinde bulunurlar. Bu olayları İstanbul’a gelince sorgulayan Yavuz, sorgu sırasında Tacizade Cafer Çelebi’nin ismi verilince onu asmıştır⁴¹⁴.

4.3. Celal-zade Mustafa Çelebi

Koca Nişancı adı ile de anılmaktadır. Tosyalı Kadı Celalüddin’in oğludur. İlk eğitimini memleketinde görmüş sonra İstanbul’a gelmiştir. Burada Sahn-ı seman medresesinde danışmentliğe yükselmiştir. Divani yazıda yetenekli oluşu yüzünden vezir-i azam Piri Mehmet Paşa ve Nişancı Seydi Bey kendisini himaye etmişlerdir. Medrese hayatını bırakmış ve 1516’da Divan-ı Hümayun katipliğine alınmıştır⁴¹⁵.

1525’de reisülküttab yapılmıştır. Yazısının güzelliği bilindiğinden daha nişancı olmadan bazı önemli nameler, ferman ve beratler kendisine yazdırılmıştır. 1534’de Nişancı Seydi Bey’in ölümü üzerine nişancılığa getirilmiştir⁴¹⁶.

Celal-zade nişancılıkta 23 sene kalmıştır. Devlet kanunlarında başvurulmuş bir uzman kişi olmuştur. Kendisini yetiştiren Seydi Beyden daha çok ün sahibi olmuştur. Devlet idaresine ilişkin bütün kanunlar onun elinden geçmiştir. Bundan dolayı Müfti-i Kanun ünvanını hak etmiştir. Bu arada Koca Nişancı adıyla da anılmıştır. Yazı tarzında

⁴¹² Hammer; a.g.y., C.I, s.384. Celalzade; a.g.y., s.588.

⁴¹³ Gökbilgin; “Cafer Çelebi”, s.8. Celal-zade; a.g.y., s.526.

⁴¹⁴ Hammer; a.g.y., C.I, s.386-387. Gökbilgin; y.a.g.y., s.9.

⁴¹⁵ Uzunçarşılı; “Tosyalı Celalzade ve Salih Çelebiler”, s.391 vd.

⁴¹⁶ Gökbilgin; “Celal-zade”, s.61.

yaptığı yenilikler uzun süre kullanılmıştır. Nişancılık hasları o zamana kadar en yüksek miktar olan üç yüz bin akçeye çıkarılmıştır⁴¹⁷.

Cela-zade'nin bir çok eserinde vardır. Bunlar içinde en önemlileri; Tabakat ül Memalik ve Derecat ül Mesalik, Selimname, Tarih-i Kale-i İstanbul ve Mabed-i Ayasofya⁴¹⁸.

Celalzade 1567'de ölmüştür. Eyyüb semtinde yaptırdığı Nişancılar camisinin yanında gömülmüştür. Aynı civarda bir ev, hamam ve üye olduğu halvetiye tarikatı için tekke yaptırmıştır⁴¹⁹.

4.4. Feridun Bey

Önemli nişancıardan birisidir. Selaniki Mustafa Efendi'nin yazdığına göre Osman Gazi zamanından başlayarak kendisi zamanına kadar yazılmış bütün önemli yazıları ikiyüzelli cüz tutan bir eserde toplamıştır. Eserini daha sonra vezir-i azam Sokollu eliyle padişaha sunmuştur⁴²⁰.

4.5. Nişancı Abdi Paşa

Vezir rütbesi ile nişancı olmuştur. 1679'da Bosna valiliğine getirilmiş ve 1680'de tekrar nişancı yapılmıştır. 1648'den 1682'ye kadar olan olayları anlatan "Tarih-i Nişancı Abd Al Rahman Paşa" adını taşıyan eseri vardır⁴²¹.

4.6. Elmas Mehmed Paşa

Kastamonu doğumludur. Yakışıklılığından dolayı Elmas lakabını almıştır. Yetenek ve zekası sayesinde çabuk yükselmiştir. 1689'da nişancı yapılmıştır. Bu görevde iken vezir olmuştur. 1695'te Ali Paşa'nın yerine sadrazam olmuştur. Zenta savaşında dağılan orduyu toparlamak için kılıçla kaçan askerlerin önüne dikilir. Bazı

⁴¹⁷ Uzunçarşılı; "Tosyalı Celal-zade ve Salih Çelebiler", s.397.

⁴¹⁸ y.a.g.y., s.404. Gökbilgin; Celal-zade, s.62-63.

⁴¹⁹ y.a.g.y., s.62.

⁴²⁰ Selaniki Mustafa Efendi; a.g.y., s.110. Hammer; a.g.y., C.II. s.146.

⁴²¹ Huart; "Abdi", s.26. Süreyya; Sicill-i Osmani, C.III, s.471.

kaçan askerleri yaralar. Ancak asker yenilgiden onu sorumlu tutar. Parça parça edilerek öldürülür. Öldüğünde 36 yaşındadır⁴²².

4.7. Nişancı Hamza Hamid Paşa

Reisülküttab Süleyman Efendinin damadıdır. Sonra, Koca Ragıp Paşa'nın himayesine girmiştir. 1755 yılında reisülküttab olmuştur. İki ay sonra sadrazam kethüdası yapılmıştır. Koca Ragıp Paşa kendisini 1762'de nişancılık görevine getirmiştir. 1763'te Koca Ragıp Paşa ölünce onun yerine sadrazam olmuştur. Devlet işlerinde çok tedbirli olup işleri çabuk çözemediğinden 7 ay sonra görevinden alınır. 1770 yılında ölmüştür⁴²³.

⁴²² Orhonlu; Elmas Mehmet Paşa, s.583 vd.

⁴²³ İ. Hakkı Uzunçarşılı; "Hamza Hamid Paşa" İ. A. (C. V., İstanbul: M.E. B.Y., 1950), s.205-206.

SONUÇ

Nişancı, Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Humayun'un önemli görevlerinden birini gören görevlinin makam adıdır.

Nişan, bir şeyi belli etmek üzere, işaret, alamet koymak anlamına gelen Farsça nişandan kelimesinden gelmektedir. Osmanlı Devleti teşkilatında; ferman, berat, menşur, name, mektup, hüküm gibi, devlet resmi evrakının baş tarafına padişahın imzası demek olan tuğra'yı çeken görevliye nişancı, bu görevlinin başında bulunduğu makama da nişancılık denilmiştir.

Hükümdarın imzası anlamında tuğra çeken görevliye Farsça nişancı denildiği gibi Türkçe tuğrai, Arapça tevkii ve nadiren de muvakkii denilmekteydi.

Padişahın imzası demek olan tuğra ile çıkarılan belgelerin bu özelliği belge içinde geçen "nişan-ı şerif-i sultani", "nişan-ı hümayun", tuğra-i garra-i hakani", "tevki-i hümayun", "tevki-i refi" ifadeleri ile belirtilirdi.

Nişancının hangi tarihten itibaren Osmanlı teşkilatında yer aldığı kesin olarak bilinmemektedir. Fakat Orhan Bey zamanında belgelerle tuğra kullanılması nişancılık görevinin o tarihlerde ortaya çıkmış olabileceğini düşündürmektedir.

Osmanlı Devlet teşkilatında nişancı ile ilgili ilk bilgilere Fatih'in teşkilat kanunnamesi'nde rastlanmaktadır. Bu kanunnameye göre merkezi yönetimde, vezir-i azam ve vezirlik, kazaskerlik, baş-defterdarlıktan sonra, en büyük görev nişancılıktı. Bu bilgilere göre protokoldeki yeri vezir, beylerbeyi, sancakbeyi rütbesinde olmasına bağlı olarak değişmektedir. Bu kanunnamede dahi ve sahn müderrisleri ile mal defterdarının nişancı olabileceği belirtilmiştir.

Devletin dış ülkelerle yazışmalarına nişancı bakmakta, belgelere tuğra çekmektedir. Fatih kanunnamesine göre nişancı divanda diğer divan üyeleri ile birlikte otururdu. Eğer vezir veya beylerbeyi rütbesinde ise defterdardan kıdemli sayılırdı. Sancakbeyi rütbesindeyse defterdar ondan kıdemli sayılırdı. Nişancı, divan-ı humayunda vezirlerle

birlikte sofraya oturur, bayram törenlerinde padişah vezirlere, kazaskerlere, defterdara olduğu gibi, nişancıya da ayağa kalkardı.

Nişancılar önceleri ilmiyeden atanırlarken daha sonraları kalemiyeden atanmışlardır. XVI yüzyıldan başlayarak nişancılık görevi daha belirgin bir kimlik kazanmış, divan kalemlerinden yetişenler önce reisülküttab sonra nişancı olmuşlardır. Ancak uygun bir aday olmadığı durumlarda ilmiyeden atama yapılmaya devam edilmiştir. Divan kalemlerinden, önce reisülküttab sonra nişancı olunmasına en belirgin örnek Celalzade Mustafa'dır. Celalzade Mustafa, önce çeşitli divan kalemlerinde çalışmış, sonra uzun süre reisülküttablık yapmıştır. Ardından 23 sene nişancılık yapmıştır.

Nişancılık makamının büyük rağbet gördüğü dönem Tacizade Cafer Çelebi'nin nişancılığı dönemidir. Bu dönemde, mevcut kanun ve teamüllere aykırı olarak Cafer Çelebi teşrifatta sağ tarafta ve defterdardan üstün olarak oturmuş, vezirler gibi seferlerde otağ kurmasına izin verilmiştir. Vezir rütbesi taşımadan bu makamı değerli bir konuma getirmiştir.

Vezir rütbesi taşıyan ilk nişancı, müderrislikten nişancı olan Karamani Mehmet Paşa'dır. Yaklaşık olarak on yılı geçen bir süre vezir rütbesi ile nişancılık yapmış sonra sadrazam olmuştur.

Karamani Mehmet Paşa sadrazam olduktan sonra kendisi yerine nişancı olan Mevlana Siraceddin ve Leyszade Mehmet bin Mustafa dönemlerinde hazırlanan kanunnamelerde etkili olmuştur. Nişancıların, tuğra çekmek ve dış yazışmaları yapmak olarak belirttiğimiz görevlerinin yanında, sicil kanunların yani örfi hukukun hazırlanmasında önemli rolleri vardır.

Tevki kanunnamesinde bu sivil kanunların hazırlanmasındaki rollerinden dolayı nişancılar için "Müfti-i Kanun" ifadesi kullanılmıştır. Nişancı, devlet kanunlarını, eskileri ve yenileri ile iyi bilir şer'i hukukla uyumlu olup olmadıklarını yorumlar, divanda bu konularda görüş belirtirdi.

Nişancının tuğra çekmek, dış yazışmaları yapmak ve kanunnamelerin hazırlanmasındaki görevlerinin yanında önemli bir görevi de yeni fethedilen toprakları yazmak, yazımı yapılan toprakların kanunlara uygun olarak dirlik tevcihlerini yapardı.

Nişancı sonradan bağımsız birer makam olacak olan reisülkütütblük ve defter eminliğı görevlilerinin de başı durumundaydı. Nişancı, reisülkütütblük aracılığı ile divan kalemlerinin de başı durumundaydı. Bu yönü ile devlet bürokrasisi nişancıya bağılıydı.

Nişancılar dış yazışmaları yürütürken kendilerine yabancı dil bilen katipler yardım ederlerdi. Fatih döneminde Rum ve Slav dillerini bilen katipler nişancını emri altında çalışmışlardır.

Klasik dönemde nişancıların gelirleri yani hasları 400000 akçeye yükselmiştir.

Nişancılar Divan-ı Humayun üyesi olmalarına rağmen eğer vezir rütbesinde değillerse arz günleri padişahın huzuruna kabul edilmemişlerdir. Vezir rütbesinde değillerse bayram törenleri haricinde bir defa huzura kabul edilirdi. İlk atamaları yapıldığında padişahın huzuruna çıkıp tayinlerinden dolayı teşekkür ederlerdi.

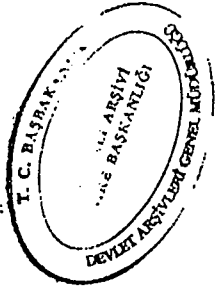
Nişancılar XIX. Yüzyıl başlarına kadar mevki ve rütbelerini korumuşlar fakat görevlerini yavaş yavaş kaybetmişlerdir. Nişancılar önemli görevlerini reisülkütütblük'a kaptırmışlardır. Mevki olarak değil görev olarak önemleri azaldıkça bu göreve atanan memurların rütbesi de düşmüştür. Son dönemlerde bu görev hacedan sınıfının ikinci derecedeki görevlilerine verilmeye başlanmıştır. Ancak divan toplantılarında yine de hazır bulunmuşlardır.

Nişancılar önce dış işleri ile ilgili görevlerini reisülkütütblük'a kaptırdılar. XVII. yüzyıl ortalarında hükümet merkezi Divan-ı Humayun'dan sadrazam konağına taşınmış, bu dönemde dış işleri görevini üstelenen reisülkütütblük önem kazanırken, nişancı giderek önemini yitirmiştir.

XVIII. yüzyıl sonlarında nişancının önemli bir görevi olan tuğra çekme görevini yardımcılarına bıraktığını görüyoruz. 1836'da nişancılık lağvedilmiştir. Asıl görevi olan tuğra görevi de defter eminliğine bırakıldı. Bu dönemde Babıali önemli işlere ait fermanlara tuğra çekiyordu. 1838'de defter eminliğindeki tuğra görevi kaldırıldı. Babıali ile defter eminliğı tuğracılığı birleştirildi ve bu görevin Babıali'de görülmesi kararlaştırıldı.

EKLER

Ek 1 Hatt-ı Humayun, Numara: 9461 ve Açıklaması.....	99
Ek 2 Hatt-ı Humayun, Numara: 10.662 ve Açıklaması.....	100
Ek 3 Hatt-ı Humayun, Numara: 11.021 ve Açıklaması.....	103
Ek 4 Hatt-ı Humayun, Numara: 9475 ve Açıklaması.....	104
Ek 5 Hatt-ı Humayun, Numara: 10.811.....	105
Ek 6 Hatt-ı Humayun, Numara: 11.302.....	106
Ek 7 23 M Numaralı Kastamonu Mufassal Tapu Defteri.....	107
Ek 8 Feridun Bey Münşeatı, Varak I.....	108
Ek 9 Kanuni Sultan Süleyman'ın Tuğrası.....	109
Ek 10 Fatih Sultan Mehmet'in Tuğrası.....	110

تاقم مقام پاشا
بو لیک صابده یقین فرزند کیمیاری ضد الیه
جاغزه رقاسرای او کدن تخدمیلر و بر قج
در ایط پور لر رئیس افندی نه تنبه الیه بالاعلم
المجاره و فرخلره تنبه الیه سون بردی
اوله ادبزلک اتم سونلر هر کیم اولور
بلالمان قهار ایدرم صد و بو بزم او موزور
در لر ایس رئیس افندی انفعال ایدرم شدیه
تنبه الیه

EK-1

B.O.A.

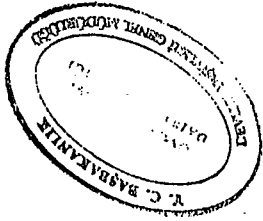
Hattı Humayun Numara: 9461

Kaim-i Makam Paşa

Bu gice sabaha yakın Frenk gemicileri sandal ile türkü çağırarak saray önünden geçtiler. Ve birkaç defadır idiyorlar. Re'is Efendiye tenbih eyle. Bi'l-cümle elçilere ve Frenklere tenbih eylesün bir daha öyle edepsizlik etmesünler. Her kim olursa bila-aman katl iderim. Sonra bu bizim adamımızdır derler ise Re'is Efendi'ye infi'al iderim. Sedid tenbih eylesün.

Belge dış işleri ile ilgili sorunlarda artık nişancının değil, reisülküttabın görevlendirildiğini göstermektedir.

بارشام

مجلس
معاونین
مبارک

شوکندو کرانلو مهانبند قدرند و ولینتم اشم
 ترقی سابق عبدالله افندی وافرمدن بردخته اولیغدن دوشی کون حلال اجل معوربله داربقای عازم و سرسوت افندو کجایه لینه
 صدقه اولوب مووی به قیل اوبراد و کبرالعیال و اولود اولوقدن ناشی مضایقه و ضرورت اوزره اداره واره و نقیق این کلده و اشیا
 و سباهلکنده و فی برنال اولدنی معلوم اولون کیفیادت و بری کتوبان قلی خلفاسند و بربری آمدی خلفاسدن ایک نفر تیشیق اولور
 و برنفر اختیار حبله سی اولوب محتاج و محنت و سفقت اولدقلینه بناؤ سایه مرتبه یار شاهه لرزه بدرلی خانه سی قیانا موده ایکن
 حالکینه رعایت کره مووی به کندولرله و الله لرینه صدقه و احسان بولرلی خصوصی برقطه عرضی لرله استغار استغام اینملرله عرضی لرلی
 قلمده شاهه لرلی بیله ایکن حضورمکارم موفد تا جبار لرینه عرض اولدنی و حالکینه محنت استغاری اوزره قنای مووی لرله
 ترکیبی ورته سی مووی لرله احسان و انعام شاهه لرلی بولرلی ایچیریلی منجب و استجاب و کلمات جنیه لرلی و حب اولرله
 معلوم هایبدرلی بولرله قرآن سونکندو کرانلو مهانبند قدرند و ولینتم اقم بارشام حضرتینده

موقوفای مووی لرله اولورلی عرضی لرله مسطور اولون تخمینا ایک باب غرضین حاصلی محول اولون رعایتی محمد قدرند اولغله بموجب شرط
 استراکاً ایک نفر اولدینه بوضه اولمنه اقضا ایتمکله قضای قانون هایبدرلی اوزره رعایت محول؛ مذکوره ایک نفر اولدینه استراکاً
 بوضه و بلرینه بقیه براندی اعطا اولدنی معلوم هایبدرلی بولرله قنای موله اولور حضرتینده

EK-2

B.O.A.

Hattı Humayun Numara: 10.662

Padişahım

Evlatlarına Verile

Şevketlü kerametlü mahabetlü, kudretlü veliyy-i ni'metim efendim.

Tevki'i sabık Abdullah Efendi vafir müddeten beru hasta olduğundan dünkü gün hulul-i ecel-i mev'uduyla dar-ı bekaya azim ve sırr-ı şevket-efser-i mulukanelerine sadaka olup muma-ileyh kalilül-irad ve kesirü'l-ıyal ve evlad olmakdan naşimunaya ka ve zarüret üzre idare-i daire ve ta'ış idegeldiği ve eşya ve sipahiliğinde dahi bed me'al olmadığı ma'lum olan keyfiyattan ve biri Kethuda Bey Kalemi hulefasından ve diğeri Amedi hilefasından iki nefer yetişmiş evladı ve bir nefer ihtiyar halifesi olup muhtac-ı merhamet ve şefkat olduklarına binaen saye-i merhamet vaye-i padişahanelerinde pederleri hanesi kapanmamak için hallerine terahhümen tereki-i mümaileyh kendüleriyle validelerine sadaka ve ihsan buyurulması hususunu bir kıta arzuhalleriyle istid'a ve istirham itmeleriyle arzuhalleri manzur-ı şahaneleri buyurulmak için huzur-ı mekarim mevfur-ı ta'cidarilerine arz olunduğu ve hallerine merhametten istid'aları üzre müteveffa-yi muma-ileyhin terekesi, veresesi mumaileyhime ihsan ve in'am-ı şahaneleri buyurulur ise ecr-i cezili müstevcib isticlab-ı da'vat-ı hayriyyelerini mucib olacağı ma'lum-ı hümayunları buyuruldukta ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü veli ni'metim efendim padişahım hazretlerinindir.

Müteveffayı muma ileyhın evladları arzuhalinde mestur olan tahminen iki bin guruş hasılatlı mahlul olana ze'ameti Mahmi Defteri'nde olmağla ber mucceb-i şurut-ı nizam-ı cedid iştiraken iki nefer evladına tevcih olunmak iktiza itmekle mukteza-yi kanun-ı humayunları üzre ze'amet-i mahlule-i mezkure iki nefer oğullarına iştiraken tevcih ve yedlerine başka başka beratları i'ta olunacağı malum-ı humayunları buyuruldukta ferman men-lehül emr hazretlerinindir.

Ölen nişancı (tevkii) Abdullah Efendi'nin iki oğlu ve ailesi ekonomik olarak zor durumda kalmıştır. Onun görevi sırasında sahip olduğu gelirler ailesine, iki oğluna verilmiştir. 10.662 numaralı Hatt-ı Humayun bu konuyla ilgilidir. Padişah bu isteği kabul etmiştir. "Evlatlarına verile" diye Hatt-ı Humayun'un sağ üst köşesine not düşülmüştür.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
اللهم صل على
سيدنا محمد و
آله الطيبين
الطاهرين
اللهم صل على
سيدنا محمد و
آله الطيبين
الطاهرين

توکلوه کرامتو مهابتو قدرتو وحق نعمتم افتم ویوسف اغنا قولری وکون
صدارت عظمی ماده سی مذاکره سجون جا کر ری وکند ایله قولری و محمود بک درین افندی ویوسف اغنا قولری وکون
اویردن صلحه سما خلد شیخ الاسلام افندی داعیاری قوناغندن اجتماع وقرعه سید حسن باشا کلدیکنی وفضل آدم
اولدغینی و مشارایه اولما لکر بیوسف باشا و بکر باشا دن برین اولمغنی انتخاب اولمغنی شیخافه صدور اولمغنی
شکو و ندلی قرأت و خصصه فرمود دور و دراز مذاکره اولمغنی ذوق بیوسف باشا و بکر باشا نلک انتخابلغنی
درکار وقرعه ماده هین شیده جملق سهیسا لار کتاب انبیا علیه ازکی انتخابلغنی و مقصد فرمود ظهور ایله سید
قولری ذمی آل رسولدن و زاتین ارباب درایتدن و طغنه سواهی و سائر روم ایلی حوالینده مشاهیرت
اولدغینه بنا ایشانه تعالی امداد روحانیت نبوی ایله خیر بونین اولدغینده بیوسف باشا یوقدر قرعه ایله بین ایشان
جسیبه بونین غرضی و نهایت اولمغنی ظهور ای الهی دن او حقه جسیبه بونلک نصیبی اولی کور بلور دیو قرار لری
مستاد ایلی جا کر ری ذمی سونیکین بر قاج محلکی کور دیکیم بنا نفس لامرده درایتلو تاریخ آشنا سوزا کلر آدم
اکلدیغیم معلوم عالمی بیور لوقه ننه هر حاله امر و عملان شوکلور کرامتو مهابتو قدرتو وحق نعمتم افتم

Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Hatt-ı Humayun
Tasnif No: 11021

پادشاهم صلحه قلم بکنند

EK-3

B.O.A.

Hatt-ı Humayun Numara: 11.021.

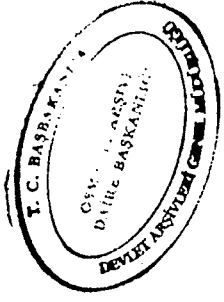
Padişahım

Ka'im-i makam Paşa
Cenab-ı Allah hayırlı eyleye
Seyyid Hasan Paşa'yı eyledim
Ve Hatt-ı Humayun yazup
Mahmud Haseki ile irsal
olunmuştur.

Şevketlü, Kerametlü, Mehametlü, Kudretlü Veli-nimetim Efendim

Sadareti uzma maddesi muzakeresi için çekerleri ve kethuda bey kulları ve Mahmut Bey ve Re'is Efendi ve Yusuf Ağa kulları bu gün öğleden sonra semahatlü şeyhülislam efendi da'ileri konağında ictima ve kur'a Seyyid Hasan Paşa'ya geldiğini ve nasıl adem olduğunu ve müşarinileyh olmaz ise Yusuf Paşa ve Bekir Paşa'dan birinin intihab olunmasını muhtevi şeref yafte-i sudur olan hatt-ı hümayun-ı şevket makrunları kıra'et ve husus-ı mezbur dür-u dıraz müzakere olunarak Yusuf Paşa ve Bekir Paşa'nın intihablarında ba'zı mehazir der-kar ve kur'a maddesi sunen-i seniyye-i hazreti sipih-salar-ı kitabet-i enbiya aleyhi ezkiyyüt tehayadan ve hakkında kur'a zuru iden Seyyit Hasan Paşa kulları dahi Al-i resulden ve zatından erbab-ı dirayetden ve Tuna sevahili vesair Rumeli havalisinden meşahirden olduğuna binaen inşaallahu teala imdad-ı ruhaniyyeti nebevi ile hayır bunda olduğunda şüphe yoktur. Kur'a ile teveyyün itmek hasebiyle bunda garaz ve himayet olmayıb zuhurat-ı ilahiyeden olmak hasebiyle bunun nası evla görülür deyu karar verildiği müşarinileyhi Çakerlere dahi Selanik'te birkaç meclis gördüğüme binaen nefsül emre dirayetlü tarihe aşına söz alanlar adem anladığım malum-ı alileri buyuruldukta yine herhalde emrü ferman şevketlü kerametlü mehabetlü kudretlü velinimetim efendim padişahım hazretlerindir.

Belge, sadrazamlık seçimini anlatıyor. Sadrazamlık için, üç aday var. Seçmek için Şeyhülislamın konağında kuraya başvuruluyor. Kuradan çıkan kişi Seyyid Hasan Paşa tanrının takdiri olarak kabul ediliyor. Seçim Şeyhülislam konağında Kethuda Bey, Mahmut Bey, Yusuf Ağa ve Re'is Efendi huzurunda yapılıyor. Bu da bize XVIII. Yüzyıl sonlarında Re'is Efendi'nin yani reisülküttab'ın öneminin iyice arttığını gösteriyor. Belgedeki ilginç bir nokta da seçilen sadrazamın olumlu nitelikleri arasında tarihe aşına olmasının sayılmasıdır.

قائم پاشا
احمد پاشا خانقاہی ایلمہ حسن اولیہ دورسون
صوغره سولہ شکر شیرز سیکله

Babakanlık Osmanlı Arşivi
Hatt-ı Humayun
Tasnif No:9475

EK-4

B.O.A.

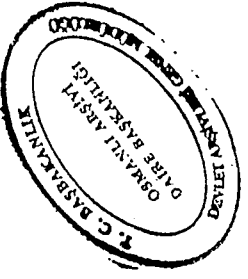
Hatt-ı Humayun, Numara: 9475

Kaim-i makam Paşa

Ahmet Paşa'yı nişancı eylemeyesin. Öyle dursun. Sonra söyleşiriz seninle.

Bu belgede padişah Ahmet Paşa'nın nişancı yapılmamasını buyurmaktadır. Bu da bize padişahın zaman zaman nişancı seçimine müdahale ettiğini göstermektedir.

Handwritten notes in Urdu script, including the name 'Mulla Muhammad Ali' and other illegible text.

نام

شوقاً و قدرتاً و کرامتاً و ملائمتاً و طی لفظاً اذفر

طوب فتوبه کلمه فری اراده هما یوم بورش فرمان افضکدر و کور دین
بوکوکا پروسا ابی سیده مکالمه و لفظه شمدی کلمه سنه خیر کوندیم ابی نیک
یا این بر صواوسی اولور مدد فطیده تا غیر ابدی امر هما یوم بد خیل اور معلوم
و غیر و دفتر ارادتی فولدیند بیهی کیز لوری او هما یوم اوزره
قد ناغنی و هفتیکنی مہر ابرجدد خیر کوز فولدیندی و فی لوی بیهی یا این
و خ لاد تو کوز اسند ملائمتاً و طی لفظاً اذفر

اشوم و صاف و فی صدر سابق بہتریدہ اولفظہ تقبیم خاجای هما یوم
صنی اور عام تو کوز و لیتو سما لایع حضرت تیکر
مذہبانک خیر لایق و قوت لکدی قوی ہر غیبہ لہما بودی و اسیر
فرمان افضکدر

نام سید قسمه ۷۶۳ ۳۶۰۰	نام پور ادراسی قسمه ۱۷۹۱ ۱۷۹۱
-----------------------------------	---

نام
۶۷۷
تیس تیر کی غازی و پورا پورا معانور
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱

نام طور اعانی قسمه ۹۳ ۳۶۲۸	نام طور اعانی قسمه ۳۰ ۱۷۲
--	---------------------------------------

نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱

نام ارلیج قسمه ۷۰۷ ۱۷۵۷	نام طاهای دادلایا و انه دان و اربانی قسمه ۱۷۹ ۱۳۷
-------------------------------------	---

نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱

نام قسمه ۲۱۲ ۱۳۹۰	نام قسمه ۲۷ ۲۷۵۸
----------------------------	---------------------------

نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱

نام قسمه ۱۳۱ ۶۷۵	نام قسمه ۲۹۳ ۱۷۰۱
---------------------------	----------------------------

نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱

نام قسمه ۲۷ ۱۲۱	نام قسمه ۹۸ ۱۹۱
--------------------------	--------------------------

نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱

نام قسمه ۷۰۷ ۳۶۲۸	نام قسمه ۳۰ ۱۷۲
----------------------------	--------------------------

نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱

الحمد لله والصلوة على النبي وعلى آله وصحبه من بعد
 ولان جاندان بوجدهان حضرت خدان كار كده نلشار
 جشيدانندان زينت كاري متين ديت كيران نعت
 بر حسن عاكت هرچ صواب خورشيد صورت
 نائيد عشرت عطار فطنت قهر طبع
 فنا تران قدر قدرت جبهه ملاه زمان بخشش كان و سكا بحر زال
 سلطان المشرف المغيرين عونا نبي الخافق ال طان
 ال طان الخان يزيد خان سلطان محمد خا ن الله طان
 و ارض على العالمين هان با مات و كات مرانا جعفر
 و كات محمد عمر كشت و بعد از وفات المرحوم جعفر محمد
 ارتصع و قباله او مباشرة كنه نيكه كان و كنه تا كرات
 شيخ محمد و كات يوسف تمام كشت دلا و خا ناك
 الخا ن سال ۱۰۹۲ رجا و اثن و اها و اقا است كه
 در حيزه قبول افتد انما عظم اهل و اكره سول

نور

نام قسمه ۴۷۵ ۲۷۱	نام قسمه ۶۴ ۲۲۹۰
---------------------------	---------------------------

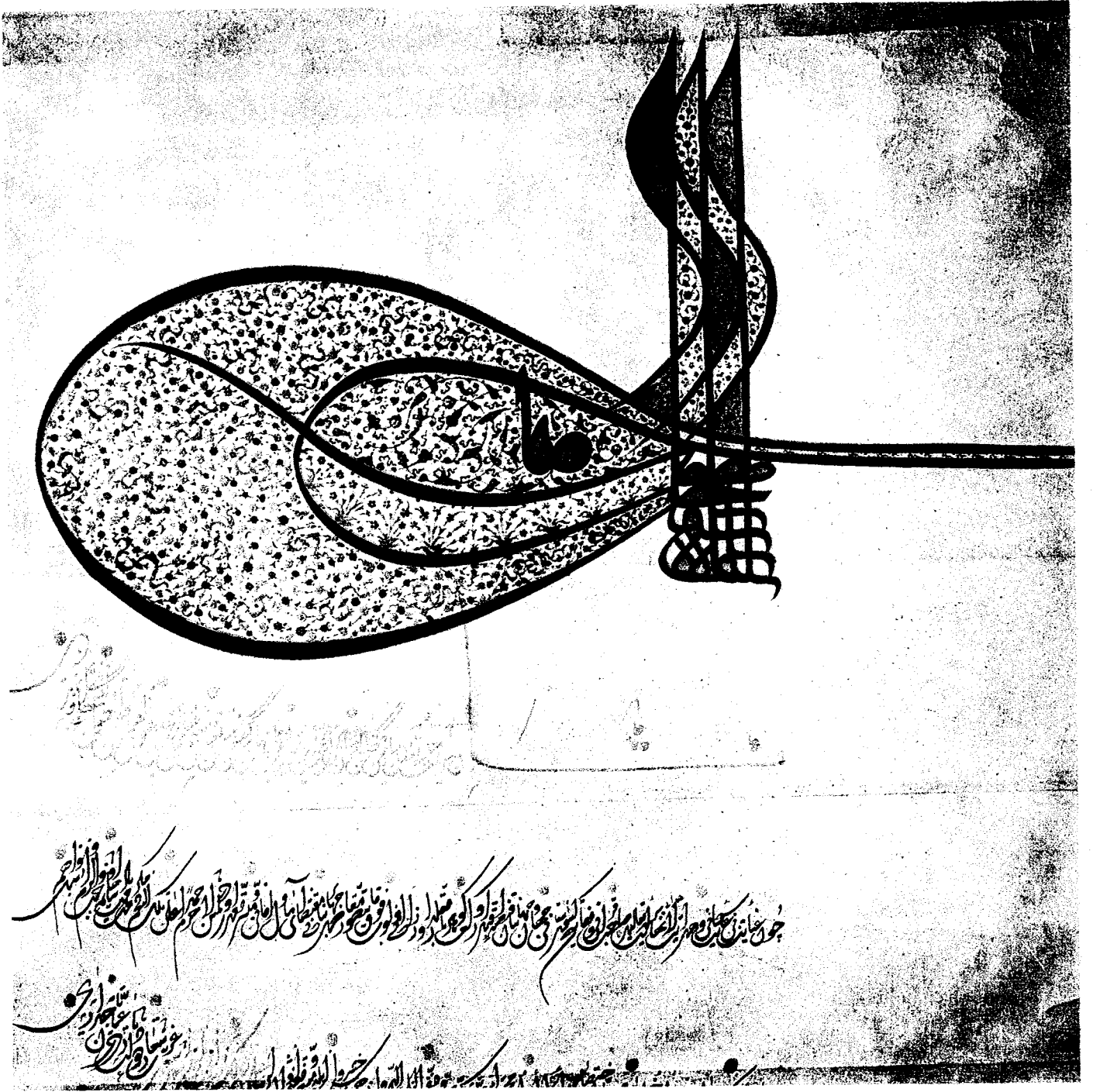
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱

نام
قسمه
۱۱۷۲
۶۳۱۱
 نام قسمه ۹۹ ۱۸۱۰ |

نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱
نام
۱۷۹۱

23 M Numaralı Kastamonu Mu-
 fassal Tapu Defteri. Varak 1.
 Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Kanunî Sultan Süleyman'ın tuğrası (1520 - 1566)

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

- Hatt-ı Humayun, Numara: 10.811.** Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Hatt-ı Humayun, Numara:9461. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Hatt-ı Humayun, Numara:11.302. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Hatt-ı Humayun, Numara: 10.662. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Hatt-ı Humayun, Numara: 11.021. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Hatt-ı Humayun, Numara: 9.475. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
23 M Numaralı Kastamonu Mufassal Tapu Defteri. Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Feridun Bey Münşeati, Varak 1. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmut Efendi Kısmı,
 Kayıt No: 4889

B. KİTAPLAR

- AKDAĞ, Mustafa ; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları,**
 İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- ; **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi I, 1243-1453, C. I,**
 İstanbul: Cem Yayınevi, 1995.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet ; **Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C.IV-VIII,**
 İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1992-1998.
- AKYILDIZ, Ali ; **Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform 1836-1856,** İstanbul:
 Eren Yayıncılık, 1993.
- AŞIKPAŞAOĞLU ; **Aşıkpaşaoğlu Tarihi,** Yay: Nihal ATŞİZ, İstanbul: M.E.B.,
 1992.
- AYKAÇ, Mehmet ; **Abbasi Devletinin İlk Dönemi İdari Teşkilatında Divanlar**
 (132-232/750/847) Ankara: T.T.K., 1997.
- BARCAN, Ömer Lütfi ; **Hüdavengidar Livası Tahrir Defterleri I,** Ankara: T.T.K.,
 1988.
- ; **XV. Ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai**
Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları C. I, Kanunlar,
 İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1943.

- _____ ; **Türkiye’de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri ve Hakana Mahsus İstatistik Defterleri II**, (Tıpkı Basım) İstanbul: 1941.
- _____ ; **Türkiye’de Sultanların Teşrii Sıfat ve Salahiyetleri ve Kanunnameler**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 1947.
- BARTHOLD, W. ; **İslam Medeniyet Tarihi**, Yay: Fuat KÖPRÜLÜ, Ankara: T.T.K., 1973.
- BELDİCEANU, Nicoara ; **XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar**, Çev: M.Ali KILIÇBAY, Ankara: Teori Yayınları, 1985.
- CELAL-ZADE, Mustafa ; **Selim-Name**, Yay: Ahmet UĞUR, I.b., İstanbul: M.E.B., 1997.
- DANIŞMEND, İ. Hami ; **Osmanlı Devlet Erkanı**, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1970.
- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA; **Devlet Adamlarına Öğütler**, Yay: Hüseyin Ragıp UĞURAL, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
- _____ ; **Zübde-i Vekayiat**, Haz: Abdulkadir ÖZCAN, Ankara: T.T.K., 1995.
- DERMAN, Uğur ; **Kanuni Devrinde Yazı Sanatımız**, Ankara: T.T.K., 1970.
- DOĞRU, Halime ; **XV. Ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağında Yaya ve Müsellem Teşkilatı**, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 1989.
- _____ ; **XV. Ve XVI. Yüzyıllarda Sivrihisar Nahiyesi**, Ankara: T.T.K., 1997.
- _____ ; **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, İstanbul: Afa Yayınları, 1992.
- EKREM, Reşat ; **Osmanlı Muahedeleri ve Kapitülasyonlar 1300-1920 ve Lozan Muahedesi**, İstanbul: Türkiye Matbaası, 1934.
- ESAD EFENDİ ; **Osmanlılarda Töre ve Törenler**, Yay: Yavuz ERCAN, İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1979.
- ERİŞTİ, Rahim ; **Başbakanlık Merkez Teşkilatı (Tarihçe ve Mevzuat) I**, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1995.
- FERİDUN BEY ; **Mecmua-i Münşعاتi Feridun Bey**, C.I, İstanbul: 1275.

- FINDLEY, Carteer ; **Kalemiye'den Mülkiye'ye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Kökeni**, Çev: Gül Çağalı GÜVEN, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
-
- _____ ; **Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Reform**, Çev: Latif BOYACI, İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.
- GİRGİN, Kemal ; **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz**, Ankara: T.T.K., 1994.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyip ; **XV. Ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1952.
-
- _____ ; **Osmanlı Müesseseleri Teşkilatı ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1977.
- HALAÇOĞLU, Yusuf ; **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, II.b., Ankara: T.T.K., 1995.
- HAMMER, J. Von ; **Osmanlı Tarihi**, Çev: Mehmet ATA, İstanbul: M.E.B., 1991.
- HOCA, Sadettin ; **Tac'üd Tevarih**, C. I, I.b., İstanbul: Başbakanlık Yayınları, 1974.
- İBN-İ KEMAL ; **Tevarih-i Al-i Osman**, I. Defter, Yay: Şerafettin TURAN, Ankara: T.T.K., 1991.
- İNALCIK, Halil ; **Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I**, 3.b., Ankara: T.T.K., 1995.
-
- _____ ; **Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid**, 2. B., Ankara: T.T.K., 1987.
-
- _____ ; **Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani**, Ankara: T.T.K., 1956.
-
- _____ ; **Osmanlı Araştırmaları I Osmanlı Bürokrasisinde Aklam ve Muamelat**, İstanbul: 1980.
- İNAN, Afet ; **Eski Mısır Tarih ve Medeniyeti**, 3.b., Ankara: T.T.K., 1992.
- İPŞİRLİ Mehmet ; **Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi**, "Merkez Teşkilatı" Editör: Ekmeleddin İHSANOĞLU, İstanbul: İslam Tarih Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi Yayını, 1994.

- KALDY-NAGY, Gyula ; **Kanuni Devri Budin Tahrir Defteri**, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1971.
- KARATEPE, Şükrü ; **Osmanlı Siyasi Kurumları “Klasik Dönem”**, İstanbul: İşaret Yayınları, 1989.
- KOÇİ BEY ; **Koçi Bey Risalesi**, Yay: Zuhuri DANIŞMAN, İstanbul: M.E.B., 1997.
- KÖPRÜLÜ Mehmet Fuat; **Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri Hakkında Bazı Mülahazalar**, İstanbul: Evkaf Matbaası, 1931.
- KÖSTENDİLLİ AHMET ; **Kanuni Sultan Süleyman Zamanına Ait Kanunname**, Çev: Hadiye TUNCER, Ankara: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Yayını, 1988.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı**, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, 1988.
- LEWIS, Bernard ; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, 5.b., Ankara: T.T.K., 1973.
- MEHMET NEŞRİ ; **Kitab-ı Cihannüma**, Yay: Faik Reşit UNAT, C.III., 3.b., Ankara: T.T.K., 1995.
- MERÇİL, Erdoğan ; **Müslüman Türk Devletleri Tarihi**, Ankara: T.T.K., 1991.
- MUMCU, Ahmet ; **Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun**, 2.b., Ankara: Birey ve Toplum Yayınları, 1986.
- MUSTAFA NURİ PAŞA ; **Netayic Ül Vukuat, Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi**, Sad: Neşet ÇAĞATAY, 3.b., Ankara: T.T.K., 1922.
- NİŞANCI MEHMET PAŞA; **Nişancı Mehmet Paşa Tarihi, Siyer-i Enbiya-ı Azam ve Ahval-i Hılafe-i Kiram**, İstanbul: Matbaa-i Amire, Fi Sene 1290.
- OKANDAN, Recai ; **Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundan İnkırazına Kadar Amme Hukukumuzun Ana Hatları**, Birinci Kitap, İstanbul: İstanbul Üniversitesi , 1968.
- ORHONLU, Cengiz ; **Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler 1597-1607**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1970.
- ÖNAY, Aliye ; **Tanzimat Öncesi Merkez Evrakının Tasnif Kılavuzu ve Belge Örnekleri**, İstanbul: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 1994.

- PAKALIN, M. Zeki ; **Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Maarif Basımevi, 1994.
- PEÇEVİ, İbrahim Efendi ; **Peçevi Tarihi**, Haz: Bekir Sıtkı BAYKAL, II.b., Mersin, Kültür Bakanlığı, 1992.
- REYCMAN, Jan ; **Osmanlı Türk Diplomatası El Kitabı**, Çev: Mehmet Fethi ATAY, İstanbul: T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, 1993.
- SELANİKİ MUSTAFA ; **Tarih-i Selaniki**, Yay: Mehmet İPŞİRLİ, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1989.
- SENCER, Muzaffer ; **Türkiye'nin Yönetim Yapısı**, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- SERTOĞLU, Mithat ; **Osmanlı Türklerinde Tuğra**, İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1975.
- SHAW, Stanford ; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, Çev: Mehmet HARMANCI, C.I, 2.b., İstanbul: E Yayınları, 1994.
- SÜREYYA, Mehmet ; **Sicil-i Osmani**, Yay: Mustafa KESKİN, C.II, İstanbul: Sebil Yayınları, 1996.
- ŞAHİN, İlhan-EMECEN, Feridun; **Osmanlılarda Divan Bürokrasisi Ahkam-II.Beyazid Devrine Ait 1501 Tarihli Ahkam Defteri**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1994.
- TANERİ, Aydın ; **Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Hükümdarlık Kurumunun Gelişmesi ve Saray Hayatı Teşkilatı**, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1978.
- _____ ; **Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş Döneminde Vezir-i Azamlık**, Ankara: 1974.
- TUNCER, Hadiye ; **Esseyd Ahmet Efendi Padişahlar Kanunnamesi**, Ziraat Bankası Kültür Yayınları, No: 31.
- _____ ; **Osmanlı Diplomasisi ve Sefaretnameler**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1997.
- TURAN, Osman ; **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar**, 2.b., Ankara: T.T.K., 1988.
- TURAN, Refik ; **Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması**, İstanbul: M.E.B., 1995.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı
Yayını; **5 Numaralı Mühimme Defteri**, Ankara: 1994.

————— ; **3 Numaralı Mühimme Defteri**, Ankara: 1993.

UMUR, Suha ; **Osmanlı Padişah Tuğraları**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1980,

UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı ; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**,
2.b., Ankara: T.T.K., 1969.

————— ; **Bizans ve Selçukiyelerle Germiyan ve Osman Oğulları
Zamanında Kütahya Şehri**, İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.

————— ; **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara:
T.T.K., 1988.

————— ; **Osmanlı Devlet Teşkilatına Methal**, 4.b., Ankara: T.T.K.,
1988.

ÜÇOK, Coşkun-MUMCU, Ahmet; **Türk Hukuk Tarihi**, 5.b., Ankara: Savaş Yayınları,
1985.

YAKUBOVSKIY, A.Y. ; **Altınordu ve İnhitatu**, Çev: Hasan EREN, İstanbul: Maarif
Basımevi, 1955.

C. MAKALELER

BİLİM, Cahit ; “Tercüme Odası”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama
Merkezi Dergisi (O.T.A.M)** Sayı: 1, Ankara: Ankara
Üniversitesi, 1990.

DENY, Jean ; “Tuğra”, **İslam Ansiklopedisi**, C.12/2, İstanbul: Kültür
Bakanlığı, 1988.

DERMAN, Uğur ; “Padişah Tuğralarındaki Şekil İnkılabına Dair Bilinmeyen Bazı
Gerçekler” **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, C.III,
Ankara: T.T.K., 1983.

DOĞRU, Halime ; “Osmanlı Devletinde Toprak Yazımından Nüfus Sayımına
Geçiş ve Bir Nüfus Yoklama Defteri Örneği”, **Anadolu
Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C.I, Sayı: 2,
Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1989.

- ERDOĞDU, Akif ; “ Akşehir Sancağındaki Dirliklerin III. Murad Devrindeki Durumu ve 1589/991 Tarihli Akşehir Sancağı İcmal Defteri” **O.T.A.M**, Sayı: 1, Ankara: Ankara Üniversitesi, 1990.
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib ; “Cafer Çelebi”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: M.E.B., 1945.
- _____ ; “Celal-zade” **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: M.E.B., 1945.
- _____ ; “Nişancı” **İslam Ansiklopedisi**, C.IX, İstanbul: M.E.B., 1964.
- _____ ; “XVII. Asırda Osmanlı Devletinde Islahat İhtiyaç Temayülleri ve Katip Çelebi” **Katip Çelebi Hayatı ve Eserleri Hakkında İncelemeler**, Ankara: T.T.K., 1957.
- GÖYÜNÇ, Nejat ; “Tevki” **İslam Ansiklopedisi**, C.12/1, I.b., İstanbul: M.E.B., 1974.
- GUBOĞLU, M. ; “Fatih Sultan Mehmet’in ve Yavuz Sultan Selim’in Boğdan Voyvodalarına Yazdıkları Slavca Mektuplar”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı: 19, İstanbul: Mentş Kitapevi, 1969.
- GÜZEL, Abdurrahman ; “ Kanuni Sultan Süleyman Han’ın Avusturya Devlet Arşivinde Bulunan Mektuplarından Bazılarının Muhteviyatı Hakkında”, **XI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**; C.III, Ankara: T.T.K., 1994.
- HAZAI, George ; “XIV. Yüzyıl Sonlarında Macar Türk Diplomatik İlişkiler Üzerine”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, C.II, Ankara: T.T.K., 1973.
- HUART, C.L. ; “Abdi Paşa” **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul: Maarif Vekaleti, 1940
- İNALCIK, Halil ; “Adaletnameler”, **Belgeler**, C.II, Sayı:3-4, Ankara: T.T.K., 1967.
- _____ ; “Osmanlı Hukukuna Giriş-Örfi Sultani Hukuk ve Fatih’in Kanunları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C.XIII, No:2, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1958.
- _____ ; “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, **Belleten**, C.XXIII, Sayı: 92, Ankara: T.T.K., 1959.
- _____ ; “Reis ül Küttab”, **İslam Ansiklopedisi**, C.IX, İstanbul: M.E.B., 1964.

- KOYAMA, Koiçiro ; “Osmanlıların İlk Devirlerinde Divan-ı Hümayun”, **XI. Türk Tarih Kongresi**, C.III, Ankara: T.T.K., 1994.
- KURT, Yılmaz ; “Sis Sancağı Mufassal Tahrir Defteri Tanıtımı ve Değerlendirilmesi I”, **Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi Dergisi (O.T.A.M)**, Sayı: 1, Yıl:1, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1990.
- ORHONLU, Cengiz ; “Mehmet Paşa-Elmas”, **İslam Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul: Maarif Vekaleti, 1957.
- ÖZCAN, Abdulkadir ; “Fatih’in Teşkilat Kanunnamesi ve Nizam-ı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, (Fatih Sultan Mehmed’e Hatıra Sayısı), Sayı:33, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1982.
- SERTOĞLU, Mithat ; “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri”, **VI. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, Ankara: T.T.K., 1967.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut ; “1503 Tarihli Türk-Venedik Antlaşması”, **VIII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, C.III, Ankara: T.T.K., 1983.
- TEKİNDAĞ, M.C.Şehabettin; “Mehmet Paşa-Karamani”, **İslam Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul: Maarif Basımevi, 1957.
- TEMELKURAN, Tevfik ; “Divan-ı Hümayun-Mühimme Kalemî”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi**, C.VI, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1975.
- TEVKİİ, Abdurrahman Paşa; “Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi”, **Milli Tettebbular Mecmuası**, C.I, Sayı: 3, İstanbul:Matbaa-i Amire, Temmuz-Ağustos, 1331.
- TURAN, Osman ; “Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması”, **Belleten**, C.IX, Sayı: 35, Ankara: T.T.K., 1945.
-
- ; “Selçuk Devri Vakfiyeleri”, **Belleten**, C.XIII, Sayı: 45, Ankara: T.T.K., 1948.
- TÜRKAY, Cevdet ; “Osmanlı Saray ve İdare Teşkilatından Örnekler”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:24, İstanbul: Menteş Kitapevi, 1969.

- TVRİTİNOVA, A.S. ; “Sovyetler Birliğinde Bulunan Türkçe Yazmalar Arasındaki Sultan I. Selim’in Kanunnamesi’nin İki Nüshası”, **VII. Türk Tarih Kongresi Bildiriler**, C.II, Ankara: T.T.K., 1973.
- UZUNÇARŞILI, İ.Hakkı ; “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, **Bellekten**, C.V, Sayı: 17-20, Ankara: T.T.K.,
- _____ ; “Onaltıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet Tosyalı Celalzade Mustafa ve Salih Çelebiler”, **Bellekten**, C.XXII, Sayı: 85-88, Ankara: T.T.K., 1958.
- _____ ; “Ondört ve Onbeşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi”, **İkinci Türk Tarih Kongresi**, İstanbul: T.T.K., 1943.
- _____ ; “Osmanlılarda İlk Vezirlere Dair Mütelaa”, **Bellekten**, C.III, Sayı: 9, Ankara: T.T.K., 1939.
- _____ ; “Tuğra ve Pençeler ile Ferman ve Buyruclulara Dair”, **Bellekten**, (Tıpkıbasım), İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- ÜNVER, Süheyl ; “XVII. Yüzyıl Sonunda Padişaha Bir Layiha”, **Bellekten**, C.33, Sayı:129, Ankara: T.T.K., 1969.
- _____ ; “Yıldırım Bayezid’in İvaz Fakih’e Verdiği Tımar”, **Bellekten**, C.II, Sayı:42, Ankara: T.T.K., 1947.
- _____ ; “Yıldırım Bayezid Oğlu Musa Çelebi’nin Bir Hükmü”, **Bellekten**, C.II, Sayı: 42, Ankara: T.T.K., 1947.